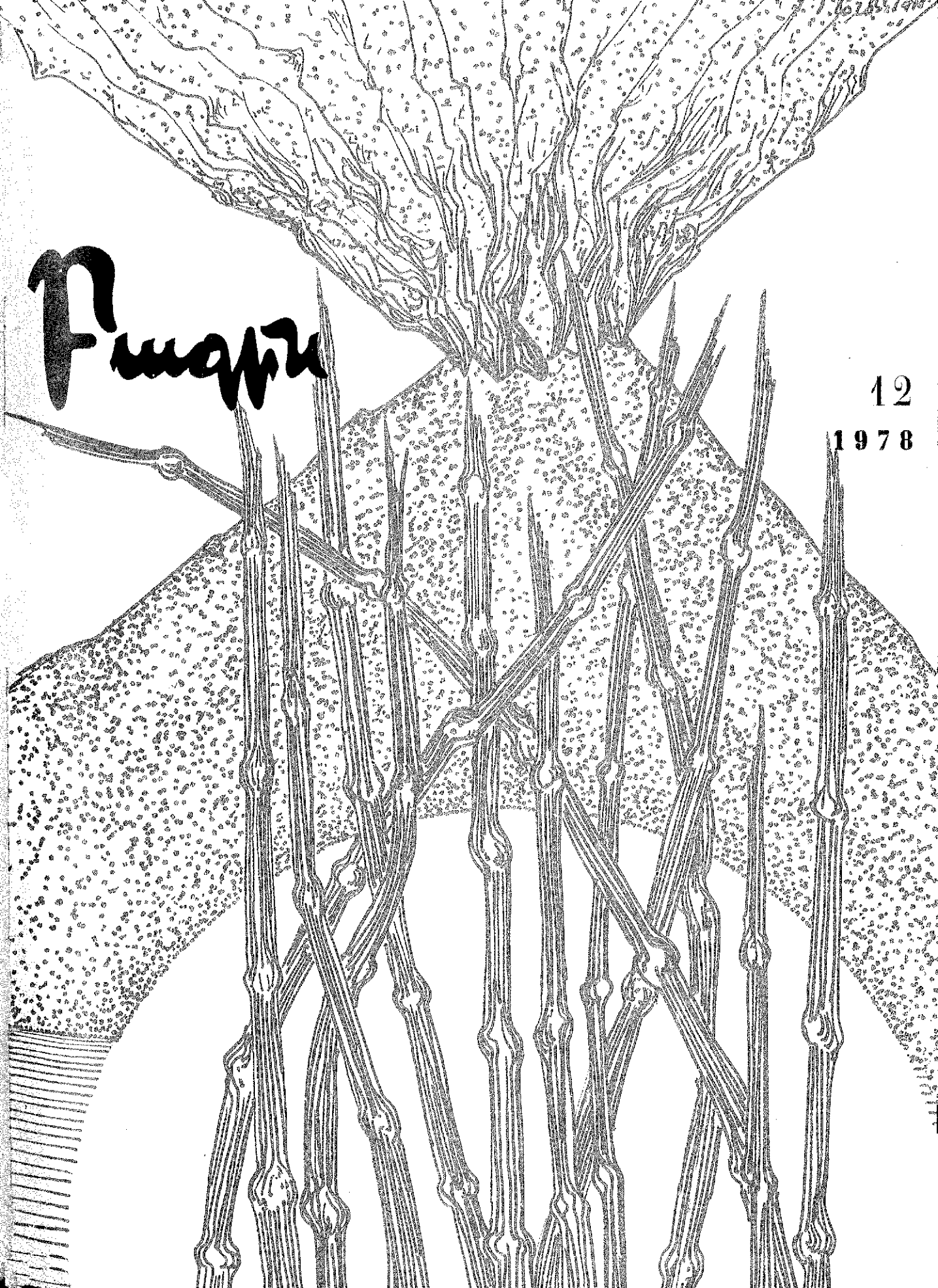

10263/1978

Puapū

12

1978

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Յ. ՕՇԱԿԱՆ	. . . . .	Պատասխանը
Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	. . . . .	Յեամիջօրէի մտարում՝ հումերական քանազարհին
»	»	վերանորոգ քանաչողութեամբ
Ն. ՎԻՐԱՊԵԱՆ	. . . . .	Այսինչին փեսան...
»	»	Աստուծոյ զոհը...
Շ. ՔԵՕՐՕՂՎԵԱՆ	. . . . .	Գուն Տալիդա, ես՝ Ղազարոս
* * *	. . . . .	Ուիլերմ Սարոյեան
ՈՒ. ՍԱՐՈՅԵԱՆ	. . . . .	Կոտրած անիւր
»	»	Գեղեցիկ սպիտակ ձիուն ամառը
Ն. ՉԱՐԵՈՒՏԵԱՆ	. . . . .	Ուիլերմ Սարոյեան
* * *	. . . . .	«Հանդիպումներ»էն
Ա. ՈՍԿԵՐԻՉԵԱՆ	. . . . .	Օջական՝ իր մտերմութեան մէջ
* * *	. . . . .	Մտաւորականի մը մտեր
* * *	. . . . .	«Բային»ի 1978ի բովանդակութեան ցանկը

Բազմ

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԳԱՆՈՒԹԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԺԷ. ՅԱՐԻ, ԹԻՒ 12 Գ Ե Ե Տ Ե Ր Բ Ե Ր 1974 ԳԷՍՐԱԻԹ

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

Պ Ա Տ Ա Ս Խ Ա Ն Ը

Էջ 59 - 65

ՏԵՍԻԼ ԵՐՐՈՐԴ

ԱՐՄԱՆ ԵՒ ՄԱՐՏԻՆ

ԱՐՄԱՆ. — Նախ, եկաք բարավ: Ու տաանց աւերարդ շեղումներու, ուղղակի դործին, որուն համար ես եկեր: Յետոյ, լո՞ւրջ ես:

ՄԱՐՏԻՆ. — Օ՛, կեանքին երկաթ բառերն են բառերդ, Արման: Ձեռն դարձաւ նար: Մեծ դործիդ կրակն է, որ քեզ ալալէս խտացուցեր է: Կը հարցընես իմ լրջութիւնը: Բայց դիտե՛ս, թէ իմ անյետաձգելի դրողումներէն տա՛հ մը դատուելու մղող դիտաւոր ազգակը քու անձին դոյութիւնն է այս դործին ներքը: Ամէն բան, մանրամասն, կարգացի տեղեկագիրներուն մէջ: Դուն ես չողենաւերուն հարցը դիւրացնողը:

ԱՐՄԱՆ. — Ձե՛ժ ամբաստանուած, որ Ամերիկաներուն տուեր եմ նաւերը:

ՄԱՐՏԻՆ. — Դէզերով թուղթ, ուր չես տեսներ խելքին բաժինը: Դուն ես ծախքերը հողացողը: Չունեցողներուն՝ հասնողը:

ԱՐՄԱՆ. — Այո, ամէնը մանրամասնութիւններ են, Մարտին, հազիւ յիշելի մեր տեսակցութեան մէջ: Տեսակ մը պարբերական հպերանութիւն: Հորս մօտ այս կերպ կենալ մը ժողովուրդին դէմ, թերեւս աւելի առհաւական է: Ի վերջոյ արեւմտահայերու մէջ երկու կազմակերպութիւններ գիմացան մեր բոլոր ազգամերուն: Անոնցմէ մէկն է մեր լրագրութիւնը, երկրորդը՝ մեր աղքատախնամները:

ՄԱՐՏԻՆ. — Աւրախ եմ, որ պահած ես մտքիդ ուժն ու սրտիքներ, դէպքե-
 րը պիտակեիր շնորհն եւ ճիշդ տեսնելու ասպանող: Գործիւ տնտար
 ընդարձակութիւնը չէ տարողնած հոգիիդ լուսպոյն մտոր: Ձեռ ու-
 դեր, որ կատարուածին մէջ այսքան քիչ, թեթեւ արժեւարումներ առ-
 կայն քու իրական ու չեմ ինտայիւր բարձր՝ մեծ բաժինը:

ԱՐՄԱՆ. — Ի՞նչն է կատարուածը:

ՄԱՐՏԻՆ. — Օ՛, սկիզբ մըն է, Արման: Աւ յաջող, փոտաւոր սկիզբ մը: Գաղ-
 թահայու մտածում է ներդադիւր մասնատրել, սանկ ու նանկ հաշիւ-
 ներու յարդարում նկատել: Մեղճ ու պատաս կուտակցական հակամար-
 տութիւններ պատճառ են այդ մտածումին ծնունդին: Երեսունի մէջ
 ներդադիւր ո՛չ միայն Սփիւռքին արմատական ջնջումն է, այլև՝ հայ
 ժողովուրդին վերջնական ծնունդը, պատասարութիւնը:

ԱՐՄԱՆ. — Մտկուայի՞ մէջ:

ՄԱՐՏԻՆ. — Թէեւ հեռու գաղիւր, բայց կը հետեւի մտքիդ: Սարիսյ, Ամե-
 րիկայի, Երուսաղէմի մէջ Աշոտ Արմանը տարբե՞ր մարդ մըն է: Ո՛չ,
 անշուշտ: Սորհրդային հայրենիքին մէջ ալ հանրապետութեանց ու-
 դեպքերը իրարու նման են, ինչպէս իրարու նման են դրամի հայրենի-
 քին մէջ գանազան շուկաներ վարող ուղեւորները: Այս մասին ոչ մէկ
 կտակած: Կը դպա՞մ մեծութիւնը կրողին:

ԱՐՄԱՆ. — Ձգապի, թէ որքան անձանօթ է այդ մեծութիւնը ձեր դործաւոր-
 ներուն մեծապոյն մասին:

ՄԱՐՏԻՆ. — Կ'աղնարկես հուանարար ներդադիւր դարձին շարժ դադութե-
 րու մարդոց: Տեղեակ եմ բախումներու: Բաժնեք եմ հետեւն գառ-
 նութիւններից հետարներէն, աղղասէրներէն: Բայց ցուեր եմ վրաց,
 որ թանձր մշուշը չես յաջողեր պատուել քեզ մեղմէ բաժնոց: Բարբ այդ
 մեծխօսիկները մեր կարգին մէջ կը դառնան ամէնէն օգտակար դոր-
 ծաւարները մեր աստղելութեան: Չանդուածը մարդարէներու, հե-
 տարներու պէտք ունի եւ ոչ թէ դիտաններու, իմաստասէրներու: Յե-
 տոյ, հոսհոտութիւնը երեսնական սպրանք չէր:

ԱՐՄԱՆ. — Մի խօսիւր շարժող բանիք է, մա՛նուանդ փոքր մարդերէ: Կու գան
 մեծ, խուտրակուտ Անձանօթէն, սրուն վրայ մեր լսածները վեր կը
 մնան մեր երեւակայութեանէն: Վատահ կրնաս ըլլալ, որ ամենախորունկ
 հետաքրքրութեամբ ահանջ պիտի տամ լուսարանութիւններու: Գործ-
 ւար չէ ինձի հասկնալ հարարբձունները, ճատախօսները, վարժապետ-
 ները, պարզ արհեստաւորները կամ մայրանդ մատարականները:
 Բայց դժուար՝ հասկնալ մարդեր, դիտուն, յանդուղն, միտքը ամէն
 կազանք փոքնող նեատը, ինքնապլուխ ու ինքնահաւան — այսինքն՝
 որակումներ, որոնք ամէնէն դէշը կը նշանակեն ձեր կարգէն մէկու
 մը վրայ: Ճակատողիդ այսպէս տեղատրուած: Ձէիր կրնար շատ-
 սապլլ, Փարիզէն ետք:

ՄԱՐՏԻՆ. — Առաջին տարին միայն: Եւրոպայէն անմիջապէս վերջ, խորհրդ-
 դային այդ կարդալատհութիւնը, ստոն լրջութիւնը, մա՛նուանդ արազ
 ու վճռական կամեցողութիւնը ծանր ճնշեցին, բայց ճնշեցին իմ կա-
 կուղ մասերու:

ԱՐՄԱՆ. — Մեղքոնք մը. կրցածիդ չափ լսուերը հաշա, մօտիկ ըրէ արեւ-
 մըտեան մտածողութեան: Գծուարք, ինձի, օրինակի համար, թախան-
 ցումը ընել իմաստին, զոր կը հաւատամ, թէ կը զնես կակուղ մտտե-
 րուդ մէջ:

ՄԱՐՏԻՆ. — Այնքան ալ հետո չենք իրարմէ: Պէտք է լաւ յիշես, որ Փարիզ ունէինք մեր լրջաթեան բնօր՝ կիրքը մեզմէյու համար, մեզի ներած թեթեւութիւններ: Նկարահանողէս մը, ներկայացում մը, տկարեմահան բնօրհետութիւններ կամ համբաւի հասած գոտախօսանքէք քոնքն-լաւաններ քու կարմէկ կ'որակուէին թեթեւացում: Ահա՛ կակուզ մասերը միտքի:

ԱՐՄԱՆ. — Բայց դատախօսութեանց, քարտի, մեր բաստիք՝ յիշուականութի դատական հայրենիքը գարձած է ձեր երկիրը, այլ մարդին վրայ Ամերիկան իսկ դերացանցոյ:

ՄԱՐՏԻՆ. — Կ'ընդունիմ դերացանցութիւնը: մ'չ միայն ընկալի մարդին մէջ, այլեւ՝ ամէն մարդի վրայ: Միայն իտրէնէ, որ հարիւր տարիներու աշխատանքի մը պտուղն է մեր հայրենիքին Սորհրդային Միութիւնը: Խօսքը ինքնարեւարար կը սարսոցնի՝ այլքան բնօրհետ իրողութիւններ նոյնիսկ անուանելու տակն: Աս ես գիրքը գրելու չեմ եղած:

ԱՐՄԱՆ. — Կ'ը վախճեն:

ՄԱՐՏԻՆ. — Եկեր եմ Սփիւսքը ջնջելու իրբեւ սղբերցութիւն: Ամէն ինչ, մտածում, թերագրանք պիտի տա ինծի այս մարդէն: Ոչ ոքի վրայ՝ այն վաստահութիւնը, զոր ունիմ քու խօսքիդ, խելքիդ, նոյնիսկ սրբտիդ, հակառակ մեծատարած չարախօսութեանց: Երեւան, այսինքն՝ ներկայութի կեդրանական կամբռէն կը բաժնէ իմ վաստահութիւնս, ձեր տունին վրայ:

ԱՐՄԱՆ. — Ձէ՞ք իրաչիր:

ՄԱՐՏԻՆ. — Որոնցմէ՞. ի՞նչ բանի համար: Ես համարում եմ, որ Արման Աշտուր եւ Մարտին Մարտինեանը նոյն նկարագրիները, նոյն կիրքերն են: Անոնց աշխատանքի հսկայ կարողութիւնը, իր արդիւնքին մէջ՝ դա՛րձեալ նոյնը: Տարբերութիւնը կը սկսի այդ արդիւնքը բաշխելու, օլտադործելու եղանակին մէջ: Ու կը համարձակիմ բսել, որ այդ բաշխումը ինծի համար չէ առաջնակարգը: Ստեղծումը. ահա՛ տալլին կարգի իրականութիւնը:

ԱՐՄԱՆ. — Ձեր տեսքանները չե՞ն գայթակղիր նման դասաւորումէ մը:

ՄԱՐՏԻՆ. — Կ'ընդունիմ, որ բոլորովին ձերբարարաւորած ուղեղներու գործ է այս դասաւորութեանէն շատապիլը: Կու գայ օրը, երբ մարդիկ իրենց բաշխումը պիտի ստորագրասեն իրենց ստեղծածէն:

ԱՐՄԱՆ. — Նոյն արժանատական մտածողն ես:

ՄԱՐՏԻՆ. — Ըսի, թէ թօթափած եմ վրայէս իմ բոլոր կակուզ մտերը, երեւեալու, սպասելու, ունայնամիտ ըլլալու տկարութիւնները: Ոչ մէկ արատքին ազգակ կը յաջողի թեթեւ մը իսկ ձեւի իմ կամքին սղաքը: Սմբողջութեամբ աշխատանք:

ԱՐՄԱՆ. — Ո՞չ մէկ սիրփանք:

ՄԱՐՏԻՆ. — Բայց սիրփանքի ի՞նչ կարիք, երբ իմ աշխատութիւնը դիւ վերածել է մշտապաւ հնոցի:

ԱՐՄԱՆ. — Փարիզի Մարտինը: Բայց հան սիրփանքը կար:

ՄԱՐՏԻՆ. — Կ'ին՞՞ք:

ԱՐՄԱՆ. — Գուն ես ըսողը:

ՄԱՐՏԻՆ. — Կ'ինը կերք է, ու իբր այդ՝ կրակին արծարծիչը:

ԱՐՄԱՆ. — Փարիզէն տարբերութի՞ւն:

ՄԱՐՏԻՆ. — Անհո՛ւն: Կը յիշես, թէ ինչ արտաւ նանրանք մըն էր կ'ենեբու ետեւէն ըլլալու, դանսը նուաճելու մէջ գրուած վաստակութիւնը:

Ու մենք ջնջած ենք տախկա :

ԱՐՄԱՆ. — Նոյն մտածումը Սեւանին քով :

ՄԱՐՏԻՆ. — Հասարակաց պայտւում է տախկա եւ ոչ թէ մտածում : Ի սկզբանէ էր չգուտակը, Եթէ կ'ընդունես այս շարափոխութիւնը : Քօթուած եմ ինձմէ ձեր, արեւմտեան մշակոյթին ամէն արտաքին, փայլուն յատկանիշները :

ԱՐՄԱՆ. — Որդեպրելու համար արեւելեան միսքիէր : Դո՛ւն ալ արեւելապաշտ :

ՄԱՐՏԻՆ. — Կ'աճապարես : Գիտես, թէ որքան խորունկ էր, Փարիզ, իմ արհամարհանքը պեղազաններէն, մշակոյթի տեսութիւններէն, ոճապաշտներէն : Որքան ժամեր ենք վառներ Արեւելքի եւ Արեւմուտքի սին հակադրութիւնը վերլուծելու միտքի մարդին վրայ : Ու բոլոր իզուերը, որոնք երկու պատերազմներու միջոցը ստացնեցին ծիծաղելիքն, անդութիւն, յիմարանքին սարգերովը : Բայց այդ հակադրութիւնը աւելի քան խոր է եւ իրաւ միտքի, նիւթի, վայելքի մարդերուն վրայ : Պիտի գգուշանամ, կրցածիս չափ, քաղաքական տեսութիւններու թոճուրհէն : Կը դոճանամ պիտեւ տալով, որ մարդկութեան ինչ տասներորդը կ'աշխատի հաճոյքը հայթայթելու համար մնացած մէկ տասին : Ահա՛ իմ Արեւելքը եւ Արեւմուտքը : Սորհրդային պարտաբարանութիւնը, իր պարպոյցն եղբերուն վերածուած : Ու այդ համեմատութիւնը դա՛րձեալ՝ մեր գերազոյն առաջադրութիւնը :

ԱՐՄԱՆ. — Որքան տաք կը խօսիս :

ՄԱՐՏԻՆ. — Մեր ամէն մէկ բառին ետեւ մենք անկաժէ ըրած ենք մեր մարմինները : Եթէ արեւելեան միտքիք որակումը կը հետադնդէ սա վիճակը, չունիմ առարկութիւն, քանի որ դիտեմ, թէ նայն ուժգնութեամբ հայրը ինքզինք անկաժէ կ'ընէր իր ամէնէն փոքր իսկ ձեռնարկներուն մէջ : Ու կը մտածեմ հանդիարէն քեզի : Ներդադրի մէջ հոգեկան սա լայնքը միտքիք մըն է, զիջելով վրայէն իր որակականը, արեւելեանը կամ արեւմտեանը :

ԱՐՄԱՆ. — Յետո՞յ :

ՄԱՐՏԻՆ. — Յետոյ ա՛յն, որ Մարտին Մարտինեանը երկաթի պէս միտքի մարմին մը ունի, որուն վրայ անապոյեցիկ են ձեր քաղաքակրթութեան անուշիկ-անուշիկ բոլոր թթուները : Եկեր եմ անասան հաւաքող ի՞մ ժողովուրդը սպասելու :

ԱՐՄԱՆ. — Դատական փրկի՞չը :

ՄԱՐՏԻՆ. — Անցողակի թերադրանք մը քեզի : Մեր հանդիպումը պիտի ընես մասնաւոր արարողութիւն մը :

ԱՐՄԱՆ. — Կը վախցնես, դիտե՞ս :

ՄԱՐՏԻՆ. — Քիչ հակում ցոյց պիտի տաս որամտութեան, հեղմանքի :

ԱՐՄԱՆ. — Բայց դուն մարմնացած քաջքուքն էիր ուսանողութեան շրջանիդ :

ՄԱՐՏԻՆ. — Խորունկ է իմ փոփոխութիւնը : Գրեթէ կ'առեմ բոլոր թերահաւատները, իմաստասերները, սկիզբիկները, տեսաբանները : Քանի՛ տարի է մտայեր եմ երեք շորրորդը : Մտայեր մա՛նաւանդ Մարտինի չհաւանելու, ծաղրելու հզօր սխարժակները : Այնքան մանր է մեզ շրջապատող դժբախտութիւնը : Ու որքան քիչ մեր իրուումը՝ այդ պրժբախտութեան զոհերը ծաղրելու :

ԱՐՄԱՆ. — Դրական աշխատանքին կնի՛քը :

ՄԱՐՏԻՆ. — Գոյի ուղած պատճառը : Բայց մա՛նաւանդ մտածէ մարդկօրէն :

Ամէնէն տաջ ու ամէնէն աւելի պիտի գործվիս քու ժողովուրդիդ ճա-
կատագրէն :

ԱՐՄԱՆ .— Հո՞ն ուլ :

ՄԱՐՏԻՆ .— Հո՛ն մանաւանդ : Տաճկի Հայաստանը աւերակներէ քիչ կը տար-
բերէր , երբ սղջ էր վրան քու ժողովուրդը : Ռուսին Հայաստանը չէ-
նութիւն էր : Ու Փարսիցէն վերջը երբ մտայ հոն , մարդերը անհուն սղ-
րերդութիւն էին : Դուն սրբաբաւոր ես մեր , այսինքն՝ երիտասարդի
սւղեգով դատել կատարուածը : Ահա թէ ինչու ըլլամ մտցած իմ ան-
խտան հետաքրքրութիւնները : Դուն կ'սպարիս մշակոյթի մը մէջ , ուր
կայրութիւններ կը հիմնեն մարդիկ , իրենց շահերուն համար : Մենք ,
այսինքն՝ հայրենիքին երիտասարդ պիտունները , որոշած ենք ընել մեր
երկիրը այնքան բարգաւաճ , որ իր պատկները կարենան անցընել ի-
րենց կեանքը — հեքլութիւն բառերովը — եզին ու մեղրին մէջ : Ու պի-
տի դայ այդ ոսկեգարը :

ԱՐՄԱՆ .— Դարերուն քայլովը :

ՄԱՐՏԻՆ .— Ո՛չ , տարիներուն քայլովը : Ձեմ գովեր քեզի մեր բրածները :

ԱՐՄԱՆ .— Ծնորհակալ եմ :

ՄԱՐՏԻՆ .— Բայց պիտի պարզեմ ասջեւզ մեր ընելիքները :

ԱՐՄԱՆ .— Երազները , երբ դեղեցիկ են , կրճան հանդուրժուիլ :

ՄԱՐՏԻՆ .— Պիտի բնենք զբախտ :

ԱՐՄԱՆ .— Ազգային պետի՞նն է ասիկա , միջազգայինէն տաջ :

ՄԱՐՏԻՆ .— Բառերու հետ խաղալը ա՛լ իմ գործը չէ : Իմ ուժերը առայժմ
մեր երկիրը սնին իրենց փորձափայր : Տարիքին մէջ ու հետ ամբողջ
աշխարհը :

ԱՐՄԱՆ .— Օրիորդ Սեւանին հետ պայման ենք բրած նորութիւնը : Պիտի
խնայեա ինձի իմ դիտցածներս :

ՄԱՐՏԻՆ .— Գիտցածներդ կա՛մ նախնական են , կա՛մ խեղաթիւրուած : Մու-
ցիր Երբողայի կաշաղակները , «Պրոլետարներ միացէ՛ք» , կրակի պէս
ճառերը , բռն՛րը՝ գործ չունեցող մուրացիկներու աւետարան : Դրուած
է հիմը մարդուլթեան ազատազրութեան մեծագոյն գործին :

ԱՐՄԱՆ .— Նո՞ր շղթաներու համար :

ՄԱՐՏԻՆ .— Ուրիշ սեւէ մէկուն բերանէն սա նախատինքը պիտի գտնէր ան-
միջական իր դարմանումը : Բայց քու միտքիդ հիմնական պարկեշտու-
թեան վրայ իմ հաւատքը այնքան իրաւ , անտասան է , որ ամբաստա-
նութիւնդ կը պիմաւորեմ հանդարտ : Կը իտեիս շղթաներէ , երբ աւելի
քան ծանօթ են , զանդուածներուն իտի սեփականութեան երաճ՝ մեր
ազատութիւնները :

ԱՐՄԱՆ .— Մէկ բան , Մարտին : Մտիկ պիտի ընեմ քեզ . հերիք է , որ խնա-
րեա բեքլամը , աժան պոլիերգութիւնը , պիւցապներգութիւնը ձեր քա-
րողչներուն :

ՄԱՐՏԻՆ .— Չունիմ աւելի որոտովին դբողում , քան լուսուտրել , ազատու-
զրիւ միաքը մերիններէն , ինչպէս ձերիններէն : Սփիւռքոյ — միջազ-
գային փրոփականաի աշխատանքով կատարուած փոտարանները չեմ
զներ նժարի : Թէեւ արդար քու միաքը սրբաբաւոր է դբամատրական
փրոփականան ալ կշուել իր հարապատ կերպարանքին , նպատակնե-
րուն մէջ : Սփիւռքին բաժինը , իր կարգին , շատ սրբ է քեզի համար :
Աս ալ կը պահեմ ազգային մեր նկարադրին սահմաններուն :

ԱՐՄԱՆ .— Այսի՞նքն :

ՄԱՐՏԻՆ. — Ձայն դնենք բովիկը մեր տկարութեանց : Աւելի՛ն . երկաքէն ալ : Մտիկ կ'ընես քու հին ընկերը : Ձեռ իջնելու մինչև մեր հերոսական աւանդութիւնը : Կր կատգէինք, երբ մեզ կը զբայինք հեղեղին մէջ խօսքին, ընչադուրհներու բարօրութիւնը պատգամող, մինչ շքեղ Փարիզին մէջ, պաւլարներէն դուրս կեանքը կրտանց էր, անուսպն անհուն զրկանք, նոյնիսկ երանուէա փրկիչներուն համար :

ԱՐՄԱՆ. — Աճապարէ :

ՄԱՐՏԻՆ. — Կու գոյ տալու ալ ժամանակը : Կը դայրանայիր, կը տատաղէիր խօսուածին եւ եղածին սա ահաւոր հակադրութենէն : Ատիկա մեր մշակութիւն ահաւոր կեղծիքն էր : Փոխուա՞՞ծ :

ԱՐՄԱՆ. — Կայ, Մարտին :

ՄԱՐՏԻՆ. — Այնքան քիչ, որ շնորժեր պրայիլ : Ըսին, թէ քու հաստատութիւնդ կը կատարարուէր աւելի արդար օրէնքներով : Կրնայ ըլլալ : Բայց խորհած եմ շուկաներուդ, հանքերուդ, նաւերուդ, հսկայական տաներուդ, ուր թերեւ ջանի մը բիւր մարդ կ'աշխատի :

ԱՐՄԱՆ. — Աւ իր սպրուտար կը հողայ :

ՄԱՐՏԻՆ. — Բայց սրուն աշխատանքին խեղձիւնը կու գայ ըլլալու սա կտաւին կտարը, սա հին պղինձը, սա զորդերը : Մի կարծեր, որ արեւտը կ'արհամարհեմ : Կ'արհամարհենք արեւտաւոյ ստեղծել ուղուած սնապաթիւնը : Այնպէս որ՝ մեր ասանդութեան պայմաններուն ու ներքի քու շուկաներուդ միջեւ ո՛չ մէկ տարբերութիւն :

ԱՐՄԱՆ. — Կ'ընդմիջեմ — մեր կարդերուն վերլուծումը կը նկատեմ աւելորդ ժամադրեմանութիւն : Ընդունէ, որ անոնց թերութիւնները ձեր ամենէն կատարի աեսարաններէն աւելի արժատապէս ի վիճակի ըլլամ վերլուծելու : Իմ ուզածը ձեր կարդերուն վերլուծումն է մէկու մը բերանով, որուն վրայ իմ շարդանքը, հրացումը շնն տժողունած :

ՄԱՐՏԻՆ. — Մի՛ տարածեր սա խօսակցութիւնը : Խորհէ, որ նաւարդագինը բիրաւոր հատորներ նուիրուած են հարցերու, սրոնց անունն իսկ կը յորդէր մեր ժամանակէն : Աւելիմ ներկայացնելիք ա) — մեր երկիրը . բ) — Խորհրդային հայրենիքը : Մի՛ վախճար, որ թերթերու մէջ քեզի մատուցուածը պիտի տաքցնեմ ու դնեմ տըջիդ : Մարտինը իր աչքը ունի ամէն հարցի համար :

ԱՐՄԱՆ. — Արտօծուած էք սեփական սկնոց դործածել :

ՄԱՐՏԻՆ. — Այո՛ նորութիւն : Ամէն մարդ ադատ է իր ակնոցը ունենալու, հերիք է, որ ակնոցին ներքեւ աչքը արժէք ունենայ : Մեր մէջ քննադատութիւնը սրբադան իրաւունք մըն է, պայմանաւ, որ այդ իրաւունքը չվերածուի բոնութեան : Կր կտուինք, կր վիճինք, մեր պարտոյց բոլոր ժամերը կը յատկացնենք ամէնէն հրատապ հարցերուն : Կը բաւէ միայն, որ հիմնականին մէջ չըլլանք խաւարամիտներ : Աւ հիմնականը խորհրդային իրաւակարգն է, այնքան իրաւ, ամբողջ, որքան են ձերինները, ձեզի համար : Խորհրդային Հայաստանը անճանաչելի բաւելու չափ փոխուած է :

ՄԱՐՏԻՆ. — Թերթ կը հտուի, Մարտին :

ՄԱՐՏԻՆ. — Մի՛ աճապարիք : Ինչ որ գրուած է մեր հայրենիքին վերելքին համար, այսօր իմ աչքերուս կը թուի անցեալ :

ԱՐՄԱՆ. — Այրքան շուտ կը մտչին մարդերը եւ գաղափարները :

ՄԱՐՏԻՆ. — Հիմնուր մաշիլ չի նշանակեր : Կը նշանակէ անբաւականութիւն : Մեր երկիրը ունի փոքանսիկ հսկայ կարեկիտութիւններ :

ԱՐՄԱՆ.— Ո՞ր երկիրը չունի առիկա :

ՄԱՐՏԻՆ.— Մե՛րը մասնաւորաբար : Մեր լեռները հրտաներ են , որոնց մէկ սրչն իսկ դեռ չենք արձակած : Աւ դանձը , որ անոնց ներսը կը քնանայ : Պիտի քակեմ լեռներուն հանդոյցը :

ԱՐՄԱՆ.— Հանճը չեա սակցծելու :

ՄԱՐՏԻՆ.— Պիտի պեղեմ լեռներուն արդանայները :

ԱՐՄԱՆ.— Տարօրինակ ես , Մարտին , ոգւայնական կուսակցապետ մը տարբեր լեզու պիտի չզործածէր :

ՄԱՐՏԻՆ.— Ո՛չ աստօրինակ , ոչ ալ սովորական : Իմ ժողովուրդն է առիկա , մեր հայրենիքին մէջ ինքզինքը եւ համամարդկայինը հաւասար կատարելութեամբ : Քու աղաւթ , կը կրկնեմ , պիտի տառապի քու գաւառիչը ըլլալու մեղքէն : Ահա՛ տարբերութիւնը : Մեր բոլոր աղաքը Խորհրդային հայրենիքին հղարտութեանը քով կը գտնեն հպարտութիւնը հայ հայրենիքին : Ասիկա երկուութիւնը չէ : Ասիկա հարազատ մարդկութիւնն է : Դարերով սարգիւր ենք մեզ պերի գործածող ժողովուրդներուն լեզուն : Հիմա մեզմէ ուղուա՛ծը՝ մեր լեզուն : Աւ կը հարցնեմ որո՞ւ՛ ջու նաւատորմը , ջու հրերդ , նաւթուղիները , պալատները , պետական թանգարաններու հետ մրցող ջու անձնական թանգարաններդ : Այդ ամէ՛նը՝ որոնց համար խուլ , մութ հղարտութիւնը հազիւ կը յաջողիւ ծածկել կետարացիական լրջութեանդ տակ : Աւ ասոնց վերայ կուսակածներ , ասոնց քեզի , ասնուպն դակիր համար հետախաղաղ կորուստը պատմել չի նշանակեր երազներու վրայ նաւարկել : Արման , իմ սիրելի , իմ բարեկամ , իմ թանկապին : Պահի մը համար եզիր տղայ , այսինքն՝ որտի հղարտակ ու քու բոլոր նիւթեղէն կարտութիւնը փոխադրէ քու հայրենիքդ , որպէսպի հոն պտղաբերի , ճիւղ , ծաղկի : Երա՞զ : Բայց դուն իրաւ մարդ մըն ես : Խորհէ , որ երազները երբեմն աւելի իրական ըսին մեր աշխարհին բաներէն : Փոխադրէ մա՛ն նաւանդ ինքզինքդ , այս անգամ առանց տղայ ըլլալու , այլ ճիշդ քու բնկերթդ պէս , որ իր գիտութիւնը , ուժերը , կիրքերը , հաւատքը ասոնց ասարակոյսի տարաւ այդ հայրենիքին , երբ այնքան համաշխարհիկ կազմակերպութիւններ դարպասը կ'ընէին անոր կարողութիւններուն : Մինակ հօրը ձեռնարկներուն մէջ եւ քեզի հետ պիտի յաջողին կեանքէն սպասելի իմ ամբողջը պատկազարդ ունենայու :

ԱՐՄԱՆ.— Կր խօսի՞ս ինձի շահէդ , քեզ միտոյն մտիկ ըրած ըլլալու :

ՄԱՐՏԻՆ.— Ծահէ՞ս : Բայց պիտի չեն բաւեր այդ շահը քեզի պատմելու :

ԱՐՄԱՆ.— Գիրք դրելու չէիր եկած : Քանի մը սող , քու յեղուսով՝ քանի մը գիծ : Արմանը նոյն ուսումները ըրած է քեզի հետ :

ՄԱՐՏԻՆ.— Պիտի ասնիմ քեզ , ու պիտի սեւնես : Հաղաբներ երջանկապուցներ եմ :

ԱՐՄԱՆ. — Տասնեակ հազարներով տաւներ կ'աղբին իմ դործիս մէջ:

ՄԱՐՏԻՆ. — Որոնք քեզ կը նախանձին, քեզ կ'ատեն, մտքով կ'անիծեն: Իմ մարդերը կ'աշխատին իրենց համար: Կեանքը ես վերածեր եմ ներգաշնակ խաղաղութեան մը: Իմ ամէնէն խոնարհ բանասորը կը հաղնի ինձի պէս:

ԱՐՄԱՆ. — Կը լսե՞ս նոր պիւրոկրատիսն ու իր անհուն շուտասութիւնները, որոնք միջազգային մամուլին մէջ այնքան աղմուկ կը ստեղծեն:

ՄԱՐՏԻՆ. — Միջազգային մամուլը իր անունը կ'արդարացնէ այդ յարձակումներով: Ի վերջոյ մեր գէմն են աշխարհին հինգ վեցերորդը ու ամբողջ սփին:

ԱՐՄԱՆ. — Սո՞ւտ են պատմուածները:

ՄԱՐՏԻՆ. — Քեզի խօսողը քու ընկերն է: Ու քու ընկերը կը հազնի իր դրոնաստին հազար: Ահա՛ իրականութիւնը: Հիմա մեր կարգին տնտեսականը չունիմ քեզի վերլուծելիք: Շուտասութիւնը փնտէ՛ ձեր կարգերուն մէջ: «Ու փառք յաւիտեանս ամէն» կ'ըսէր Փարիզի եղբակորորս, երբ չուզէր շարունակել: Կը ձգեմ այդ երակը: Ու կը դառնամ իմ ժողովուրդին, որ իր հովիտներու, պագերկաներու, արհեստանոցի հոգեբանութենէն անցած է ճարտարարտեսական վրանի:

ԱՐՄԱՆ. — Շո՞հը:

ՄԱՐՏԻՆ. — Ի վերջոյ մարդերը երկրի վրայ հովուերգութիւն պիտի չըրեն, ոչ ալ տառ-փախաւութեան ախտեաններ պիտի դառնան: Եկեր են, իրենց սաքի հողը փոխելու, անիչ առնելու համար, աւելի դիւրու, աւելի աւատ, ինչ որ կրնայ տալ: Կը լսեմ այս դեմոնին այ վրայ, հասարակ տեղիքին վախէն՝ քու եւ իմ հաշուոյ հաւատարապէս: Քու ժողովուրդը, որ հիմնովին նոր է՝ թէ՛ իբր մարմին, թէ՛ իբր միտք ու հոգի, մեր հայրենիքին մէջ: Արման, ես տէրտէր մը չեմ, ո՛չ ալ Մոսկէս մարդարէ մը: Բայց հպարտ եմ բսելու, որ մեր բարքերուն մէջ պարզութիւնն ու սէրը դարձացնելու աստիճան զօրաւոր արմատ են ձգած: Քու ժողովուրդը, արի, արդար, հեղինակ՝ իր նոր ճակատադրին: Ու կը հրաւիրեմ քեզ, որ հաւատաս:

ԱՐՄԱՆ. — Տարածայնութիւններո՞ւն:

ՄԱՐՏԻՆ. — Անոնք ալ պիտի ստնեմ նկատի: Բայց դուն կը ճանչնաս ու Սփիւռքը, ուր ամէն դիւրև մարդարհութիւն մըն է: Այդ տարածարնութիւնները չեն հերքուիր ուրիշ տարածայնութիւններով: Կու դաս ու կը տեսնես: Ներդաղթողները չէին կրնար ընդունիլ իրենց տեսածները: Պիտի տանիմ քեզ ո՛ւր որ մեր աշխատանքը հասած է: Այս ամէնը այնքան կարճ տեւադութեան մը վրայ: Ու վայրկեան մը կ'ըլլամ ես ինձի անձնատուր: Մեր լեռները՝ դարձած ամէնէն նկարչապետ ամարանոցները խորհրդային հայրենիքին: Մեր լիճերու փոռնքին պիտի աճին մեր մշակոյթին բոլոր գեղեցկութիւնները: Ու մեր դաշտերուն վրայ՝ արիւնին աստղանակները, մեր դատակները պիտի աղբին այնքան խիտ, այնքան խոր, այնքան իրաւ, որ դարաւոր ողբերգութիւնը չքանայ արեան չորութիւններէն:

ԱՐՄԱՆ. — Ազուոր երազ: Բայց այս ամէնը՝ ինչո՞վ:

ՄԱՐՏԻՆ. — Սփիւռքին ոչ դրամովը անշուշտ: Պորհրդային հայրենիքը երկու պատերազմներէ վերջ իր աւերմունքը դարձանելու մէջ ոչ մէկ երկրէ կը մնայ վայր: Բայց կ'ըսեմ քեզի. քու շքեղ կարողութիւնը կը դղա՞ս, թէ՛ որքան արագ ու շքեղ Հայաստան մը կը խոստանայ: Տարբ

տարին բա՛ւ, սրբկոզի Արման Աշտար հարստութիւնը մեր երկրին մէջ վերածուել տմենանոր կերպարանքներու: Նորանորոգ դրութիւնները հանրերու շահագործման: Հանրային հաստատութիւնները: Հսկայա-կան ամարանոցները: Բայց այս բաներուն թւումը ընելու չեմ եկած ես հոս: Եկած եմ զուրիտից համար:

ԱՐԲԱՆ. — Լրջութիւն, Մարտին:

ՄԱՐՏԻՆ. — Աւելի քան: Կը հաւատամ, որ քով քովի, զլուսի զլուսի մենք պիտի իրողորձենք այս ամէնը առանց զու տնտեսականիդ: Տուր հօրդ իր դահլուծը, իր դորձը շարունակելու: Ձի փոխուելը անիկա, փտա՛հ եմ տար: Բայց Արմանը յատկում մըն է ահա մեր հայրենիքին: Ու քիչ մը թօթուէ ինքզինքդ: Գիտեմ, որ դրամը հեշտանք մը չէ քեզի: Գրամէն անգին կայ ստեղծումը: Ու հոս է, որ ունիս իմանալու: Խորհրդային կարգերուն մէջ ամէնէն նպատատուօրեալ աշխատաւորներն են ստեղծարարձ միտքերը:

Էջ 103 - 105

ԱՇՈՏ. — Ոչ ալ ա՛յլ լարբ: Չայրացուցիչ բան է այս ժողովուրդին ճարել-ճարճարել, առասպելին դանձառունէն այնպիսի յատկութիւններ, որ բնք ոչ մէկ դարու գործեր են մեր մէջ, քանի որ այլ փոռարանուած յատկութիւնները չէին կրնար հակառակը սղջունող ունենալ: Տառա-կէն խաղող չ'եղեր, կ'ըսէին մեր երկիրը: Այլ յատկութիւններուն հա-մար էր թերեւ, որ վճարեցինք մեր ժողովուրդին կէսը իբրեւ զին: Ու սակաւին պարտական ենք: Մարհակին միւս կէսը երաշխաւորուած է Սփիւռքով:

ՄԱՐՏԻՆ. — Վճռած ենք պատուել բոլոր մուրհակները, պիտի ազատենք Սփիւռքը:

ԱՇՈՏ. — Հայաստանն ամենելով:

ՄԱՐՏԻՆ. — Պիտի չխօսէինք սեփմներու մասին: Մենք կը հաւատանք, որ Հայաստանն ամենելով մեր ժողովուրդը՝ դա՛յն կ'ազատենք սննչացումէն: Իսկ եթէ դուք ունիք ուրիշ տեղ մը, ինչո՞ւ չէ: Ատկէ առաջ, հիմնա-կանին մէջ չէք կրնար մեզի հետ չըլլալ:

ԱՇՈՏ. — Այլ հիմնակա՞նք:

ՄԱՐՏԻՆ. — Թէ Հայաստանէն դուրս մեր ժողովուրդին ճակատադիրը հեռա-խաղաղ ձուլուին է օտարին մէջ:

ԱՇՈՏ. — Ձէ ձուլուած հրեան:

ՄԱՐՏԻՆ. — Պատմութիւնը հողիւ թէ կը սխալի: Ձէ ձուլուած հրեան, որով-հետեւ ոչ մէկ ժողովուրդ ազնեց զինք՝ ըման երկա հազար տարի: Այդ դարչանքը պաշտպանեց զինք: Ու հիմա, որ փոխուած է դարչանքը, յիտուն տարի վերջ դուք չէք գտներ այդ հրեան, Պաղեստինէն դուրս: Ու մտածման նոյն ճամբով չէք գտներ հայ, նոյն ժամանակին վրայ, Հայաստանէն դուրս:

ԱՇՈՏ — Այդ լարն ալ չիմ ուղեր, որ զարնես: Ապաղան լու է յանձնել Աստուծոյ: Գիտունը՝ ներկայով:

ՄԱՐՏԻՆ — Բայց դուք սկզբունքով կը մերժէք Խորհրդային Միութեան մէջ որեւէ գործունէութիւն: Ու դժուար է հաշտուիլ մասածիրու այդ ձեւին:

ԱՇՈՏ — Աւելորդ է խօսիլ: Իմ ձեռնարկներս ինքնին այնքան բնականաբար, ինծի չեն ձգեր ո՛չ ժամանակ, ոչ ալ կարելութիւն ինծի հիմնովին անձանօթ մարդերու վրայ արկածախնդրել: Ինչ որ յաւեր, ինծի չի հասնիր: Մի կարծեր, որ Արմանը համարելու կը նմանի Աշտար համոզելը:

ՄԱՐՏԻՆ — Արմանը չէ համարուած:

ԱՇՈՏ — Ես դիտեմ ամէն բան: Տղաս խօսած է ինծի: Ու կը ճանչնամ իմ աղաս: Անիկա ես չի կրնար գասնալ իր մտազբույթեանէն:

ՄԱՐՏԻՆ — Աստ՞ոց ձեզի:

ԱՇՈՏ — Անշուշտ քիչ մը դժուար է նման կարեկցութիւն մը գիմատուրել, այնքան իրարմով ենք եղած: Ու այնքան իմ աղան զիս կ'երկարածուի: Բայց քու հոս զարէզ ասզին՝ իմ վարձը կը պղծ մտանդուած:

ՄԱՐՏԻՆ — Բայց իր աստղինութիւնը հայրենի աստղինութիւնները միայն կը խորհրդանշէ:

ԱՇՈՏ — Իմ դրամը տարով չի հասնիր, աղաս, կը հասնի չսիրուելով: Կը հասնի չինամուելով: Կը հասնի մտ'նաւանդ արկածախնդրութեանց մէջ վտանգուելով:

ՄԱՐՏԻՆ — Աքանջելի՛: Արման Աշտար քեզի շտի հազած է կիրքը ձեզ գործին:

ԱՇՈՏ — Բայց ահա բացուած է իմ դռներէն զէպի ուրիշ գօտիներ: Խօսեցու ինծի բաց ծովերէն:

ՄԱՐՏԻՆ — Բաց ծովե՞րը:

ԱՇՈՏ — Անձանօթը: Ձեր հոգեկրօնը անձանօթը:

ՄԱՐՏԻՆ — Խորհրդային Միութի՞ւնը:

ԱՇՈՏ — Որ բոլոր մութ, անյայտ բաներու հմայքը, հրապոյրը ունի քեզի պէս անսիրձ հողիներուն վրայ:

ՄԱՐՏԻՆ — Ինչպէ՛ս կը շտայէք այդ անսիրձութիւնը գոնէ ձեր զաւկին, որ ձեր բոլոր ձեռնարկները սրշտարանած է՝ ձեզի շտի ձեռնհաս գարս գալով: Ու շտհած՝ երբեմն, ձեզի պէմ ալ գործելով, երբ դնեց նիս Եորքի նոր հաստատուելիք արուարձանին մեհաշնորհը: Յետոյ, այդ հրապոյրին մէջ ունի՞ն բաժին անլոօ-սաքսոնները, որոնք այնքան նրպատուոր պայմաններով կը գառնան մեր շտրքը: Ձեր տունը ինչո՞ւ վախնար...

ԱՇՈՏ — Կարճ կը տեսնես: Անլոօ-սաքսոն տուները իրենց կոնակը սենին պետութեանց նաւատարմերը, աթոճիք պամպերը այսօր: Մասած է երէկին, մօտիկ անցեալին: Ի՞նչ դիւրութեամբ, ի՞նչ բնական գործողութեան մը նման ձեր կոտորվարութիւնը կուլ տուաւ Փրանսացիներէն փոխառեալ միլիոնները: Բասն միլիոն իմ սրահանջը այդ գործէն կը մնայ բաց: Ուղիղ աւագակութիւն:

ՄԱՐՏԻՆ — Ուղիղ այդ աւագակութիւնը անշուշտ գործուած այս անգամ Փրանսացիներուն կողմէ, որոնք նայնքան բնականութեամբ կուլ տուին ամերիկեան միլիոնները: Գերմաններուն: Ու քիչ մը բոլոր կոտորվարութիւններուն, որոնք սկիի տեղ թուղթ կը ծախեն իրենց ժո-

զտխուրդներուն : Աւագակոթիւնը ուրեմն մենաչնորճ մը չէ Խորհրդա-
յին Միւսթեան :

ԱՇՈՏ .— Պիտի չփիճարանինք : Որքան ասին , որ սղջ եմ , իմ ատնը չի մաս-
նակցիր սրեւէ շահազործական ձեռնարկի , աշխարհի մէկ վեցերոր-
դին մէջ :

ՄԱՐՏԻՆ .— Երանդ մը , պարսն Աշտ : Նոյնիսկ այն պարագային , որ դարձի
ձեր պատարանքը , բնագլը ձեզ թելադրէր արդեւք՝ մասնակցելու սրեւէ
ձեռնարկի շքեզ շահաստանին մէջ , որ մէկ վեցերորդն է աշխարհին ,
սակաւին հը մնայ բոց ուրիշ երես մը : Եւ ասին է , որ մտածէք ատոր :
Խորունկ հաճոյք է ինձի հաստատել , որ Արմենակ Աշտուր հը մնայ
հաստարիմ իր արեան ձայներուն :

ԱՇՈՏ .— Ձեզի չե՞ն ըսած , որ արդիւրեւած է ինձի հետ խօսիլ սղգային հար-
ցերու շուրջ :

ՄԱՐՏԻՆ .— Բայց ես իմբողեր մը կամ ճառախօս մը չեմ , ենթակայ մնա-
լու համար այդ արդեւքին : Ես ճարտարագէտ մըն եմ , մեծ շինող մը :
Ու եկեր եմ իմ երկրին համար : Ձեմ ըսեր , թէ պարտքեր կրնաք սւնե-
նալ ձեր հայրենիքին : Բայց կարծեմ , թէ պարտքեր սւնիք ձեզի ու ձեր
զաւկին դէմ :

ԱՇՈՏ .— Դո՞ւն պիտի բլլայիր ինձի ատնք յիշեցնողը :

ՄԱՐՏԻՆ .— Ըսել կ'ուզէք , թէ մտածե՞ր էք ձեր հարստութեան սպասող
վարձանին :

ԱՇՈՏ .— Հին պատմութիւն , Մարտին :

ՄԱՐՏԻՆ .— Ես Հնդկաստանը , Լեհաստանը չանցուցի մտքէս : Ունիմ նկատի
արեւմտեան նոր օրէնքները , որոնք մեծ հաստատութիւններուն հի-
մունքն իսկ հը կտրտեն :

ՅԱԿՈՅ ԹՇԱԿԱՆ

(Շար . 2 եւ վերջ)

Յ. Մ Ա Ն Ո Ի Կ Ե Ա Ն

ՅԵՏ — ՄԻՋՕՐԷԻ ՄՏՈՐՈՒՄ՝

ՀՈՄԵՐԱԿԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ

Ըսիր, որ սիրեմ քեզ

Մագքադիմէի մը հեգուքեամբը ազու,

Սրբապատկերի մը բարութեամբը վնխո:

Ըսիր, որ ըմբռնեմ քեզ

աներետոյք իրերու յայտնութեան մէջ:

Աներետոյք գեղեցկութեան մը իմացումն էիր դուն:

Էութեանս ջերմաստիճանը պայմանաւորող

տարրը յուզական,

որ չբացուեցաւ միջօրէիս համբոյրին:

Թափառեցայ երգի մը պէս,

որ քեզ փնտռեմ:

Ուղիները ծովափնայ ըսին,

թէ հարսնացած ես դուն:

Ոչ մէկ հարսնարան չյայտնարերեց դաշնութիւնը

վարդաշղարշ գիշերներուդ հովուերգութեան:

Ըսին՝

թէ ստուերացած ես դուն:

Անցայ ստուերներու ներաշխարհով.

ստուերները ծիծաղեցան ու փախան՝

զիս մատնելով մամուսմուսյլ ջրափներուդ:

Հա՞րկ էր, որ նանչնայիմք զիրար

մախրացած երագներէ հտք,

երբ անցած եմ արդէն

հոգեհանջ վիճակներուս գուգահեռականէն՝

ջրատոյզ յիշատակներով մակընթացուած...:

Հա՞րկ էր, որ ըմբռնէի քեզ

մեռած վարդերու բուրմունքին մէջ,

դողանջներու յամբացած աղապատանքին

եւ լերդացած արեան կաթիլներու մէջ,

որոնք կը բերեն վկայութիւնը

ընկրկումներու յաճախանքին:

Ո՞ւր է երգը,

որ պիտի բարձրանար մեր իդներուն ածուներէն՝

մրգահասի մը լիութեամբ:

Երգը՝ գար կրեցինք դարեր
Գաղափարի,

Արիւնի,

Հողի

համագոյակից միասնութեամբ :

Երգը՝ որ պիտի աւետէր հրճուանքը

ծովամոյն սպասումներու՝

երազիւ հմայեովը բարեխառնուած :

Հա՞րկ էր սիրելի քեզ

մեղեդիացած պատրանքի մը պէս :

Զգալ,

որ բազմավանկ կշռոյթն էս պատրանքներու :

Պատրանքներ՝

որ ունին լեզուակը կապոյտ բոցավառութեան

եւ շնչաւորումը՝

խոստումներու գորովանքին :

Ո՞վ նակատագրեց,

որ դառնամ անգիտակից յուզարկուորը

կեանքիդ իմացումներուն եռեակ

եւ տարանցեմ քեզ հանգանակէ հանգանակ՝

անձանօք աստուածներու երկրպագութեամբ :

Օրօ՞ր ծփանքներուդ,

որոնք ժամանակի խաժամուժին

կոբսնցուցին կողմնացոյցը գիտակցութեանդ .

ձուլուելով՝

անէակից ձայներու տօներգութեանց :

Օրօ՞ր նամբաներուդ,

որոնք հանգրիհուեցան

սրբացած երգերու խաչներուկներուն :

Օրօ՞ր պահերուդ,

որոնք հանդիսացան

անեզրափակ հարվոյթքը՝

վարձութեան մը դարանակալ :

Լուս էս հիւսն՝

անայցելու Տանարին պէս Եփեսոսի,

ուր ամէն անդրադարձում կը կրէ ծնունդը

ձայնիդ հոգեմատոյց քնարերգութեան :

Կը գգամ,

քէ կը ծնիս դուն կրկին

անցելատոյգ գօտիներէդ մագնիսակամ :

Կ'ըլլաս՝

հեշտականչ հրաւեր,

վերայայտ ապրում :

Ափո՛ւ ափիս մէջ

կը վերապահեմ ջերմութիւնը մռայաւմներու :

Ափո՛ւ ափիս մէջ

կը վերագտնեմ հունը

տիեզերական կապակցութեան :

Կը գծագրեմ ափիդ վրայ ,

նման տերեւի մը պապիրոսեան ,

նախադարը

զլացուած երջանկութեան ,

նախանուագը

մենած արշարոյսներուդ համանուագին . . . :

Վ Ե Ր Ա Ն Ո Ր Ո Գ Ճ Ա Ն Ա Ջ Ո Ղ Ո Ւ Թ Ե Ա Մ Բ

Քարացած գիշերներ կան այստեղ ,

Քարացած վայրկեաններ ,

ուր կը մնջէ տառապանքը .

գոնտուած հարցականներու :

Քաղցր է ըմբռնելի քեզ

Որմաքարերուդ հեաքոյր մտերմութեան մէջ ,

Որտե՛ք քարացած արձագանցներն են

վեհանիստ իմացումներուդ ,

խոհերուդ վերնական իմաստութեան :

Կը գգամ , քէ մեր միջեւ

կայ ապրում մը գաղտնատեսիլ ,

անճակտելի՛ ինչպէս նարօտ ,

հագեցարար՝ ինչպէս լուսփունջ խոհական :

Կը սիրեմ լուսփունջ ,

որ գգացական երակն է

վիմակներուս ներանձնական ,

Քացման հոլովը՝

խոհերուս բազմանոյով երանգներուն :

Պաղատանքն եմ ցաւի մը անապաշտ ,

գոր անգիտութեամբ կրած եմ կարծես

դարեր քեզի հետ՝

հոգիս ուժացնոյ հրատանջութեամբ :

Թափառական արձագանգն եմ

Ձայնիդ յորդորական ,

որ հաւատքիս քեւարախ անգորութեան մէջ՝

դարձած եմ քեզի

ախրութեան մը պէս անձառօք :

Ածանցուած մակդիրն եմ
 անածանցեալ զգացողութեանդ,
 Ածանցուած երանգը՝
 ներստայգ մտարումներսդ :

Ո՞ւր պիտի յանգի
 Մշտանով երբք անհեթեք քափառումներսս,
 Կերպարանավոյտսմբ օրերսս գիտակցութեան,
 Տարակոյսէ տարակոյս շրջագարնը
 Խոհերսս ածանցումներսն :

Անածանցեալ Ֆաղցրութիւն
 Ածանցէ՛ զիս
 Ըստ վերափոխման խորհուրդիդ,
 Եւ կերպարէ՛ հնարատրութիւնը Յոյսին՝
 Վերագանելու նրբերանգներն այն երգին,
 Զոր դեռ ոչ մէկ զգայարտնի
 Զյանկերգեց որոնումիս գօտիներուն այրեցեալ... :

Աչքերուդ մեղբայրոյս հմայքին
 Կը բանամ առգաւտն իզճերսս... :

Ողջո՞յն,
 երկնատաններուդ լոյսին բացուած
 Տեսլականիդ
 որուն ծիրանեփեան ժղխտով ես կը ճուլուխմ
 Հեռտայգ կարօտներսս յիշողութեան :

Ողջո՞յն,
 զնստուած պահերուդ,
 որոնք վերացման հալոյոյթն են
 ներաշխարհն իմ բարեխտնող զգայնութեան :

Զգալ, թէ ոչքերդ ունին խորութիւնը
 անպարագրելի տարածութեանց,
 ուր անծանօթ ամէն սխրութիւն
 կ'ածանցուի
 զնստուած բառերուդ առնչութեամբ :

Զգալ, թէ չափանիշն ես հաւատքիս
 եւ դրամագլուխը՝
 ցանկացուած երգերսս հարտութեան :

Ֆաղցր է քոզգերծուի
 Հարցականիդ խորհրդատան դիմաց՝
 Հարցաֆննուած բառի մը պէս :
 Բացուի անածանցեալ լոյսիդ՝
 Վերանորոգ նանաչողութեամբ :

Ն. Վ Ի Բ Ա Պ Ե Ա Ն

Ա Յ Ս Ի Ն Չ Ի Ն Փ Ե Ս Ա Ն...

«Նոյն քաղի մարդիկ» անուն իր անգլանիկ հասարկն ետք, ներսն Վերսալեան հաստատութեն շարունակեց ծառայել իր կոչումին, հակառակ անար, որ ասեալ ժամանակամիջոցին տարեցաւ. գրական միտաբարակ բոլորովն հետս միջնադարի մը մէջ, ամերիկեան երկինքին տակ, ամերիկացի, մեքսիքացի ու փորթուրիքացի դարձարանային լանուօրներու հետ:

Այս եւ յաջորդ պատմածքը մաս կը կողմէն Վերսալեանի երկրորդ հասարկն, որ կը կոչուի «Երկրորդ արար» եւ լսյս կը տեսնէ յատաջիկայ գործնան:

— Ի՛հ, Մտտա տուտու, մահուանդ լարը ինչե՛ր յիշեցուց ինձի. ի՛նչ էինք, ս՛ւր էինք, ս՛ւր հասանք: Քու միջնորդութեանդ շնորհիւ ծանօթացայ մարդոց, ամուսնացայ եւ եղայ քու համայնքիդ մէջ հանրածանօթ այսինչ ազային փեսան: Աստուած հոգիդ լուսաւորէ, Մտտա տուտու:

Առաջ դիտ սեւէ մէկը չէր ճանչնար: Պարզ դարձաւոր մըն էի ու մօրս հետ կ'ապրէի դիզի տանս մէջ: Երբ ամուսնութեան տարիքը հասայ, մայրս սկսաւ աչքը չորս կողմ պարապնել:

Կիւրիոսար ազջիկ մը ունէր. յարմար է բռնով՝ անոր ձեռքը խնդրեցինք: Ասանց այլևայլի մեքժեցին:

Յետոյ՝ մայրս ուրիշ քանի մը աղջիկներու ալ ձեռքը խնդրեց: Անոնք ալ ուրիշ կերպ արտասրայուեցան: Այրատութիւնս, փարպեա արհեստաւոր մը

չրլլարս կարծեմ մեծ դեր խաղացին մեր ձախողութեան մէջ:

Գիւզը սկսաւ նեղ գալ մօրս եւ, օր մըն ալ, որոշեցինք փոխադրուիլ Պէյբութ, որ սկսայ իբր աշկերտ աշխատիլ կառատան մը մէջ: Ետքը, պղտիկ կարած մը բացի, դարձաւոր մըն ալ բերի ու սկսայ աշխատցնել քովս: Պղտիկ կարած մըն էր, բայց մեծ դեր խաղաց ամուսնանալու տեսակէտէն:

Մօրս կ'ըսէի.

— Տես, հիմա տես. ուղած աղջիկդ ստքդ կու դայ:

Ու եկաւ, ան ալ ի՛նչ աղջիկ, հարուստ ու եկեղեցիին մէջ հանրածանօթ այսինչ ազային աղջիկը:

Ամուսնական հարցերու լուսապէս ծանօթ, փորձառու, եփուէն Մտտա տուտուին մայրս հարցուցած էր, թէ սանկ յարմար աղջիկ մը կա՞յ տղուն համար:

— Անշուշտ կայ, լեցածն, սպառնալից չափ, — սրտասխալանած էր ան ու առաջին տոնթոյ իսկ ցոյց առած էր աշխնչ ազգային այլնիկը:

Երբ ազջիկանի համար ճամբայ ելած էինք, ըսաւ.

— Հայրը հարուստ է ու մէկ ոտքը գերեզմանը:

Հարուստ ու սաքին մէկուն գերեզման բլրալը ակամօքիս անուշ հնչեց: Առ ըսաւ է, ըսի մտքէս, երբ սանդուխէն վեր կը բարձրանայինք:

Մեզ գլխաւորեցին հայրը, մայրը եւ այլնիկը: Մարդը իրապէս ծեր էր: Սիրտս խոյտայ: Անբաւարար եկամուստիս հագել օրը օրին կ'աղբէինք մօրս հետ: Ինչպէ՞ս կ'ընայի այդ պարմաններուն մէջ կ'ըն պահել:

(Բայց, իմ չոր բախտէս, մարդուն միւս ոտքին մինչեւ գերեզման իջնելը քսան տարի առաւ):

Մտկոյն, անշուշտ, կարեւորը ազջիկն էր:

Երբ դուրս ելանք, մայրս ըսաւ.

— Խաթունի պէս ազջիկ կ'երեւայ:

Երկու օր ետք, ձեռքը խնդրեցինք: Իրենք ալ աջին-ձախին շնայեցան: Հերիք է, որ կարած ունէի եւ հաստիով ու մարմնով ներկայանայի երիտասարդ մըն էի:

Օր մը, երբ աւելի հեռաքրքրուեցան գործիս միճակով, հակառակ արհեստէն քիչ բան հասկնալուս՝ ըսի, որ մեծ վարպետ մըն եմ ու միտք ունիմ ընդարձակելու կարածս: Ապա՝ պարզեցի իրենց ինքնաշարժներու աշխարհին մէջ յեղափոխութիւն մտցնելու ծրագրիս, միայն թէ՛ աւելցուցի, փոքր զբամազլուխի մը պէտք ունիմ յաջողութեան համար:

Աներհայրս, հողին լոյսերու մէջ պրակի, հայթայթեց պէտք եղած դրամը եւ ես թերթերուն մէջ յայտարարել տրուի:

— «Յեզպախաթիւն ինքնաշարժներու աշխարհին մէջ»:

Բայց հակառակ անոր, որ աներհօրս պատկանած եկեղեցիին անգամները ինծի կը բերէին իրենց ինքնաշարժները, յաջողութիւն չունեցայ, ոչ ոք կըրցայ պահել:

ձգել: Դժգոհելով՝ ես կը բերէին նորագած ինքնաշարժներս ու ես նորէն կը մանէի անոնց տակ, աս կ'ընէի, ան կ'ընէի ու միշտ արդարացած դուրս կուգայի: Ո՞վ չէր դանդաղեցրէր այս կեանքին մէջ: Երէկ ստամոնարոյժի գացի, բայց գեւ մինչեւ հիմա ակոսս կը ցաւի: Քանի՞-քանի՞ բժիշկներ սխալ դեղերով մարդիկ անպի աշխարհը կը դրկեն: Ինքնաշարժ նորոգողներն ալ ազդպէս են: Բան մը կ'ընեն եւ ուրիշ բան դուրս կու գայ:

Իրականութեան մէջ, ես արհեստէն բան չէի հասկնար: Մեծցած էի գիւղին մէջ եւ որեւէ բանի մասին լրիւ գաղափար չունէի: Ետքն ալ, երբ քաղաք դացինք ու ամուսնացայ, մէկ անգամէն հանրամասնութիւն գործայ՝ իրրեւ աշխնչ ազգային փեռան:

Երբ իմ մասին խօսէին, այդ հանդամանքով կը պատկերացնէին դիս.

— Աշխնչ ազգային փեռան:

Այդ պատճառով, աշուհեակե պատիւի եւ գիւրքի արժանացայ հասարակութեան մէջ: Շարաթը չորս-հինգ օր ժողովի կ'երթայի: Ինծի պէս զբաղած մարդ չէր գտնուեր:

Ես, աշխնչ ազգային փեռան, անդամ մը չընարուեցայ բռնով՝ ընդգլխաւորներուն միացայ ու պատուելին ոտքս եկաւ եւ ազաչեց, որ փոխեմ ընթացքս: Ես, մասս օղին մէջ շարժելով՝ իրեն հասկցուցի, որ ես աշխնչ ազգային փեռան եմ եւ ինք պարտաւոր է գիտ ամէն տարի ժողովական ընտրել տալ: Պատուելին խոստացաւ ու յաջորդ տարի գիտ հոգարարձու նշանակեցին, ետքը՝ ինամակայ, ապա՝ խորհրդականի անդամ ու ամենամեթն ալ՝ գերեզմանատան յանձնարարութիւն անդամ:

Ժողովականներու չդոյութեան պատճառով՝ երբեմն կը պատահէր, որ քանի մը ժողովներու անդամ ըլլամ: Հազիւ գործէն եկած՝ հեւ ի հեւ ժողովի կը փութայի: Անդամ մըն ալ ասս վայրկեանի չափ ուշացած էի.

— Ո՞ւր մնացիր, եղբայր, — ըսին, — տոանց քեզի ժողով չենք կրնար դու մարել:

Յետոյ, որպէսզի ոտքս աւելի ամ-

բողոքնս՝ այլ ժողովներուն մէջ, սկսայ ինքրինքս ապաշխարած մարդու պէս ցոյց տալ: Արդէն մականունս ալ կը նըպատէր այլ կեցուածքիս, — Փափուկեան: Ինծի Փափուկեան եզրայր ալ կ'ընէին: Այնպէս կը խորհէին, որ ես իրապէս փափուկ եմ, բացի քոնի մը ուսեալ երիտասարդներէ, սրտնք, սուկայն, հակասակ իրենց ուսումին, օր մը իսկ ժողովի անգամ չլրցան ըլլալ: Ո՞վ կ'ընդունէր այդքան զիտակեց մարդիկ, սրտնք միայն ըննադատե՞լ զիտան: Մենք այդպէս չէինք վարուէր եւ ժողովի անգամ կ'ընարուէինք եւ ոչ թէ անոնց պէս միշտ զուրս կը մնայինք:

Ես արդէն խօսելու ու կարծիք յայտնելու կարողութիւն չունէի: Ժողովականները լուռ մտիկ բնիկ ետք տուն կու գայի՝ իմաստունի հոյեր առած: Կինս ալ ինձմով կը հարարանար, որ ժողովական եմ:

Երբ հիւրութեան երթայինք, աներհօրս հետ շատ կը խօսէի ու լեզուս շէք կենար: Մարդիկ կը կարծէին, թէ ժողովներու մէջ ալ այդպէս եմ, մինչդեռ հոն ասո՞ր կը նայէի, միւսի՞ն մտիկ կ'ընէի ու մէյ մըն ալ՝ հարո՞ք ոտքի, ժողովը վերջացած յայտարարելով՝ տուն կը վերադառնայինք:

— Ի՞նչ ըրիք ժողովին, — կը հարցունէր կինս:

— Ի՞նչ պիտի բնէինք, այսօր այդքան կարեւոր հարցեր չկային. միայն տաքթոր Պաշեանի խօսեցաւ, ետքը՝ պարոն Եղիազարեանը, ապա՝ քուէարկութիւնը ըրինք վերջացաւ:

— Դուն բան մը չըսի՞ր:

— Ե՞ս: Չէ, այս անգամ ոչ, բայց յաջորդ անգամ անա՞նկ կարծիք մը պիտի յայտնեմ, անա՞նկ առաջարկ մը պիտի ներկայացնեմ, որ կը տեսնես, պատուէրին բեմէն պիտի խօսի այդ մասին:

Բայց յաջորդ ժողովներուն ալ բերանս չէի բանար: Շատ-շատ մտքէ՛ս կարծիք կը յայտնէի: Երբեմն ա՛յնքան կը տաքնար միմնաւորաբար ու ժողովը ա՛յնքան կ'երկարէր, որ ես սափազած իրենց հիւր կը մնայի: Նորէն՝ մէկ ասօր, մէկ անոթ կը նայէի ու կը սպասէի: Բայց ժո-

ղովին ետք, կսլը Արբուհամ եզրօր տեղը անցած՝ ազուսը մը ոնոր կը խօսէի ու մարդը ինծի իրաւունք կու տար եւ ես տեսիլս ոգեւորուած կը խօսէի մեզ յաջորդ հարցերուն մասին:

Երբեմն, կնոջս տղեւ, բայց մա՛նուտանդ երբ ժողովականներէն մէկուն ասոնր հիւրութեան երթայինք, այնպէ՛ս մը կը խօսէի ժողովներուն մասին, որ բարբառ օփ ի բերան կը մնային: Երբեմն ալ կը սպասնայի հրաժարիլ...

Յը մըն ալ մէկը, չեմ գիտեր այդ լուկոսը ուրի՞շ ելու պէմս, բառ:

— Պարոն Փանոս, ինչպէս հիւրութեան դադար տեսնու կը խօսիս, այդպէս ալ համարու՞մ ունէի վրայ, որ ժողովներուն մէջ ալ նոյնն ես եւ համարձակ երայթներ կ'ունենաս: Բայց երբ պարոն Մեյրանին տղեւ ձեք մասին իմ համարումս կը յայտնէի՝ ըսաւ.

— Ան բնա՛ւ չի խօսիր ժողովներուն մէջ: Մինչեւ հիմա նոյնիսկ բառ մը չէ արտասանած: Ճի՞շդ է:

Չդատաստանեցի իրեն, բայց սիրտս վշտացաւ պարոն Մեյրանէն:

Յաջորդ ժողովին, տաղջին առիթով, եւ տաղջին անգամ ըլլալով՝ մասս բարձրացուցի եւ ըսի, որ կարգ մը անձեր անփոյթ կը գտնուին եւ ժողովին անցուգարձերը զուրսը ուրիշներուն կը պատմեն:

Մինչ կը խօսէի, սուր ու յանդիմանական ակնարկ մը սեւեռեցի պարոն Մեյրանի աչքերուն ու մտքէս փեղկվեցի ըսի: Թէեւ ապաշխարած էի, բայց տեղին էր այդ բառը մտովի բսել իրեն: Ի՞նչ իրաւունքով զուրսը ասանկ բաներ կ'ըսէ իմ մասին: Հոպոս եթէ տարածութի՞: Մինչդեռ բոլոր դիս ճանչցողները անանկ համարած եմ, որ եթէ ես չըլլամ՝ եկեղեցին կը դադրի գոյութիւն ունենալէ:

— Պէտք է բացարձակ պաղանաղահալթիւն արիք, — եզրակացուցի:

Բարեբախտաբար, ժողովը միաճայնութեամբ որոշեց յետայսու բացարձակապէս պաղանաղահալ ըլլալ:

Երբ տուն դացի՝

— Կնիկ, — ըսի, — իմ առաջարկս միաճայնութեամբ ընդունուեցաւ:

— Ի՞նչ տաղարկեցիր, — հարցուց կինս:

— Ասիկա ժողովին զազանիքներէն է, — ըսի:

***

Ժողովը ինչ ընթացք ալ անէր սահայն, պէտք է ձգէի Պէյրուսը ու Ամերիկա դասի, քանի որ դարձերս օրըստօրէ կը վատթարանային: Միայն Ամերիկան կրնար ըլլալ իմ փրկութեանս լաստը:

Ու եղայ եւ ժողովուրդին աչքին փոշի սրկեցի, թէ երկու տարիէն միլիոնաւէր պիտի ըլլամ: Մինչ այդ, աներհայրս ալ, կեանքը ձեր սիրելիներուն, մահացած էր ու ժառանգը ետեւէս հասած: Տուն մը դնեցի եւ նոր կարած մը բացի:

Ամէն ինչ ըսելու է ու բնաւ հոգս չէ, որ եկեղեցական պաշտօն մը չեն տար ինծի: Մնաց սը, հոս, Ամերիկայի մէջ ինծի արժէքը չաաւելուն պատճառը ինծի հանգէպ եղած յարգանքի պակասէն չի դար: Թո՛ւ, ասոնք ս՞ի են սը: Ես հիմա քաշուած կեանք մը կ'ապրիմ: Առաջ եկեղեցիէ եկեղեցի թափառեցայ, որ դանկ' տեղ մը ժողովի անդամ ընեն. թո՛ւ իրենց, ոչ ոք մտար մատին դարկաւ: Հիմա եթէ ես ուզեմ չե՞մ կրնար ժողովի անդամ ըլլալ, կրնա՞մ, բայց չեմ ըլլար, կը մերժեմ նոյնիսկ եթէ իրենք ուզեն: Թող ասոնք Պէյրուսը ըլլային եւ այդպէս վարուէին հետս, ես՝ այնինչ աղային փեսան...:

**

Ի՛նչ, Սասա սուտաւ, մահուանդ լուսը ինչե՛ր յիշեցուց ինծի, ի՛նչ էինք, ս՛ւր էինք, ս՛ւր հասանք: Եթէ քեզի չհանդիպէինք, թերեւս ես դեռ վերագասնայինք, ս՛չ Պէյրուսը կարենայինք մնալ եւ ոչ ալ Ամերիկա հասնիլ: Քու միջոցովք ամուսնացայ ու եղայ եկեղեցիին մէջ հանրածանօթ այսինչ աղային փեսան եւ սրուն միջոցով ես ալ եղայ ուրիշ հանրածանօթ մը: Եթէ հոս եկեղեցիի մը մէջ ժողովի անդամ չեղայ, հոգ չէ, արդէն տարիքս աննշու վրայ եմ, քիչ մըն ալ հանգիստ պէտք է, միշտ վազել չ'ըլլար: Արդէն ասիկա հանգիստ կեանք չէ՞: Անհրճօրս ժառանգին տիրացանք եւ գործնչս ալ արձանագրել տրինք, բայց դրամը ես կը դանձեմ: Տըզարն ալ մեծցան ու սկսան գործը իրենք գործնել: Բան մը պակաս չունիմ:

Հիմա պատշգամ հասած՝ սուրճ կը խմեմ եւ տեսարանը կը գիտեմ հանգիստ ու երջանիկ:

**

Եկեղեցին ամէն ամիս թերթ կը դրկէ իր անդամներուն, կարճ ըտերը կու տայ, նոր ծնածներուն, մկրտուողներուն, ամուսնացածներուն ու անդարձ մեկնողներուն մասին կը դրէ: Մէկիկ-մէկիկ ամէնքը կը կարդամ:

Յունուարի թիւին մէջ, «Անդարձ մեկնողներ»ու սիւնակին մէջ այսպէս գրուած էր.

«Անդարձ մեկնած է եղբայր Փանոս Փափուկեան: Հանգուցեալը... այսինչին փեսան էր»:

Ա Ս Տ Ո Ւ Ծ Ո Յ Զ Ո Յ Ը...

Հայ սքուլի վերջին դասաչըջանս էր: Երբ առաջին օրը դասարան մտայ, տեսայ, որ ուսուցիչը նոյնն էր, բայց աշակերտներուն դէմքերը մեծ մասամբ նոր էին:

Կին մը ուշադրութիւնս դրուեց:

Փառիտասանցի կարծեցի: Նոսեցայ մօտը գանուսդ պարսպ աթոսին:

Ուսուցիչը մէկ-մէկ հետաքրքրուեցաւ աշակերտներով. հարցուց անոնց անունները, օրգութիւնը, գործածած լեզուները:

Երբ կարգը ինձի կհաւ, ուղեց, որ գարձեայ կրկնեմ իր դիտցածները: Ըսի անունս, մտկանունս եւ աւելցուցի, որ դիտեմ խօսիլ հայերէն, արարերէն, թուրքերէն, ու չեմ դիտեր խտալերէն, ֆրանսերէն...

Դեռ պիտի շարունակէի, երբ ամէնքը սկսան խնդալ: Կանգ առի:

Կարգը եկաւ ուրիշին, ուրիշներուն եւ, ի վերջոյ, փոքրխոտանցի կարծածիս:

— Դուն ի՞նչ լեզու կը խօսիս, — հարցուց ուսուցիչը:

— Հայերէն:

— Ի՞նչ, — զարմացաւ ուսուցիչը, — ուրեմն դո՞ւն ալ տնոր լեզուն կը խօսիս, — բայց՝ զիս մատնանշելով:

— Այո, — բայց կինը:

— Թոտեղէք նոյնիք, — թելադրեց ուսուցիչը:

Ես, որ հաղիւ «արմինիւն»ը լսած էի ու խորհած, որ լսածս սխալ պէտք էր ըլլալ, ուսուցիչին ստիպումով գարձայ կնկան ու հարցուցի.

— Հայերէն կրնա՞ք խօսիլ:

— Այո, — բայց՝ գրեւոր շարժելով:

Բայց չիտթը դեռ կը շարունակուէր մտքիս: Կարծես հարուած մը ստացած էի գլխուս եւ անոր ազդեցութեան տակ կը մտածէի, թէ այս փոքրխոտանցի կինը ինչպէ՞ս կրնար հայերէն դիտալ:

Երբ կարգը ուրիշներուն եկաւ, սկըսայ ուշի ուշով զննել դէմքը: Կամացկամաց պարսիկ կարծեցի զինք, պարսկուհի, բայց սիրտս նորէն չհանդիպաւ: Մինչեւ Պալատտ բերի. անկեղծօրէն հոն ալ յարմար տեղ մը չգտայ իրեն: Մտխուրեցայ մինչեւ Հայէպ ասնիլ եւ Խորթլաի սաղին հարաւարեւմտեան կողմը բնակեցուցի, բայց...

Դադարին, երբ միւսները մեծ մասամբ դուրս ելան, ինք տեղը մնաց: Մօտեցայ իրեն, հարցուցի.

— Ինչպէ՞ս եւ ո՞ր սորված էք հայերէնը:

— Ես հայ եմ, — ըսաւ, — ու յայտնեց, թէ Պէյրուսի է, Պէյրուսի հարաւարեւմտեան կողմէն: Զարմացայ մնացի: Չէի կրնար հայ ըլլալու գաղա-

փարին հետ հաշտուել, ո՛ւր մնաց Պէյրուսիէն ըլլալուն:

Քանի մը շարաթ ետք, երբ ուսուցիչին մօտ աշակերտի մը կը սպասէի, մեծ ուշադրութեամբ դիտեցի զինք եւ կամաց-կամաց սկսայ հայաւ նմանցնել: Չէ, հայ էր:

Այսպիսի հանդիպումներ կը պտտահէին: Թորէնսի Հայ սքուլին մէջ ուրիշ հայերու հետ ալ ծանօթացայ ու բարեկամացայ:

Այս վերջինին հետ ալ սկսայ մտերմանալ: Համակրելի կին էր, շատով բարեկամութիւն հաստատուց տեսակէն, սիրար բաց:

Դադարներուն, երբ դուրս ելլէի՝ քալելով քիչ մը կապուսուելու համար, շատով կը վերապտանայի դասարան, քովը կը նստէի, մտիկ կ'ընէի զինք, որ միշտ հեռաքրքրական բան մը կ'ուսնեմար բտելիք:

Ամուսնական տարիքին հասած տսեն ձեռքը խնդրողներ շատ ունեցած է, բայց «ոչ» ըսած է ամէնուն ու ետ ճամբած: Թեկնածուներէն մէկը, Եղիպտոսէն եկած գերասան մը՝ իրենց համայնքին պատկանող եկեղեցիին մէջ տեսած է զինք ու շատ հաւանդ:

— Ի՞նչ լաւ տղայ էր: Այն ստեղծներն ես ալ կը սիրէի գերասանութիւնը: Նոյնիսկ հիմա, երբ շարժանկարի երթամ, «ա՛խ» մը կ'ելլէ բերնէս: Շատ կը սիրեմ դերեր վերցնել: Դպրոցն ալ, ամէն տնդամ, որ թատերգութիւն մը բեմադրէինք, որտեղ Սարգիսեանը լուսպոյն դերերը ինձի կը վստահէր: Ծիչդ ուղածիս պէս տղայ էր Եղիպտոսէն եկածը: Վստահ եմ, որ ամուսնանայէ ետքն ալ երջանիկ պիտի ըլլայինք, քանի որ նոյն կոչումը ունէինք երկուքս ալ, բայց մայրս չուզեց: Այն տարիներուն ես ալ խելօք էի, անփորձ ու լուս ու չէի կրնար մօրս որոշումներուն ընդդիմանալ: Ա՛խ, իմ բախտս: Մայրս սխալ բրաւ, զիս պէտք է անոր տար: Թերեւս մինչեւ հիմա հանրածանօթ գերասանուհի մը կ'ըլլայի:

Ըսեց քիչ մը, եւ յետոյ՝

— Համբարբը գիտե՞ս :

Ոչ բռեբաւ պէս՝ գլուխս շարժեցի :

— Համբարբ անունով մէկը կայ եղե՞ր, չի ծխեր եղե՞ր, ամէն շաբաթ կանոնաւորաբար եկեղեցի կ'երթայ եղե՞ր ու ծնողքը շատ հանդիտաւ եղե՞ր :

Ամէն անգամ «եղե՞ր» ըսելուն՝ ջրգային նայուածք մը կը նետէր վրաս, տնայէն՝ որ կործես եւ ըլլայի յանցատուր :

— Մայրս անոր տուաւ գիտ, Համբարբին եւ ես ոչ չկրցայ ըսել :

Դտար սկսած վայրկեանին կը դադրեցնէր խօսակցութիւնը ու կ'ըսէր .

— Յաւո՞ւմ չձանձրացուցի :

— Չէ, — կ'ըսէի, — հոգ չէ :

Մերտը կը հանդարտէր ու այդ պահուն կը նախանձէի իրեն, որ մտիկ ընող մը ունի : Ուրիշներ գիտ բնաւ մտիկ չեն բրած, ու ասիկա՝ մանկութենէս ի վեր :

Անո՞ւմ մը, բաւ կը յիշեմ, ձեռքս աստղծի մեքենային գանակէն վերաւորուցաւ : Մարդիկ անկեղծօրէն հարցուցին, թէ ի՞նչ եղաւ, բայց, հաղիւ պատմելու սկսած՝ կը ջղաճանայի, չէին ձրգեր, սը պատմեմ, ու այն համոզման եկայ, սը մարդիկ ուրիշներուն ասողական վիճակը կը հարցնեն՝ պարզապէս իրենց ցուր պատմելու համար :

Դասէն ետք կը անտնար, որպէսզի շարունակէ պատմութիւնը, նկարագրէ ամուսինէն իր քառածները, տառապանքները :

Կ'աշխատէի մխիթարել գինք .

— Այդ ի՞նչ տեսակ մարդ է, — ըսի օր մը, — սը ձեզի պէս մէկու մը քով բնաւ չէ փոխուած :

— Ինչ տեսակ պիտի ըլլար, մօրը դահը, աւելի ճիշդ՝ Աստուծոյ գահը, — բաւ :

Ամէնէն աւելի ես կը զգայի իր վիճակը, քանի որ ես ալ նոյնանման միջավայրի մը ծնունդն եմ, կրօնակա՞ն միջավայրի մը . . .

Սկստնք միասին քննադատել ամէնքը, Աստուծմէ սկսեալ մինչեւ մեր պապա-մամաները, զպրօցն ու սուսցիչները : Ամէնքն ալ յանցաւոր էին :

— Ինքզինքս կ'ուտեմ, — բաւ, —

շատ կը ջղաճանամ ամուսինիս պապա-բխութեան երեսէն : Մեր ուղղութիւնները բարբառիկն տարբեր են : Անոր բնաւ հոգը չէ, թէ ի՞նչ տառապանք կ'ապրիմ : Աստու գործի կ'երթայ : Իրիկունը՝ կը նստի մինչեւ քնանալու ժամը եւ, առանց բաւ մը բռնիս՝ յաջորդ օր գործի կ'երթայ : Բան մը չի գիտեր : Ոչ մէկ բանի մասին գաղափար ունի : Յանցաւորը միշտ մայրս է : Թող այրէի՞, բայց ուղարկու գի՛րկը այրէի : Ամէն շաբաթ եկեղեցի կ'երթայ եղե՞ր : Ա՛խ, այս քրիստոնէութիւնը, թէ՛ ազգիս գլուխը կերաւ, թէ՛ իմ : Երբեմն կ'անիծեմ, կ'անիծեմ բարբը, սը ինձի Աստուծոյ մասին խօսեցան : Յիսուս ինքն էր, սը բաւ . «Կայսեր բաժինը կայսեր տուէք, Աստուծոյ բաժինը՝ Աստուծոյ» : Բայց մեր մայրերը, ուսուցիչները, քարոզիչները միայն Աստուծը շեշտեցին : Ես հակառակ չեմ Աստուծոյ : Նոյնիսկ եթէ Աստուած գոյութիւն չունենար, պիտի ուզէի, սը ինձի համար յախտնապէս գոյութիւն ունենար : Բայց հիմա անանկ զըլած եմ Աստուծոյ անունը բերանը անողներէն, որ ուղղակի կը խորշիմ : Չեմ գիտեր ուրիշ ի՞նչ : Միայն Աստուած չէ, սը կայ : Ուրիշ բաներ ալ կան : Նոյնիսկ Աստուած երբ եղեմի պարտէզը ստեղծեց, ապաստութիւն տուաւ Ազգամին ամէն ինչ բնելու, արդիւրած էր մօտենալ միայն կեդրոնի ծառին : Հիմա այդ կեդրոնի ծառը չկայ : կը նշանակէ, սը ամէն ինչ ընելու ազատութիւն ունէինք : Ուրեմն ինչո՞ւ մեր մայրերը մեզ կ'աշխատեցնէին՝ Աստուծոյ վայելի մէջ մեծցնելով մեզ : Իրականութիւնը բռեմ : Ամէնքս ալ մենք մեզ կը խաբենք, ու ամէնէն շատ ապաշխարողները իրենք գիւրենք կը խաբեն :

Վստահ էի, սը կեանքի փորձութեանն աջակէս կը խօսէր, սրտհեռու բերանը եկածը խօսող կ'ընէին չէր, ու ս'ըբան խօսէր, ս'ըբան կը հանդարտէր ու պարզուած սրտով տուն կ'երթար :

Տուն կը հասնէի՝ լսածներուս ազդեցութեան տակ : Ճիշդ կ'ըսէր, ճի՛շդ : Երանի թէ բնաւ Աստուծոյ մասին լսած չըլլայինք, մենք մեզի հետ ըլլայինք միայն :

***

Աստուծո՛ւ մը, կըր գործի կ'երթայի՛ ինքնաշարժ մը տեսայ, սրուն ասուերը կը կողմէին «Բաթ» բտոր: Մտքէս ըսի. ա- սիկա Յակոբի ասաներկու գուաղիներէն մէկուն անունն է: Ետքը, սկսայ ինքնի- բնս հարց ասլ, թէ մեզի ի՞նչ Յակոբին ասաներկու գուաղներուն անունները, ինչո՞ւ գոյրոյին մէջ ալս բաները գոյ սորվիլ տուին ու չտարվոյներն ալ ցած նիշերով տուն ճամբեցին. մեզի ի՞նչ ալս բաները: Հոս, Ամերիկայի մէջ, միայն Ամերիկայի պատմութիւնը կ'աւանդեն:

Իրիկունը իրեն պատմեցի մտքէս ան- ցածները:

— Ես'ա շիտակ ես, — ըտա ու ա- լելցուց, — մեր մայրերը աւելի կարե- լարութիւն կու տային Սուրբ Գիրքին, քան հայոց պատմութեան: Ո՞ր մէկը ա- լելի կարեւոր է, Սուրբ Գի՞րքը, թէ Հա- յոց պատմութիւնը:

— Անշուշտ Հայոց պատմութիւնը: Ետքը հարցուց:

— Ո՞ր պատմութիւնը աւելի մաքուր է, Արա Գեղեցիկի՞ն պատմութիւնը, թէ Ղոյտի աղջիկներուն արարքը:

Մտառփեցայ:

Այլ ուրիշ՞ ինկաւ միտքը: Ծանօթ էի Ղոյտի աղջիկներուն արարքին: Իրենց հօր հետ պատկած էին ու սերունդ առաջ բերած:

— Անշուշտ թէ Արա Գեղեցիկին պատմութիւնը գեղեցիկ է, — ըսի:

— Այն ատեն ինչո՞ւ եկեղեցիներուն մէջ Արա Գեղեցիկը օրինակ չեն բերեր ու խորեհայ Յակոբներն ու Ղոյտերը օրի- նակ կը բերեն. շիտակ չե՞մ:

— Այո՛, անշուշտ:

Նայեցայ ժամուն ու հարցուցի.

— Ամուսինդ չի՞ վշտանար ուշանա- ըուդ համար:

— Ինչո՞ւ պիտի վշտանայ: Ուրիշնե- բուն պէս ժամերով տունէն դուրս չեմ ելլեր: Միայն դասի համար կը բացակա- յիմ եւ ասո՞ր համար պիտի խօսի: Ան- կեղծօրէն, հոս քիչ մը կը փոխախմ: Յա- ճախ կու բամ ասանճնութեան մէջ: Գո-

նէ գնահատել պիտնար: Կեանքի ընկեր կ'ըսեն: Ի՞նչ է կեանքի ընկերը: Այսպէ՞ս կեանքի ընկեր կ'ըլլան: Երբեմն շատ կա- ըւար բաներ կ'ըսեմ, բայց ինք պտտա- խոն անցամ չէ տար: Ո՛չ, մենք բնա՛ւ յարմար չենք իրարու: Փոխանակ հոգիիս թափանցելու եւ պիս գանելու, անտար- բեր կ'անցնի մտաէս: Մենք միայն մար- միկներով ամուսիններ ենք: Այգէկ, սր պան կաս եզեր:

Փունի մը անգամ պիս իր տունը հրա- յելեց:

— Եկուր, բեցի համով ճաշ մը կեր- ցընեմ, ամուսինս հետ ալ կը ծանօթա- նաս:

Ամէնէն չսիրած բաներէս մէկը եղած է ճաշի հիւր ըլլայր: Այլ պատճառով պատարուակներ կը ստեղծէի, կը յետա- ճոյէի, բայց նոյն ատեն հոչակաւոր ա- մուսինը տեսնելու բուն փափաք մը կ'արթննար սրտիս: Պատճառին համա- ճան՞ մարդը կ'երեւակայէի վերաբիւն ուսերուն, նտարտնին վրայ նտած, համրիչը ձեռքը, կէս բուն կէս արթուն վիճակի մը մէջ:

***

Իպրոցին աւարտէն անմիջապէս ա- ստջ, իր ստիպումներուն վրայ, որսչեցի տունը կրթալ: Միտքս կէս ժամու չափ նտաիլ էր միայն ու ամուսինը տեսնել: Ծիչդ որսչուած ժամուն դարկի դբան պանդր: Իտարնկերուհիս բացաւ դուռը.

— Հրամէ՛, հրամէ՛, — ըսելով հիւ- բտանեակ տաջնարդեց պիս:

Տրամադրութիւնը բաւական բարձր էր ու ես ալ, տտաջին մէկ վայրկեանէն, տունիս պէս դրացի: Իրմացը, ճաշարա- նին մէջ, պեղեցիկ սեղան մը շտկուած էր: Մերաս նեղուեցաւ: Այս կինը պիս ճաշի պիտի նտակցնէ, անցաւ մտքէս:

— Ամուսինս հիմա կու գայ, — ը- սաւ:

Քիչ մը պատշգամ ելանք, ապա՝ պը- տրացոյց պիս ասն միւս սենեակները: Գոյցը բոյր մը բանած էր չորս կողմը եւ ինք, ալս մթնոլորտին մէջ, աւելի դե-

դեցկացած ու երիտասարդացած կը թը-
ւէր ինծի :

Նորէն հիւրասենեակ եկանք : Անհամ-
բեր էր : Յաճախ պատուհանէն դուրս կը
նայէր :

— Զարմանալի է , այսօր շատ ուշա-
ցաւ ամուսինս , — կը կրկնէր :

Զղպի , թէ արամադրութիւնը հե-
արզհետէ կը նստալի : Երեւի կը վախնար
վասնզէ մը :

Ժամ մը ետք ոտնոձայն մը աւինք :
Երու ոտքի եւ դէպի դուրս շտապած ա-
տեն ինծի գտնանալով՝ դժգոհ ակնարկ մը
նետեց վրաս : Պատճառը չհասկցայ : Եր-
վաթեցայ մնացի :

Ծանօթացայ զիս ամուսինին հետ :
Մտրվը ձեռնուեցաւ հետս ու գործի հա-
զուտութիւնս նստեցաւ մօտս : Ու երբ կինը
տխուր-տխուր անցաւ կերակուրը պատ-
րաստելու , ես եւ ամուսինը սկսանք զը-
բուցել :

— Յոգնած կ'երեւիր , — ըսի :

— Այո , — ըսաւ :

Ետքը ուղեց ղխանալ , թէ ս՞ի եմ եւ
ուրիշ՞ կու գամ : Ստոած մնացի : Արդ-
եօք կինը չէ՞ր պատմած իմ մասին : Սկը-
օտյ բացատրութիւններ տալ : Ամէն ան-
գամ , որ բան մը ըսէի՝ անա՛նկ կը շար-
ժէր գլուխը , որ կարճեա ընաւ նման բան
չէր յաճ : Այն ապուրրութիւնը առի , որ
առաջին անգամ կը լսէ Հայ սքուլ բառը :

— Հայ սքուլ , իրա՞ւ : Նազենի՛կ ,
տե՛ս , սա ալ Հայ սքուլ կ'երթայ եղեր
եւ քու գտարանդ է . նայէ՛ , նազենի՛կ :
Ապա՛ ինծի գտնանալով .

— Դո՛ւն ալ տխրումս պիտի աւ-
նես : Հայ սքուլ տխրումս կու տա՞ն :

— Այո , եթէ աւարտես :

— Ես՛ , ես՛ . . .

Յետոյ , երբ կինը եկաւ , անակնկալի
եկածի պէս ըսաւ .

— Տե՛ս , Նազենիկ , սա ալ տխրումս
պիտի ամնէ եղեր :

Կնկան հարցոյցի , թէ երբեք չէ՞ր
պատմած իմ մասին :

— Հարկը անգամ պատմած եմ , —
ըսաւ՝ ճղալին ձեռքերը զոյնոյնին դար-
նելով :

Մտրվը կը շարունակէր հարցեր տալ .

— Ի՞նչ գտեր կու տան Հայ սքուլի
մէջ :

Բացատրեցի :

— Տե՛ս , Նազենիկ , Հայ սքուլի մէջ
անդէրէ՛ն ալ կու տան եղեր :

Խնդարս կու գոր , բայց կը գտէի
ինքզինքս , միաժամանակ ցաւելով կըն-
կան վիճակին : Ուղղակի այրած էր :

Երբեմն կինը կը հարցնէր .

— Համբար , եթէ տսիկա այդպէս ըլ-
լայ՝ աւելի լաւ չ'ըլլա՞ր :

— Այո՛ , այո՛ :

Կամ՝

— Համբար , տսիկա ասանկ լաւ չէ ,
չէ՞ :

— Զէ՛ , չէ՛ :

Քիչ ետք , կինը սեպան հրաւիրեց
մեզ : Այօթեցինք եւ սկսանք ընթրել : Կե-
րակուրք համով պատրաստուած էր , լաւ
էր ամէն բան , բայց գասընկերուհիս
արամադրութիւնը աւելի ու աւելի կը
մթաղնէր : Թերեւս տաս անգամ հրաւի-
րած էր զիս եւ կը կարճէի , թէ հրաւէրը
բնորոնած օրս շատ պիտի ուրախանայ ,
բայց այդպէս չէր երեւեր : Ամուսինին
հետո՞ւ բոզէէն սկսաւ մտալիլ : Թերեւս
զըջոյց դայն ինծի ծանօթացնելուն հա-
մար , կ'ըսէի մտքէս :

Ընթրիքէն ետք , հիւրասրահին մէջ
գարձեալ զէմ զիմօց նստանք մարդուն
հետ : Պատմեցի անցեալ շարաթափերջ
ձկնարտութեան երթալու եւ ասանց ձուկ
մը բռնելու տուն վերադարձս : Բայց ը-
սի .

— Երկու խոշոր ձուկերու լողալով
անցնիլը տեսայ :

— Կը լողայի՞ն :

— Այո՛ , այո՛ :

Այլեւս չէի կրնար մնալ : Հազիւ
սուրճը խմած՝ սաքի ելայ , մնաք բաղով
բսի ու գուրս ելայ :

Երբ ինքնաշարժ նստելու կը պատ-
րաստէի , գասընկերուհիս ետեւէս հա-
սաւ ու հարցոյց .

— Ինչպէ՞ս տարուրուեցար ամու-
սինէս :

— Աստուծոյ զսէր , — ըսի կարուկ :

Յանկարծ ի՞նչ պատահեցաւ, չհասկացայ. պարծաս երկի՞նքը սովորակեցաւ, կարկուտ տեղաց, ի՞նչ պատահեցաւ. կնկան, սաստիկ յշտացած տեսայ գինք եւ երթոք բարսօլի փոխան՝ ճչաց.

— Աստուծոյ մեծապոյն զոհը զս'ըք էք, հետոյէ՛ք...

Պահ մը ստամ մնացի: Ետքը ինչօքէ՞ս տուն գացի՛ չեմ գիտեր: Կարծեմ կարծիք լոյսերուն կեցայ, կանոն լոյսերուն՝ քայլացի. կարծեմ չարքոյղ լոյսին աջ գարձայ, ապա նորէն աջ, ձախ: Կարծեմ կաստան դուր բացի, ինքնաշարժը ներս գրի: Անշուշտ, գիշերանոցս վերագարձէս ետք պէտք է հապած ըլլայի. հայելիին մէջ տեսայ գէմքս: Կարծես մէկու մը հետ կուտամ էի, մաղերս խառնելուսն եզրած էին, տկանջներս՝ կորմբած, եւ դեռ ի՞նչ գիտնամ ի՞նչ պատահած էր: Ազս'ւշ, կ'ըտէի ինքնիրենս, ազս'ւշ, ամիսներէ ի վեր սջխարի պէս մտիկ ըրիք՝ այս վիճակի՞ն հասնելու համար: Ինչո՞ւ այդպէս բարկանայթ խօսեցաւ հետս, իր մտքին մէջ ինչո՞ւ յանկարծ ես գարձայ Աստուծոյ մեծապոյն զոհը:

Գիշերը չկրցայ քնանալ: Մեծ դաս մը ստամ էի. ե՞րբ դաս ստամ չեմ որ: Օր նոր, փորձութիւն նոր: Ամէն օր կ'իյնայի, բայց փորձասու չէի եղած:

**

Մէկ դաս մնացած էր, քննութիւնը, ու զտրտը պիտի վերջանար: Գացի՛ անարամագիր վիճակով: Ինքնաշարժը շատ հետուն գրի:

Դասին՝ երբեք իմ կողմը չնայեցաւ: Կ'ուզէի շատ վերջանայ ամէն բան, ու տուն վերադառնալ:

Հարցումներուն արագ մը պատասխանեցի, երայ դուրս, բայց ինքնաշարժին գուտը եւ պահ մը ղլխահակ նստած մնացի: Քիչ ետք քալուածքի մը ձայնը տալ: Ինքն էր: Կանչեցի, զժկամութեամբ եկաւ, բոխ.

— Հապա դուն միշտ նոյն բանք կ'ըսէիր:

Արհամարհական խոժոռութիւն մը զժողովուրդեցաւ ղէմքին ու ստանց պատասխանելու՝ քայլաց:

Ձգաջնացած՝ սկսայ քշել ինքնաշարժը: Միշտ կը լիչէի պատահարը եւ մեր բաժանման պատճառը համոզիչ չէր թրւեր ինծի: Ձէի կրնար ձերբադատուիլ այդ մղձաւանջէն ու աւելի կը ջղայնանայի: Միայն չորս կամ հինգ շարաթ ետք, երբ մեքենային վրայ կ'աշխատէի ու մաքսով գեռ կ'որոճայի բաժանուածի մայրկեանին մասին, կարծեցի թէ դասս ղիս չարչարող հարցումին պատասխանը, գասո՞յ, բայց ի՞նչ կ'ընայի ընել, շատ ուշ էր...

ՆԵՐՍԷՍ ՎԻՐԱԳԵԱՆ

Շ Ա Հ Է Ք Է Օ Ր Օ Ղ Լ Ե Ա Ն

Դ ՈՒ Ն Տ Ա Լ Ի Դ Ա,

Ե Մ՝ Ղ Ա Զ Ա Ր Ո Ս

Հետագայ բանաստեղծութիւնը ստարադրագր, պատմութիւնէն հողիւ գուրս եկած երիտաւորդ մը, ատջին սնկամ չէ, որ կը ներկայանայ մեր խմբագրատանը: Մտաւորապէս երկու տարի-նէրէ ի վեր կու գայ ու կ'երթայ, միշտ բանաստեղծութիւններ բերելով ու բերած բանաստեղծութիւնները, յանձնարարուած զիր-քերու ու կարգ մը թերագրութիւններու հետ՝ ետ հետը տանելով:

Վերջին սնկամ նորէն բերու. փունջ մը բանաստեղծութիւն-ներ, որոնց համեմատական արժանիքները բարբառին մտայնել կու տային իր ատջին շարքերուն յղացաչին թէ սճական նախ-նակածութիւնները, ըսելով մեզի նոյն ստեղծ, թէ եկած է զբա-կանութեան այս նորընծային արագութեան ժամանակը:

Շահէ Քէօբոզիան մեզմէ աւելի լուս դիտէ հիմա, թէ այս մտայնին մէջ ի՞նչ կ'ենտաու ուժեր են համեմատութիւնն ու յամառ հեռեւորակածութիւնը և. փաստ էնք, որ այսուհետեւ եւս ոչտի հեռուի շատ երեւոյալու մարմնային փոխարկն՝ շատ բան տեսնելի բնծայելու տանջուլից սկզբունքին...

Սերս արբնցաւ աչկերուդ մէջ,
 Եւ աչկերդ, շարժումներդ, բասերդ, խաղերդ,
 Լարե՛րը սրտիդ, յոյզերդ,
 Երագներդ, նոր օրերդ, ներաշխարհիդ

Փնտաւեցիմ

Իրենց եայելիմ
 Ու արձագանգը

Եւ գտան...

Բայց պայմանները,
 (Որոնք նակատագիր կը կոչուին երբեմն)

Մեզ բաժնեցիմ

Ու Անանխաղ հոյոց պատմութեան,
 Անանխար մե՛ք նոր պատմութեան,
 Անանխար սէր, ծե՛ր՝

Վիժում ունեցաւ

Եւ վիժածները երկուտրեակ էին,
 Բայց ոչ ոք գիտցաւ...

Եւ վիժումը այդ
 Երեւո՛յք մնաց,

Որովհետև մեր նոր պատմութեան Անահիտը սէր
 Երկուտեակներուն տուաւ զազունիքը
 Իրարմով ապրելու, իրարմէ անջատ,
 Իրարմով սյրելու...

Բաժնուեցանք քէտ մենք,
 Բայց իմ կէսս մնաց ինձի,
 Եւ քու կէսդ՝ մի՛շտ ինձի հետ,
 Մի՛նակութեանս, ինձնութեանս ու եսիս պէս:

Անցան տարիներ,
 Եւ տասերը մեր ինձնութեան
 Կրկնապատկուեցան
 Եւ երկուսով կատարուած բաժանումին արդիւնքը
 Մնաց միշտ գոյգ՝ 14...

. . . . .

Եւ օր մըն ալ,
 14իդ բերեալստաւի՛ն կարօտով՝
 Վերադարձայ ափսոսալայրէս:

Վերադարձայ .
 Եւ սակայն ափսոսալայրս դարձաւ նոր վայրէ՛ն նախընտրելի,
 Ծննդավայրէ՛ն, միջավայրէ՛ն, բերդավայրէ՛ն նախընտրելի:

Փնտռեցի ճեղ,
 Օտար էիր .
 Էութիւնդ օտար կը թուէր, ինչպէս՝ իմս:

Փնտռեցի ճեղ,
 Դուն կայիր ու չկայիր,
 Հեքիաթին պէս,
 Ուր դերակատարները երկուտեակ էին; ես էի եւ դա՛ւն:

Փնտռեցի ճեղ...

Ու կարծելով, որ նայն բառերը պիտի լսեմ,
 Թակեցի սրտիդ դուռը, մտքիդ դուռը,
 Դեռ,
 Կարծելով, որ այս է վերջը երազներուն, երազելուն,

Այս է վերջին կաթիլը շատրուանին,
Որ տարիներ ոռոգեց անապատիս երազները,
Նկայ,
Եւ սակայն...

Եւ այսպէս է,
Որ կը մեռնին վիժածները,
Ինքնուրեւան ու ժամանակի շարք վիճողները...

Եւ որովհետեւ ես այս կարծիքը հաստատի վերածեցի,
Որոշեցի երազներուս շիջումէն առաջ
Մեռնիլ...

. . . . .

Կուսն տանձին մնացիր հպարտանքիդ գանիկ հետ.
Զգացիր անիմատուրիւնը սրտիդ սրտիին, անարձագանգ հոգիիդ,
սառու սրեանդ, դիմակ էութեանդ,
Ու ջանդեցիր գահը հպարտանքիդ.
Փնտռեցիր զիս. բսին, որ բեզի համար մեռայ,
Ըսին, որ զլջումիդ մատները շնչանեզձձ քրին բեզ:

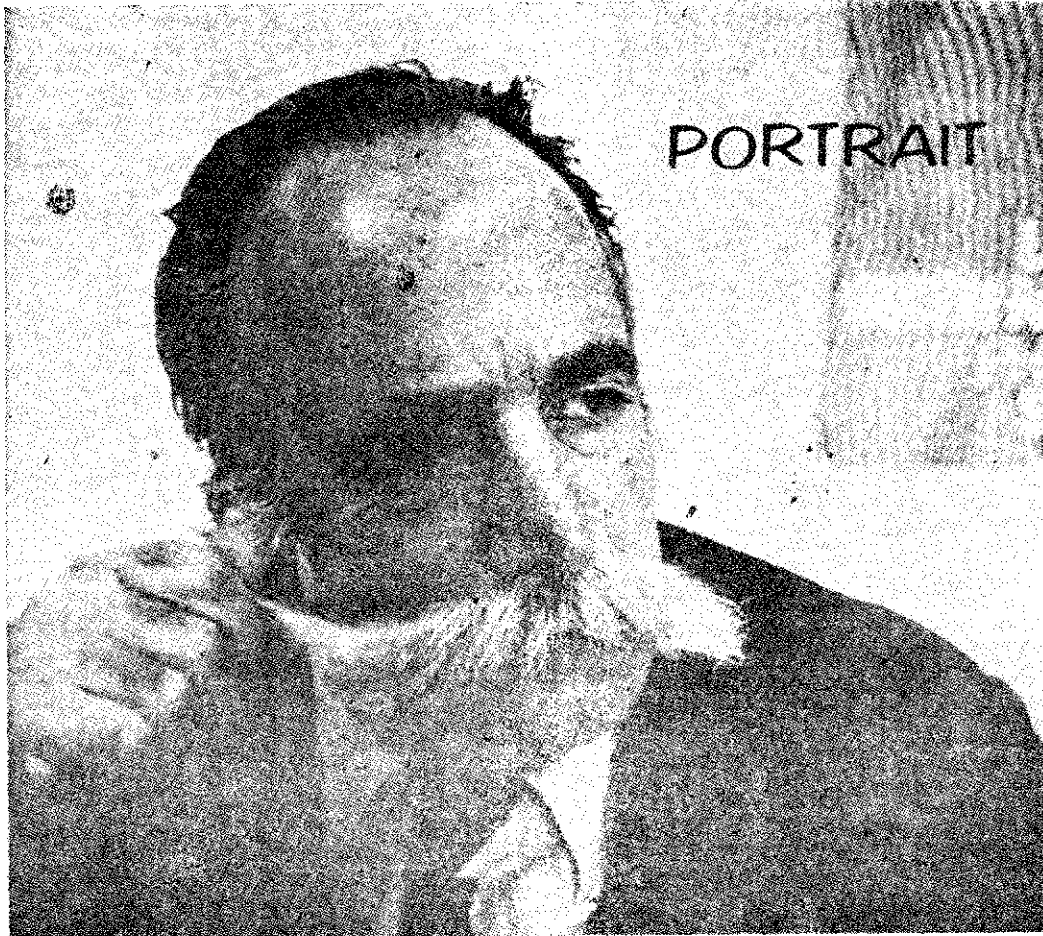
. . . . .

. . . . .

Մնացինք այդպէս հիշք 654 օր,
Ու վերջին օրը, առաջին անգամ, երազիս մէջ,
Շատուց վախճանած մեր Անահիտը, մա՛յր Անահիտը
Երեցաւ ինձի, կայծ տուաւ սրտիս
Ու երեխայի պէս առաջնորդեց զիս
Քու սնույքիդ եւ իմ անդունդիս միացման կէտին,
Ուր երբ բեզ տեսայ, ու երբ զիս տեսար,
Անահիտը հեռացաւ, երազ դարձաւ,
Իմ երազը, էս. երազդ
Բնական գոյներով՝ կեանքի պատաստին վրայ նկարելէ ետք...

. . . . .

Ու դուն՝ սաքի ելած՝
Տալիդային պէս,
Ու ես՝ յարուցեալ
Ղազարոսին պէս,
Միասնաբար փնտռեցինք մեր գրաւիտը...

ROMANCIER, NOUVELLISTE, DRAMATURGE

WILLIAM SAROYAN: "C'est la rue qui a été ma véritable école"

Volubile, chaleureux, plein d'anecdotes, faisant confiance à l'imagination à condition qu'elle s'appuie sur une solide réalité : tel est William Saroyan, romancier, nouvelliste, dramaturge, né en Californie de parents émigrés arméniens. Il assure que, depuis 1934, il n'a pas gagné un dollar hors de ses droits d'auteur : bel exemple d'écrivain à part entière qui, sans avoir renié le « folklore » de ses origines — auquel il fait une place dans ses œuvres — appartient malgré tout et d'abord à la littérature américaine contemporaine. Il parle

ici de sa « tribu », de son difficile début de carrière, de ses goûts esthétiques et de sa méthode de travail.

— A l'orphelinat, j'ai appris certaines choses essentielles : par exemple, que chacun de nous forge sa propre identité et qu'il en est ensuite à jamais responsable.

— Vous êtes de parents arméniens émigrés en Californie; Benjamin de quatre enfants, vous êtes le seul de vos frères et sœurs à être né aux États-Unis. Qui étaient les Saroyan et d'où venaient-ils exactement ?

— Ils venaient d'un village appelé Dilis, dans les montagnes d'Arménie. La famille se composait de

deux branches, très différentes; l'une d'elles assez florissante et l'autre — à laquelle appartenait mon père — moins riche et davantage tournée vers la culture. En 1895, la situation de la minorité arménienne commençait à devenir critique en Anatolie. Après avoir fait le tour de précédents historiques concernant d'autres minorités similaires à travers le mon-

Այս տարի գրական մեր հսկաներէն Ուիլերմ Սա-
րայեանի ծննդեան 70ամեակն էր, որ նշուեցաւ հայա-
շատ բազմաթիւ գաղութներու մէջ, ու մեծ շուքով՝
հայրենի երկիրէն տակ, ուր կազմակերպուած հան-
դիսութեան ներկայ ըլլալու հրաւիրուած էր նաեւ ինք
եւ ներկայ եղաւ ինք:

Այդ առիթով, հոն թէ Սփիւռքի մէջ հրատարակ-
ւեցան թարգմանական հաստրներ, հանդիպումներու
ժողովածուներ ու շարք մը նոր գրոյցներ ու վերլու-
ծական քարմ յօդուածներ:

Մեր քաղաքը, հասկնալի պատճառներով, չկրցաւ
իր նախահոնուքիւններով մասնակցիլ մեծ գրագէտին
առիթով ծառայած համարումի այս համատարած ա-
լիքին եւ բաւարարուեցաւ միւս գաղութներուն ձեռ-
նարկները տրուագծոյ լուրերու հաղորդումով:

Բազմավաստակ ու մեծահամբաւ գրագէտին հան-
դէպ այս չէր նաեւ «Բայիկ»ի գգացած պարտքը, բայց
միեւնոյն պատճառով ստիպուեցանք յետաձգել Սա-
րայեանին ամբողջ թիւ մը նուիրելու մեր ծրագիրը:

Այնուամենայնիւ, չէինք կրնար ներկայ տարին
գոցել առանց յիշատակելու Սարայեանի 70ամեակը,
ուստի բացինք այս էջերը, որոնք թիւով սահմանափակ
են թէեւ, բայց գգալի չափով մը կը պատկերացնեն
անոր աշխարհին բնորոշ գիծերը, լոյսերը, բարախում-
ները, մարդկային ու ազգային ասպրումներուն ջերմու-
թիւնը:

Աւելի լաւ պիտի ըլլար թերեւս հայ ընթերցողին
բոլորովին անծանօթ էջեր ներկայացնել հոս, բայց,
մեր մեծ գաղութներէն երկուքին կրած վերջին ցըն-
ցումներուն գրգումով՝ նախապատուութիւնը տուինք
Տառասնամեակ մը առաջ գրուած պատմութեանը,
որոնք անկասկած աւելի խոր արձագանգ պիտի գըտ-
նեն ընթերցող բոլոր հոգիներուն մէջ եւ, փոխադար-
ձաբար, հոգիները անոնց մէջ պիտի գտնեն նոր փոր-
ճութիւնները դիմագրաւելու ոլորտում առած իրենց
տղտմարդկային էութեան անդրադարձները:

Պարագայական այս մտտեցումէն անկախ՝ մեր
ընտրած էրկու կտորները հետաւերբակեան են նաեւ ի-
րենց այն կենսագրութեամբ, գոր նուանեցին անոնք օ-
տար արժեչափերու մէջ եւ նովին բանլու տեղ գրաւե-
ցին միլիոնաւոր ընթերցողներու սրտին: Պերսիասոս եւ
անոնց էջ բացած յատկանշական ժողովածուներու լու-
սանկարչական պատկերները եւ կրկին անգամ շօշափե-
լի կը դարձնեն այն փաստը, որ Սարայեան առաւելա-
բար Սարայեան դարձաւ իր հանդերձած հարագատ նիւ-
թերով, ազգային տիպարներու ու հոգեբանութեան լի-
զու տուած նոր գրականութեամբ:

«Կոտրած սնիւր»:

«Փեղեցիկ սպիտակ ձիուն տմար»:

Մեր երկրի յուշերուն, լեզուի համերուն, քաղաքի դողերուն մէջ երկնուած ու անզլիախօս աշխարհին պարասպարուած էջեր, պատկերներ՝ մեր կեանքէն, խորհրդանշական՝ երկուքն ալ, կորուստի, կրակիժի, ծիծաղի, լաւատես ապրումներու գեղուն երանգներով:

Գոնէ այս պարագային երբեք պէտք չկայ Սարգեանի այն կողմնորոշող յայտարարութիւններուն, քէկր գործերը առակներ են, այլարանական ընծայումներ, ժառանգական ակօսներով եկած իմաստութիւններու եւ ապրուած փորձառութիւններու երթաւորներով: Ու սխալ չ'ըլլար, երէ ըսեմք, որ *«Կտրած սնկեր»* իր ժողովուրդն է, մեր պատմութեան ընդհատումին խորհրդանշիչը, ու պատմութիւնը շարունակելու հայ մարդուն ներգոյակ ուժին դիւցագներգութիւնը նոյն տանն:

— *«Լալը անօրում է: Մենք միշտ սենեցած ենք մեր դէշ օրերը, եւ միշտ այլ օրերը յազթահարած ենք ու պիտի յազթահարենք»:*

Գարեյու հեռուներէն եկող փորձառութիւնը կըրկնող մօր խօսքն է, յիշեցուած՝ բոլոր հայ մայրերուն կողմէ եւ ունկնդիր որպիները, սերունդ առ սերունդ, հաւատարմօրէն կիրարկած են պատգամը ու, յաղթահարելով դժուար օրերու դժուարութիւնները՝ սփռած են իրենց հոգիներուն լոյսը աշխարհի քառուղիներուն:

Ու այդ սերունդներուն ներկայացուցչական տիպարներէն մէկը ի՛նք՝ Ուիլերմ Սարգեան:

Երեք տարեկանին՝ որք:

Հինգ տարի՝ որքանոց:

Չորս-հինգ տարի՝ «փոյոցային» քերթավանաս:

Պատանութեան մէկ շրջանը՝ բանջարեղէնի շուկային մէջ խօսնակ:

Առաջին երիտասարդութեան՝ գրասենեակներու երթեւեկող պաշտօնեայ:

Քսանքիինգ տարեկանին՝ Ուիլերմ Սարգեան:

Եօթանասունին՝ ապագրեալ եւ անտիպ եօթանասուն հատրներու անմահ հեղինակ:

Սկսեմք կամ վերսկսեմք կարգալ Սարգեանը, երէ հնարաւոր է՝ ամէն օր կարգալ, որովհետեւ մեր ժողովուրդին ապրած նոր դժուարութիւններուն մէջ կորուստի ապրիւր է անոր գրականութիւնը, հրաշագօր կախարդանք...

Ո Ի . Ս Ա Ր Ո Յ Ե Ա Ն

Քովի սիւնակին արուած լուսնեկարչական պատճէնը կողքի տառլին երեւն է շուրջ հարիւր քսան էջ հաշուող զրքայիկ մը, որ լոյս տեսաւ 1950ին, Ամերիկայի մէջ, «Լեռը» հրատարակչական կազմէ:

Կարեւորը հոս գրքայիկն անունն է, անունը բնաբերու արամագրութիւնը՝

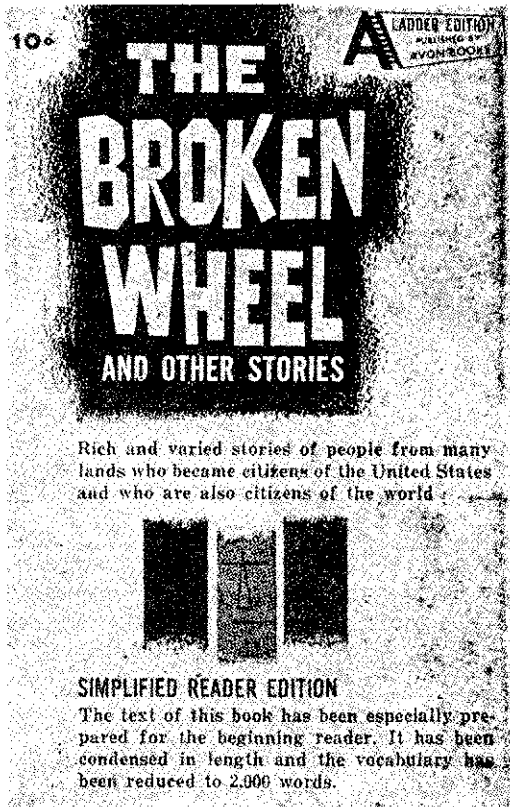
«ԿՈՏՐԱԾ ԱՆԻՒԸ Եւ ուրիշ պատմուածքներ»:

Իբրև խորացիր մեծատառով գրուած «ԿՈՏ-ՐԱԾ ԱՆԻՒԸ» անունն է Ուիլիամ Մարտիանի 1936ին լոյս բնծայած «Ներշնչում եւ արտաշնչում» հոտորին մէջ տեղաւարտուած մէկ նշանաւոր պատմուածքին:

«Եւ ուրիշ պատմուածքներ»ը կը կրեն ստորագրութիւնը ուրիշ եօթը զրոյներու, ի շարս սրանց միջոցային համարուի տէր Սինքլէր Լախու եւ Օլիվեր Լաֆորթ:

Ութ գրող, միլիոններու մտաուցուած ութ պատմուածք, սմբողջութիւնը՝ տառլինին անունով, ու տառլինը, կրկնեց հղարտութեամբ («Եւ ինչն՞ վիտի չեղարտանաւ») պիտիւսկի գաղթական Արմենակին տղուն ստորագրութեամբ...

Մտորեւ տրուած պատմուածքը հայացուած է ինկրոյ ստորկայ հատորէն:

Rich and varied stories of people from many lands who became citizens of the United States and who are also citizens of the world

SIMPLIFIED READER EDITION
The text of this book has been especially prepared for the beginning reader. It has been condensed in length and the vocabulary has been reduced to 2,000 words.

Կ Ո Տ Ր Ա Ծ Ա Ն Ի Ի Ը

Մենք փոքր տուն մը անէինք Մանթա Քլարս պողոտային վրայ, հեռաւար գաւառին մէջ, ուր ամէն սր աղտօքէն կը շրջէր եւ ուր գրայիններ կը սարսուռէին փողոցներ ու եարանք անդին:

Տան շուրջ կային շատ մը ծառեր — երկու հատ մէկ կայմը, երեք հատ անկյան գաւիթին մօտ, եւ երեք հատ՝ ետեւի կայմը: Ետեւի կայմի ծառերէն երկուքը զեղծենի էին: Անոնք պտաստարար բառած էին: Մենք չէինք տնկած զանոնք, սարսուռէն հաւնոտեր նետած էինք հոն եւ ծառերը իրենք իրենց բուսած էին: Տարին անդամ մը քսյս՝ Նայմի, տուն կը բերէր վարդագոյն ծաղիկներէն ոմանք եւ կը տեղաւարէր սեւ ծաղկամանի մը մէջ:

Մենք սովոր էինք տեսնել ծաղիկները սեւ ծաղկամանին մէջ եւ անմիջապէս կը պայլինք, թէ սմբողջութիւնը հոյակապ էր: Այդ կը նշանակէր,

Թէ մենք ոչ չէինք եւ սոփոք էինք խնդալ այլ բարին համար: Չմբան շափացանց խնդացինք: Ատեն մը շատ անտրամադիր, ախար եւ վշտալի կ'ըլլայինք շարաթներով, եւ յետոյ, յանկարծ, ամէնքս մէկ կը սկսէինք խնդալ: Կը խնդայինք տասնհինգ կամ քսան վայրկեան եւ ապա կրկին անտրամադիր եւ ախար կ'ըլլայինք: Այլ բարբը սքանչելի կը գտնէինք եւ նոյն տան կը գլայինք, թէ պէտք է աւելի ախար ըլլար, սրտհեռու. ներքնապէս ցնցըւած ու անպէտք կը գլայինք մենք մեզ:

Յեամբջօրէի մը, եզրայրո՛ Գրիգոր, սուն եկաւ, ձեռքին՝ կասք մը փշածաղիկ: Ան բաւ էնձի:

— Գրեհ^ո, թէ այս ամբողջ գաւառը ամայի կը ժամանակին, եւ թէ՛ ամէն կողմ փշածաղիկներ կ'աճէին:

— Ըսել կ'ուզես հոս մ'չ սք կը բնակէր, — հարցուցի եւ:

— Այո, — բաւ. Գրիգոր եզրայրո, — ոչ սք՝ բացի կենդանիներէն, ժիջաններէն եւ նման բաներէն: Ա՛չ սք:

Ես մտածեցի տասնց մարդու, տասնց փոքոցներու եւ տասնց տուններու մեր հովիտին մասին եւ գտայ, որ այլ մէկը շատ սարօթնակ կը:

— Ըսել կ'ուզես, — բախ, — Սերմայի երկայնքին եւ Քրոփախ երկայնքին, Քերմանի երկայնքին եւ Սքէկա կամուրջէն անդէն:

— Ըսել կ'ուզեմ ամբողջ հովիտը, — պատասխանեց Գրիգոր, — բախ կ'ուզեմ Քասթ Բէնճոի եւ Սիերա Նեվատայի միջեւ երկարուղ սարածութեան վրայ: Ամբողջ այս գաւառը, որ այժմ սրթատանկ կ'աճի: Այլ օրերուն այս տեղը անջրգի կը. հեռեւարար, մարդիկ սկսան տաւներու միջոցով ջուր բերել:

Այլ յեամբջօրէին, Գրիգոր անկեց փշածաղիկը եւ երբ ես տաս արեկան եղալ, անիկա արդէն կ'արտայտէր սքանչելի կարմիր ծաղիկ մը ու պտուղ մը, որ սք ոչ սք սակել զխէր եւ որ երկարահասակ մարդէ մը աւելի երկար էր:

Պատահարար բաւած քաղաքի ծոռ մը եւս կար մեր անամերձին մէջ: Գրացիին ծառէն հունտեր ինկած էին մեր պարակցը եւ յաջորդ ամառ մենք սնեցանք մեր անձնական փոքր ծոռը: Շատ փոքր էր՝ մազլցելու համար անոր վրայ, սակայն աղուսը, մաքուր բոյր մը ունէր եւ բուսական շուք կուտար: Ամէն սք տակց քաթրի իւզը, բայց մենք խորհեցանք, թէ ծոռը չէր կրնար այլ պատճառով մեղադրուիլ:

Ամբան շրջանին շատ տաք կ'ընէր եւ մենք ստիպուած կ'ըլլայինք վազ առաւօտան արթննալ՝ զով զեփիւար գլալու համար: Ամէն ամառ քաղաքը մեքենայ մը կը զրկէր՝ բարեբաւելու համար փոքոցին վիճակը: Առտուն մենք կը սկսէինք լսել անոր հեռաւոր պում-պում-պումը եւ երբ աւելի մօտենար մեր ասն՝ ձայնը կը լսէինք աւելի եւ աւելի ուժգին, եւ ապա կը հեռանար ու կրկին կը վերադառնար: Սոփոք էինք մտածել, թէ այլ մօտեցումն ու հեռացումը կեանքէն տանուած երեւոյթի մը կը նմանէին, բայց չէինք կրնար ճշգրտ ըսել, թէ ինչ բանի: Հայերէնով կ'ըսէինք. «Եկաւ նորէն», որ կը նշանակէր՝ «հոս է կրկին»: Հարց կու տայինք մենք մեզի, թէ ի՞նչ տարբերութիւն կ'ընէր, եթէ ճամբու մակերեսը քիչ մը խորասարար ըլլար: Ամէն պարագայի՝ ոչ ոք կը գործածէ գայն, բսինք: Բացի ձերանիէ մը, որ ձեր ձիով ու համառ կաւքով կը շրջէր՝ ձմերուկ ծախելով, շատ խնայուած չկար հոն: Աճարարոցները հեծիկ կը դործածէին:

Տարի մը, մօրեղբայրս՝ Վահան, այն տանն երիտասարդ մը, Էփրըսըն մտկինիչ կրող ինքնաշարժով մը Սան Ֆրանսիսքոյէն եկաւ եւ կանոց առաւ մեր տան առջեւ :

— Ինչպէ՞ս գտար ինքնաշարժս, — հարցուց ան, — սմբողջ Ամերիկայի մէջ կան միայն ասանրմէկ Էփրըսըններ, սրանցմէ միայն մէկը կար մեր է :

Մքանչելի ապրում մը ունեցանք եւ ամէնքս խնդացինք, եւ մօրեղբայրս՝ Վահան, սիկորէթներ ծխեց : Շատ հրապուրիչ էր : Մտածե՛լ, թէ միայն մէկ կարմիր Էփրըսըն կար սմբողջ Ամերիկայի մէջ եւ այդ մէկը հօբեղբօսս սեփականութիւնն էր : Ատիկա հաւատար էր բսիլու, թէ մէկու մը մեծ-մեծ հայր սեասծ էր Ապրասամ Լինքոլնը, կամ թէ՛ մէկու մը նախնիքները չըջանին առաջին եկուորները եղած էին : Միայն թէ՛ մօրեղբօսս ինքնաշարժը աւելի ապուսրիչ էր : Կը զբայէր, որ անխնայու վրայ հանուած մեքենայի մեծ ու կարմիր դանդուած մը սրտապով պիտի դառնար անհիւնէն եւ կանոց պիտի առնէր տանոց առջեւ, եւ ատիկա մեծ բան մըն էր :

Մօրեղբայրս՝ Վահան, մեզ բարբա պատյախ տարաւ — նախ՝ մայրս, ապա՝ երկու քոյրերս եւ, ամէնէն վերջը՝ Գրիգորն ու զիս : Յետոյ, ներս մտանք՝ Թրքական սուրճ մը տոնելու : Մենք կը լսէինք իր ձայնը, երբ մօրս կը պատմէր, թէ ինք ինչպէս անցուցած է իր ըննութիւնները եւ այժմ փաստարան գարձած, սակայն ան իր զբամին մեծ մասը կուտակած էր ձմերուկ ծախելով : Մայրս շատ կ'ուրախանար իր փոքր եղբորմով եւ հետը շարունակ կը խնդար եւ հարցումներ կ'ուզէր :

Ապա, մօրեղբայրս փոքրերուս ըսաւ, որ մենք չէինք պիտեր, թէ որքան բախտաւոր էինք այսպիսի քաղաքի մը մէջ ապրելով : Անտահման պատեհութիւններ կան հոս, ըսաւ ան : Ամէն ոք ազատ է եւ կրնայ իր կարողութեան ներսո՞ շտիով հեռուն երթալ : Հայերէն խօսեցու, սրովհետեւ իրեն համար այդ մէկը աւելի դիւրին էր : Տասներեք տարեկանին եկած էր Ամերիկա եւ այժմ քսաներկու քին մէջ կը դանուէր :

Օր մը կամ երկու օր ետք, մօրեղբայրս իր կարմիր Էփրըսընով մեկնեցաւ եւ մենք սկսանք յիշել իր այցելութեան բոլոր մանրամասնութիւնները, սրանց նախապէս շատ ուշադրութիւն չէինք բնծայած :

Մեր ասն մէջ ամէն ինչ անփոփոխ էր, եւ մենք չնկատեցինք ամխաներու եւ տարիներու անցքը : Յեամիջօրէի մը, Գրիգոր ասն եկաւ փոքր սեւ պոյուսակով մը եւ զայն սեղաւորեց ձաշառեղանին վրայ. ամէնքս հաւաքուեցանք՝ տեսնելու. համար, թէ ինչ կայ մէջը : Երբեք չէինք կրնար քուշակել Գրիգորին արտաքններս, եւ միշտ պատրաստ էինք իր անակնկալներուն : Գրիգոր շատ ջգտգրղիւ էր ու լուս : Բացաւ պոյուսակը եւ մենք տեսանք, որ անիկա կը պարտւնակէ փող մը : Մայրս հայերէնով հարցուց .

— Այդ ի՞նչ է, Գրիգոր :

Եւ Գրիգոր հայերէնով պատասխանեց, թէ փող մըն էր :

Որքան կը յիշեմ մենք ս'եր սր սպրած ենք՝ միշտ ունեցած ենք զաշնամուր մը: Կրային ժամանակներ, երբ ամիսներով ոչ սք կը մօտենար անոր եւ ապա, յանկարծ, ամէնքս կը նուազէինք անոր վրայ: Եւ ճայնանիչներով չէի կրնար նուազել, եւ չէի կրնար նուազել ունեկողերով, բայց յաջողած էի յորինել քանի մը եղանակներ, որոնցմէ կը թուէր, թէ չէի կրնար ձերբազատուիլ եւ որոնց կը վերադառնայի միշտ անարամազիւ: Իմ յուսարեկութեան մէջ սովոր էի կրցածիւ շափ ուժով զարնել զաշնամուրի ստեղծութեան, եւ միշտ անկէ հեռացուած էի քայրերէս մէկուսի կողմէ: Անոնք կ'ըսէին, թէ Լս խենթի մը պէս կը նուազէի: Չէի գիտեր, թէ ինչու կը փորձէի դաշնամուր նուազել, բայց ինծի կը թուէր, թէ այդ մէկը պէտք է ընէի: Ամէնքս սղջ էինք եւ ինծի կը թուէր, թէ բան մը պէտք է պատահէ: Եւ խորապէս հաւատացի տատր եւ երբ պատահեցաւ, որ ամէն բան նոյնը մնաց եւ մենք շարունակեցինք կրկին ու կրկին ընել նոյն բաները՝ կը զայրանայի եւ կը շուարէի: Յետոյ, անգամ մը եւս ամէնքս կը ինկայինք:

Եւ ահա մեր տան մէջ մենք կ'ունենայինք երաժշտական արիչ գործիք մը: Գրիգոր տուն բերաւ երաժշտական զբօսակալ մը եւ զիրք մը այն մասին, թէ ինչպէս պէտք է փող նուազել: Չեւով մը ան սորիեցաւ նուազել «Ամերիկա»-ի եւ «Իմ հին Քանթաքի տուն»-ի՝ պէս երգեր: Ան յաճախ կը ստիպէր, որ ստքի կանդնիմ, երբ ինք կը փորձէ «Ամերիկա» նուազել:

Երջահայ թագերուն մէջ բնակող ամէն սք զխոցաւ, թէ Գրիգոր փող մը ունէր եւ երբ փողոցին մէջ անոր հանդիպէին՝ իրարու կը փոխաւային. «Ահա ան կ'երթայ: Այս է այն ազան, որ կը բարձրացնէ այդ ամբողջ ազմուկը: Ան փող մը ունի եւ կը փորձէ նուազել սորիլ: Կը խորհէինք, թէ փողոցի կատուններն էին, սակայն կատունները նման ձայներ չէին հաներ ցերեկը»:

Ամէն ամառ փողոց նորոգող մեծ մեքենան կը վերադառնար ու շրջապատը կը լեցնէր իր պուժ-պուժ-պուժով: Անդիակաւ ծառին ընկոյզները գետին կ'իջնային եւ մենք տուփերու մէջ կը հատաքէինք զանոնք: Ամէն զարնան քոյրս գեղձենիի ծաղիկներ կը տեղաւորէր սեւ ծաղկամանին մէջ: Կեանքը կը շարունակուէր:

Օր մը, Գրիգոր ըսաւ.

— Որչա՞ծ եմ փողէն հրածարիլ: Չեմ կրնար նուազել:

Պտակցաւ զանդազօրէն եւ զգուշ, մտածեցի եւ քաջարար: Չորս-հինգ օր ետք, հեծիկով տուն եկա՝ քչերով նստասեղիէն վար իջած, որովհետեւ ստքերը վնասալիւսերուն չէին հասներ: Գրեթէ տառներկու տարեկան էր, բայց տարիքին համեմատ փոքրահասակ էր: Երբ մայրս տեսաւ, որ ան մեր փողոցն ի վեր զժուար քշելով եւ անկերպարան մարմնով կու զար, զուիթի ստաիճաններէն գէպի մայթ վաղեց:

— Այս ի՞նչ բերած ես ասին, — ըսաւ ան, — վա՛ր իջիր այդ խենթ հեծիկէն: Կ'ուրեւ քիչանդ՞մ մնալ մ'ինչեւ կեանքից փերջը:

Գրիգոր հեծիկը տարաւ անամերձի մէջ եւ սկսաւ անոր նստասեղը քսածցնելու փորձ ընել: Ես աշխատած էր եւ յաջողած էր նստասեղը ս-

առաւելագոյն չափով իջեցնել, բայց գետեւս անիկա շատ բարձր էր իրեն համար եւ ինք պէտք էր հեծիկը քշէր նոստատեղիէն վար լըմա՝ Երեկոյ մը, մայրս ներս առաւ հեծիկը եւ կըպիտի գոյն :

— Հայրդ, — ըսաւ ան Գրիգորին, — չիտակ կանակ մը ունի եւ մայրըդ չիտակ կոնակ մը ունի, եւ յատահ եմ, որ թայլ պիտի չտամ քեզի կորստամակ մնալ կեանքիդ մնացեալ օրերուն ընթացքին : Եթէ անհրաժեշտ է, որ հեծիկ քշես, նախընտրելի է, որ անհետս հատ մը ջու հասակիդ համեմտա :

Աւստի՝ Գրիգոր վաճառատուն վերադարձաց հեծիկը եւ գոյն փոխարինեց սղտիկով մը : Երբ վերջինին վրայ նոստա՞ վերադարձաւ՝ մայրս ըսաւ .

— Անիկա առելի յարմար է : Հիմա բանի մը կը նմանիս :

Շատ երկար շաբաթից հեծիկը Գրիգորէն առելի քշելու համայրս, որովհետեւ մենք ի վերջոյ կռիւի բռնակցանք : Նախապէս բախումներ ունեցած էինք, բայց վերջինը մեր մեծազոյն բախումն էր, որովհետեւ ալ մեծցած էինք : Երբ մայրս բաժնից մեզ, ըսաւ, որ երբեք սխալ չունենայինք հեծիկը, եթէ չզաւարեցնէինք կռիւր : Ես պայտի եւ կը խորհեմ, որ Գրիգորն ալ գլտց, որ հեծանիւր չէր մեր կռիւին շարժանիքի : Կը կտուէինք, որովհետեւ եզրայրներ էինք եւ որովհետեւ կը սիրէինք զիրար եւ որովհետեւ միասին եղած էինք շատ մը տարբեր բաներու մէջ :

Կերպը գոանք միասնարար գործածելու հեծիկը, անդէ անց փոխադրելով մէկու միւրը : Երբեմն ես կը տանէի Գրիգորը, բայց յաճախ ան դիւ կը տանէր : Արահեա մը բացած էինք փողոցի երկայնքին, որան վերջաւորութեան կար երեք կամ չորս ռաք երկարութիւն ունեցող գետափնեայ գոռիթով մը : Մենք սովոր էինք սկսիլ մեր տնամերձէն եւ որոշ արագութեան վրայ քշելէ ետք՝ կը սահէինք այդ գոռիթովին :

Օր մը, երբ այս ձևով կ'իջնէինք գոռիթովին, բան մը պատահեցաւ : Մեր հեծիկին անիւին յենարանը կտրեցաւ եւ առջեւի անիւը ծռեցաւ : Այնքան դանդաղօրէն պատահեցաւ տոբիկա, որ հազիւ զգայինք, եւ մինչ յենարանը կը կտրէր եւ անիւը կը ծռէր, թուեցաւ, թէ անձայրածիր երազ մը կ'ազատէինք : Թուեցաւ նոյնպէս, որ այս գէպքը մեծ եւ կարեւոր ղէպք մըն էր : Ծիծաղելի պէտք է նկատէինք գոյն եւ խնդայինք, բայց չկարծեցինք, թէ զուարճալի էր եւ չխնդայինք : Ասանց բաւ մը ըսելու՝ տուն վերադարձանք :

Մայրս պատահանէ մը վերահասու եղած էր պատահարին եւ երբ տուն մտանք արկածէն զրեթէ ցնցում՝ ըսաւ .

— Չէ՞ք անդրադառնար, աղա՛ք, թէ որքան մեծցած էք : Այժմ գուք շատ մեծցած էք՝ միտսին հեծիկի մը վրայ նստելու համար :

Յեամիջօրէին, մենք չխօսեցանք այդ մասին : Նստեցանք տունը՝ փորձելով կարդալ, փորձելով զգալ, թէ ամէն ինչ նոյնն է, թէ՛ միտսն մեր հեծանիւին յենարանն էր, որ կտրած էր, բայց գիտցանք, թէ ամէն բան նոյնը չէր : Երբեք նոյնը սխալ չըլլար կրկին : Ինծի թուեցաւ, թէ մենք մոռցած էինք մեր կեանքը, եւ թէ՛ այդ փոքր արկածին պատճառով այժմ կը վերջիւնէինք բոլոր մանրամասնութիւնները, որոնք կը նշէին մեր աճման հանդերձանները :

Յիշեցի այն Ժամանակը, երբ մայր մնաց, որ կորսնցնէի կեանքս դեռի մը մէջ, եւ Գրիգորը, որ լողալով օդնութեան հասաւ, հայերէնով վայրագօ-

ըէն պոտարով: Այն օրը, երբ Լաքին Վալլորսի իր գործը կորսնցուց եւ շտաբով մը լացաւ: Այն օրը, երբ Նալսմին հիւանդ էր եւ մենք աղօթեցինք, որ չմեռնի:

Եւ ես սրտի ցաւով յիշեցի այն օրը, երբ Վահան մօրեղբայրս զինուորական տարալով մեր ատնը եկաւ եւ նուազեց մեզի իր ջութակով: Երբա՞ն զուարթ էր մայրս, երբ Վահան նստաւ մեր սեղանը եւ սրբա՞ն լացաւ, երբ ան շողեկասքով հեռացաւ: Են յիշեցի այն բոլոր օրերը, երբ մայրս հայերէն թերթ կարդալու կը նստէր ու մեզի կը պատմէր Երկրին մէջ պատահած ապերձանկութեան, վիշտի եւ մահուան մասին:

Եւ ես յիշեցի այն օրը, երբ մենք տեղեկացանք, թէ մօրեղբայրս՝ Վահան, սպաննուած էր Ֆրանսայի մէջ եւ մենք բոլորս սեղան նստեցանք եւ չկրցանք ընթրիլ եւ անկողին մտնիք ու չկրցանք քնանալ, որովհետեւ ամէնքս կ'արտասուէինք ու կը խօսէինք անոր մասին:

Յիշեցի, թէ ինչպէս պատերազմի վերջին օրը օրաթերթը տառջին էջին վրայ տպեց մեր Տիրոջ նկարը եւ հետեւեալ բառերը.

«Նազադուքիւն աշխարհի, բարի մալք-անէքեր բոլոր մարդոց»:

Ինչպէս ասեւ վերապարձած էք, պոտարէն քաշուած ձայնով եւ ախար սրտով, որովհետեւ պատերազմը վերջ պատած ու Վահան մօրեղբայրս մեռած էր:

Ամբողջ յետմիջօրէին եւ գրեթէ ողջ գիշերը մեր տան մէջ խօսակցութիւն տեղի չունեցաւ: Կը պատրաստուէինք անկողին մտնել, երբ Գրեղսր բսաւ.

— Ծիծաղելի չէ՞, թէ ինչպէս հեծիկը կ'անրեցաւ մեր ծանրութեան ներքեւ:

Մայրս եւ քոյրերս ըսին, թէ ամենածիծաղելի տեսարանն էր, որուն նմանը երբեք չէին տեսած: Ու սկսան խնդալ: Նախ՝ թեթեօրէն խնդացին: Վայրկեան մը կ'ընդհատէին ինզուրք եւ ապա կը յիշէին, թէ որքան ծիծաղելի եղած է զէպքը եւ կրկին կը սկսէին խնդալ, բայց այս անգամ աւելի՛ բարձր: Գրեղսր սկսաւ իրենց հետ խնդալ: Գրեթէ այնպէս թուեցաւ, որ մեր աշխարհին մէջ ոչինչ ճիշդ էր, եւ թէ՛ մենք ախրելու ո՛չ մէկ պատճառ ունէինք: Քիչ մը ետք ես ալ սկսայ խնդալ: Այս բոլորը պատահած էին, եւ մենք զեւ մեր տան մէջ միտսին կ'ապրէինք: Մենք զեւ ունէինք մեր ծառերը եւ, ամբո՞ն՝ նորագոյ մեքենան կրկին պիտի գար ու պիտի լսէինք դաշն, եւ ձմերուկ ծախող ծեր մարդը պիտի անցնէր մեր տան սաջիւէն՝ իր կառքին մէջէն հայերէն «ձմերուկ» պոտարով: Ես երբեք ուրախ չզրուցի, բայց խնդացի ա՛յնքան, որ աչքերէս արցունք եկաւ:

Ապա, յանկարծ, արտակարգ բան մը պատահեցաւ, իմ մէջս պատահեցաւ, եւ միաժամանակ թուեցաւ, թէ նոյնը պատահեցաւ ողջ աշխարհի մէջ, քաղաքներու մէջ, երկրի երեսին, ամէնուրեք, ուր մարդիկ կային: Զրուցի, վերջապէս, թէ կեանքին մէկ մասն էի, վերջապէս զիտոցայ, թէ ինչպէս բոլոր իրերը կը հասնին իրենց յախճանին: Տարօրինակ, կսկծալի տիրութիւն մը սոցաց աշխարհի մէջէն, եւ կեանքին մէջ տառջին անգամ ըլլալով՝ ես անձնապէս դայն յտակօրէն զգացի: Այնպէս թուեցաւ, որ կարծես նոր ծնած եմ, եւ թէ՛ տառջին անգամ ըլլալով ես յոտակ պատկեր մը ունեցած եմ, պատկեր մը նոյնինքն աշխարհէն, մարդ մը՝ անոր վրայ, կեանքի, դեղեկելութեան եւ ցաւի, ուրախութեան եւ վախի ու տղեկութեան: Այդ ամէնը շտա յոտակ էին ինծի համար եւ ես հասկցայ, թէ ինչու նստած էի դաշնամուրին մօտ՝ գարնելով ստեղծերուն, թէ ինչու կուտած էի եղ-

բօրս՝ Գրիգորին հետ, եւ ինչու ամէնքս միասին խնդայօժ էինք. եւ որովհետեւ ոչքերս արցունքոտօժ էին, անկողինիս վրայ նստեցայ ու սկսայ լալ:

Առանց բառ մը բսելու՝ Գրիգորն ալ սկսաւ լալ եւ իրմէ հօք քոյրերս ալ սկսան լալ:

Մայրս ըստ հայերէնով.

— Լալը անօղուտ է: Մենք միշտ ունեցած ենք մեր գէշ օրերը, եւ միշտ ալք օրերը յազթահարած ենք ու պիտի յազթահարենք:

Երբ ենթադրաբար ամէնքս քնայօժ պէտք է ըլլայինք, անկողինէս ելլայ եւ գացի գէպի հիւրասենեակ բացուող գրան մօտ եւ բացի գայն: Տեսայ, որ մայրս դաշնամուրին վրայէն տեսմ է իր հպրօր լուսանկարը եւ զբաժ է գայն իր գիմայը՝ սեղանին վրայ. եւ ես լսեցի իր մեղմ հեծկրտուքը, եւ տեսայ գլխուն օրօրումը, այնպէս՝ ինչպէս կ'ընէին Երկրէն եկած մարդիկ:

ՈՒՒԼԵՐՈՒ ՍԱՐՈՅԵԱՆ

ՈՒՍՍՐՈՅԵԱՆ

ԲԱՐՁՐԱՐԺԷՔ

50 ԿԱՐՃ ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ

Համայնաբնույթին հուշակի մէք սմերիկացի, ռուս, անգլիացի, ֆրանսացի եւ նոյն թիւով այլ ազգերէ յիսուն գրողներ, որոնց 24ին անունները՝ կողքին վրայ, իսկ միւսներուն համար՝

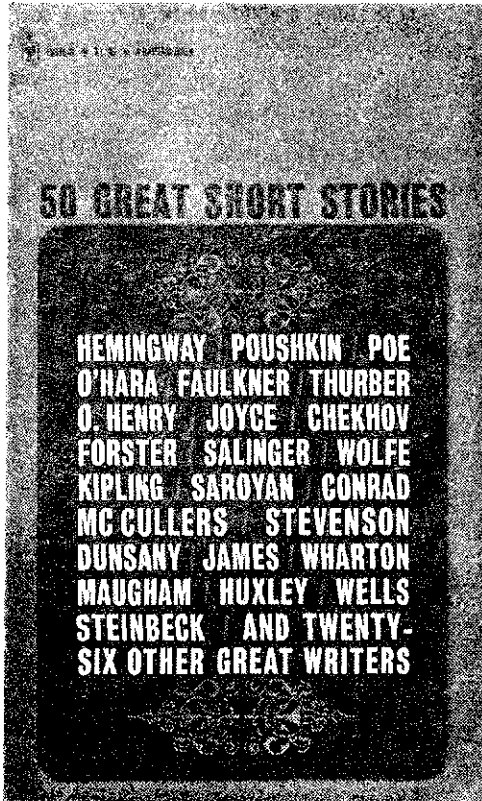
«Եւ 26 այլ մեծ գրողներ»:

Եւ կողքի «ցուցափեղկին» վրայ ներկայացուած 24 գրողներուն տանընթացողը՝ ՈՒՍՍՐՈՅԵԱՆ, Հեմինգուեյի, Փոյի, Ֆոլքների, Ճոյի, Չեխովի ու Բիլիլինի անուններէն անմիջապէս ետք, ու առջ՝ Քոնրատէն, Հաքսլին, Մեյլին ու Սթոյնսթրէն:

Հասարկն կողքի վերջին երեսին արձանագրուած է նաև հետեւեալ գնահատանքը.

«Ոմի քէ միւքի սեսակետէն՝ ներկայացուած պատմուածքներուն այլազանութիւնը հսկայական է, այնուամենայնիւ, ումին հասարակաց կէտ մը — գրութեանց մնայուն որակը, որ կը դասէ գրանի հասարակարկային արձակի գլուխ-գործոցներուն շարքը»:

«Անուս Արամ է» հասարէն ընտրուած կտորը՝ «Գեղեցիկ սպիտակ ձիուն անտը» ծանօթ է նաև հայ իրականութեան, չորս տարբեր թարգմանութիւններով, վերջինը՝ Յովհաննէս Շէօճէլեանի կողմէ, դեղեցիկ էջ մը, զոր կը ներկայացնենք ստորեւ, զայն աննկար վերջին թարգմանիչին նոր լոյս ընծայած արքայական ստուար հասարէն:

ԳԵՂԵՑԻԿ ՍՊԻՏԱԿ ԶԻՈՒՆ ԱՄԱՌԸ

Յը մը, այն երանիկ հին ու չէն օրերէն, երբ ինք տարեկան էի եւ աշխարհ լի էր երեսակայելի տմէն կարգի հրաշայիքներով ու կեանքն ու տակաւին հաճելի եւ խորհրդաւոր երայ մը, մօրեցրօրորդիս՝ Մարտա, որ ինձմէ զատ բոլորին կողմէ խենթ կը նկատուէր, առաւօտեան ժամը շարսին մեր սանր եկաւ եւ արթնցուց զիս՝ սենեակիս յատմուար դարներով:

— Արամ՝:

Ընդատա վեր ցատկեցի անկողնէն եւ պտտահանէն զուրս նայեցայ: Աչքերուս չէի հաւատար: Աստուտ չէր սակաւին, բայց տմառ էր եւ քանի մտ մայրկիանէն յուսաբացը պիտի ձեղքուէր աշխարհի ծայրամասէն եւ բաւականին լոյս պիտի սկսէր, սրբեցի կարեկոյի հասկնայ, թէ անտաճա երայ չէր:

Մօրեցրօրորդիս Մարտա սքանչելի ձեղձակ ձիւ մը վրայ նստած էր: Գլուխ յատմուածն զուրս հանեցի եւ սկսայ աչքերս շրկել:

— Այր՛, — բառս սն հայելնն, — տեսածդ ձի է: Երազի մէջ չես: Աճաղարէ՛, եթէ կուզես ձի հեծնել:

Գիտէի, որ մօրեղբորորդիս Մուրառն ի վիճակի էր կեանքը աւելի բազմաշէն, քան սեւէ մէկը, որ սխարմամբ աշխարհ էկած էր, բայց ստիկաբան մըն էր, սրտն նոյնիսկ Մո չէի կրնար հաւատալ:

Նախ եւ առաջ իմ կանխադրոյն յիշողութիւններս ձիերու հետ կապուած էին եւ միշտ անոնց վրայ հեծնելու բուռն աննշ մը ունեցած էի:

Ասիկա ցանկութեանս հրաշայի մասն էր:

Երկրորդ՝ մենք աղքատ էինք:

Ասիկա այն մասն էր, որ ինձի չէր արտօներ, որ տեսածիս հաւատայի:

Մենք աղքատ էինք: Գրամ շունէիք: Մեր ամբողջ առհմը ծայրայեղ աղքատութեան կը տառապէր: Գարաօղբանեաններս զերդատանին իւրաքանչիւր ճիւղը աշխարհի ամէնէն անհեթեթ եւ ճիճագաշարժ չքաւարութեան մէջ կ'ուղարէր: Ոչ ոք, նոյնիսկ մեր ընտանիքին սարեց սնդամները ի վիճակի էին հասկնալու, թէ ուրիշ՝ եւ ի՞նչուս բաւարար դրամ կրնայինք ձարել մեր սառմնքը ուտելիքով լեցնելու համար: Ամէնէն կարելուք ա՛յն էր, որ մենք համբաւուր էինք մեր սրբիւնչաւթեամբ: Մեր ապնուսթիւնը ծանօթ էր բոլորին՝ տանակէ դարեքէ ի վեր, նոյնիսկ այն տանն, երբ ամէնէն հարուստ ընտանիքը կը համարուէինք երկրի մը մէջ, եւ կ'ուզէինք հաւատալ, թէ անիկա ամբողջ աշխարհն էր:

Մենք նախ հպարտ էինք, յետոյ՝ պարկեշտ, եւ սակէ զոտ՝ կը հաւատայինք ճշմարիտին, եւ սուտի՝ դադարութիւն: Մեզմէ սեւէ մէկը աշխարհի մէջ ուրիշ անձ մը չհասարկածն էր, ո՛ւր մնաց զսպառնութիւն ընել:

Հետեւարար, թէեւ ես ձին կը տեսնէի, այնքա՛ն հրաշայի, թէ եւ կը զղայի անոր հօտը, այնքա՛ն բարամիտակտ, թէ եւ կը լսէի անոր շնչաւթիւնը, այնքա՛ն գլխիւն, բայց չէի կրնար հաւատալ, որ ձին սրեւէ կապ կրնար ունենալ իմ մօրեղբորորդի Մուրառնի կամ ինձի կամ մեր ընտանիքի քան թէ արթուն սեւէ անդամին հետ: Քանի որ մօրեղբորորդիս Մուրառն կարող չէր ձին դնած բլլալ եւ եթէ ի վիճակի չէր դնած բլլալ, ուրեմն պէտք էր գոյցած ըլլար զայն: Բայց ես չէի կրնար հաւատալ, որ սն կրնայ գոյցած բլլալ զայն:

Գարաօղբանեան ընտանիքի անդամներէն ո՛չ մէկը կրնար գող ըլլալ եւ զսպառնութիւն ընել:

Նախ՝ մօրեղբորորդիս, յետոյ՝ ձիուն նայեցայ: Անոնցմէ իւրաքանչիւրին մէջ կար անմեղ հանդարտութիւն եւ զուարթախոհութիւն, որ թէ՛ կ'ուրախացնէր եւ թէ՛ կը վախցնէր զիս:

— Մուրառն, ուրիշ՞ գոյցար այդ ձին, — հարցուցի ես:

— Եթէ կ'ուզես ձի հեծնել, պատուհանէն դա՛ւրս նետուէ:

Ուրեմն ճիշդ էր: Ան գոյցած էր ձին: Տարակոյս չկար: Ան էկած էր հրաւիրելու զիս հեծնելու կամ ոչ, ինչուս որ կ'ուզէի:

Լաւ, ինձի աշնակէս կը թուէր, թէ հեծնելու համար ձի մը դողնար ուրիշ բանի մը, օրինակ, գրամ գողնալուն չէր նմաներ: Ես համոզուած էի, որ ստիկա կարելի չէր նոյնիսկ զսպառնութիւն համարել: Եթէ զուն ձիերը Մուրառնի եւ ինձի պէս խեղճանալու սատիճան սիրէիր, կ'զոճը զսպառնութիւն չէիր համարեր: Ասիկա զսպառնութիւն պիտի համարուէր, եթէ ձին ծախելու ելլէինք, բան մը, որ անշուշտ եւ գիտէի, թէ երբեք պիտի չընէինք:

— Սպասէ, որ հայտնաներս հասնիմ:

— Կա՛ւ, բայց աճապարէ՛ :

Ես փութով հաղաւտներս հողայ, լուսամասէն բակը նկատեցայ, ցատկեցի ձիուն կանակը եւ մօրեղբորորդիս ետեւ տեղաւորուեցայ :

Այդ տարի քաղաքին ծայրամասը՝ Վայրնի՛ փողոցին վրայ կը բնա-
կէինք : Մեր տան ետեւէն կը սկսէին տրտեր, այլիներ, մրգաստաններ, ու-
սուգումքի ջրանցքներ եւ գէպի գիւղերը տառջնարգոյ ճամբաներ : Երեք վայր-
կեան չանցած՝ հասանք Օյիւ փողոցը, ուր ձին սկսաւ տրտէկ : Օդն անուշ
էր եւ գոյն չնշէին այնքա՛ն հաճելի : Զիտն փաղքը զգալ հրաշայի էր : Մու-
րաս, որ մեր գերդաստանին ամէնէն խենթ անդամներէն մէկը կը համար-
էր, սկսաւ երգիլ, աւելի ձիւզը՝ սկսաւ դառալ :

Ամէն բնասնիք խենթութեան երակ մը կ'ունենայ : Մօրեղբորորդիս
Մուրաս մեր ասճմին այլ խենթ երակին բնական շտաախը կը նկատուէր :
Այդ մտքին մէջ միայն Խարով մօրեղբորս կը գերազանցէր զինք : Խոս-
բով՝ սեւ սասա մապերով, հաճիւզ զլախով, Սան ճափաքի հովիտին մէջ
ամէնէն թաւ պիտերը ունեցող վիթխարի հսկայ մըն էր եւ բնուորութեամբ
սննքան գիւրարարութ, այնքան վայրայ գե այնքան անդուսպ էր, որ չէր
փարաներ սեւէ մէկուն խօսքը ընդհատել զոտարով՝ «Վնաս չունի, կարեւո-
րութիւն մի՛ տար բաժնին» :

Միւսնայն յանկերզը կը կրկնէր, հոգ չէ թէ՛ սչինչ բանի մը մասին
խօսէր : Անգամ մը Խարովին որդին՝ Արաք, ութ թաղամաս փայելով հասաւ
ստիբչատուն մը, ուր իր հայրը պիտերը յարգարել կու սար, իմացնելու,
որ իրենց տանը հրդեհի բնուած էր : Խարով շակուեցաւ իր բողկաթուին
մէջ եւ բղաւեց. «Վնաս չունի, կարեւորութիւն մի՛ տար ատոր» : Սակայն
ստիբիչը միջմտեց եւ ըսաւ. «Ա՛յ մարգ, աղան կ'ըսէ, թէ ձեր տունը կրակ
տա՛ծ է» : Այն ստեհն Խարով գարձաւ ստիբիչին եւ դուսայ. «Կը բաւէ՛, ես
կ'ըսեմ թէ՛ վնաս չունի՛» :

Մօրեղբորորդիս Մուրաս այս մարդուն բնական շառախը կը նկատ-
էր, հակառակ անոր, որ Մուրասին հայրը՝ Զօհրապ, գործնական եւ հան-
գարտարարոյ մարդ մըն էր : Կացութիւնը այս էր մեր ասճմին մէջ : Մարդ
մը կրնար հայրը ըլլալ իր գաւազին մարմնին, միտին ու ոսկորին, բայց
այդ չէր նշանակել, որ հայրն էր նաեւ անոր հողիին : Հողեկան խառնը-
ւածքներու բաշխումը մեր գերդաստանին մէջ ի սկզբանէ եղած էր քմահաճ :

Մինչ մենք կը ձիավարէինք, մօրեղբորորդիս Մուրաս կ'երգէր, կար-
ձեւ թէ մեր հին հայրենիքը եղած ըլլայինք եւ, ըստ կարգ մը հարեաննե-
րու կարծիքին՝ մենք հին հայրենիքին կը պատկանէինք, որովհետեւ շա-
բան փոխուած չէր մեր սուրբախերային մէջ :

Ի վերջոյ Մուրաս ըսաւ .

- Վա՛ր իջիր ձիէն, կ'ուզեմ ասանճին քչել :
- Պիտի արտօնե՞ս, որ ես ալ միմակ ձիավարեմ, — հարցուցի ես :
- Ասիկա ձիէն կախում ունի : Հիմա ձիէն իջի՛ր, — պատասխանեց մօ-
րեղբորորդիս :
- Զին պիտի թողո՞ւ, որ հեծնեմ, — հարցուցի ես :
- Տեսնենք, — պատասխանեց ան, — մի մտնար, որ ձիու հետ վար-
ւելու իմ խրայատուկ կերպը տնիմ :
- Զիտ հետ քու անեցած վարուելու ձեւը ես ալ գիտեմ :
- Պահ մը, քու աղահալութեանդ սիրոյն, հաւասանք, որ ըսածդ
ձիւզ է : Հիմա վար իջի՛ր, — ըսաւ Մուրաս :

— Շատ յաւ, բայց մի մտնար, պիտի թաղուս, որ մինակ հեծնեմ :
 Ես վար իջայ ձիէն, Մուրաւ կրտսէիներով խթանեց ձին եւ գտայ :
 — Վաղէ՛, սուրա՛ :

Ձին կանդնեցաւ իր ետեւի սաքերուն վրայ, խրխնջաց եւ դէպի տաջ սուբայ ահեղ թափով եւ կառայի արտաբեկամբ : Ես ապէ տեսիլի դեղեցիկ բան չէի տեսած կեանքիս մէջ : Մօրեղբորս ձին քշեց չոր խաւով ծածկըւած գաշախ մը մէջէն մինչեւ ստոյգումի խրամտար, ստուծ ըրաւ անոր վրայէն եւ, հինգ բողէ ետք՝ վերադարձաւ քրանոթնար ու շնչապառ :

Արեւը ծայրած ու սկրած էր բարձրանալ :

— Հիմա իմ կորզոս է, — բախ ես :

Մօրեղբորս Մուրաւ ձիէն վար իջաւ :

— Հեծիր ուրեմն, — բացադանջեց ան :

Ես նեատեցայ ձրան կոնակր եւ պահ մը երեւակայելի ամէնէն ահաւոր սարսափը պայցի : Ձին կը մերժէր տեղէն շարժիլ :

— Խփէ՛ կողերու մկանւնքներուն, — սիղեց մօրեղբորս ձիս, — ինչի՞ կը սպասես : Մենք պէտք է ձին ետ տանինք՝ մարդաց արթննալէն եւ մեզ տեսնելէն առաջ :

Ես խփեցի ձրուն կողերուն : Ան անդամ մըն ալ բարձրացաւ իր ետեւի սաքերուն վրայ, գիլ խրխնջ մը արձակեց եւ սկսաւ սուբալ : Ես այժմ չէի գիտեր, թէ ինչ պէտք է ընելի : Ձին փախանակ գաշախ մէջէն դէպի ստոյգումի խրամտար վաղերու, արշաւեց ճանապարհն ի վար, Տիգրան Հալէպեանի աշղիին ուղղութեամբ եւ սկսաւ սրթաուսնկերուն վրայէն ստուծ ընել : Ան արդէն եօթը սրթաուսնկերու վրայէն ցատկած էր, երբ ես վար ինկայ, սահայն ձին շարունակեց վաղել :

Ասոր վրայ մօրեղբորս Մուրաւ վաղելով եկաւ :

— Ես քեզմով չէ, որ կը մասհոգաւիմ հիմա, — գտայ ան, — մենք պէտք է ձին բռնենք : Գուն այս ուղղութեամբ գնա՛, ես այ այն կողմ : Եթէ ձրուն հանդիպիս, անուշ վարուէ՛ հետը : Ես այ մօտակայքը կ'ըլլամ :

Ես ճամբան բռնեցի եւ շարունակեցի քալել դէպի վար, մինչ Մուրաւ անցաւ գաշախն մէջէն եւ ուղղուեցաւ դէպի ստոյգումի խրամտար :

Կէս ժամուան ընթացքին դասս ձին եւ ետ բերաւ :

— Շատ յաւ, — ըսաւ ան, — նստիր ձրուն վրայ : Ամբողջ աշխարհ այժմ արթնցած է արդէն :

— Ի՞նչ պիտի ընենք, — հարցուցի ես :

— Լաւ, կա՛մ պիտի վերադարձնենք եւ կամ պիտի պահենք մինչեւ վաղը տուաւ :

Մուրաւ մասհոգաւած չէր երեւար : Հասկցայ, որ ան ձին պահելու կողմնակից էր եւ ոչ թէ վերադարձնելու : Յամենայնդէպս, առայժմ վերադարձնելու նպատակ չունէր :

— Ո՞ր պիտի պահենք այս ձին, — հարցուցի ես :

— Մի՛ մասհոգաւիր, ես տեղ մը գիտեմ :

— Որքա՞ն ժամանակէ ի վեր դողցած ես այլ ձին :

Յոնկարծ միտքէս անցաւ այն գաղափարը, թէ ան հաւանաբար երկար առեմէ ի վեր վաղերած պէտք էր ըլլար առաւօտեան այս արշաւները, եւ միայն այս ստատու եղած էր զիս փնտաւելու, սրտհեռու գիտէր, որ ես ձի հեծնելու համար հոգի կու տայի :

— Ո՞վ ըսաւ, թէ ես այս ձին գողցած եմ, — բարկացաւ ան :

— Ինչուէ, — շատուցի ես, — որքա՞ն ժամանակէ ի վեր սկսած ես
ամէն տառու ձի հեծնել:

— Այս առտարնէ ի վեր:

— Զի՞ չդ ես, ճշմարտութի՞նք կը խօսիս:

— Անշուշտ ոչ, — ըսաւ ան, — բայց եթէ բռնութիւնք՝ դուն այդպէս
պէտք է բռն: Չեմ ուզեր, որ երկուքս ալ ստախոս բլբանք: Գուն կ'ըսես,
որ մենք այս առտու սկսանք ձի հեծնել: Քու գիտցածդ այդքան է:

-- Շատ բա, համաձայն եմ, — բաի ես:

Ան հանդարտօրէն եւ գոչաթեմամբ ձին քշէց լքուած այգիի մը դու-
մը, որ ժամանակ մը ֆեթֆաճեանն ազգանունով ազարակապանի մը պար-
ձանքը եղած էր: Գամին մէջ քիչ մը վարտակ եւ սուսուցա կար:

Յետոյ՝ այնտեղէն քալելով տուն վերագարձանք:

— Կարծուածին շաի ալ դիւրին չէր ձին մէկ անդամէն մարդել եւ
ընտելացնել, — ըսաւ ան պարձանքով, — սկիզբները կ'ուզէր խենթութիւն-
ներ ընել, վայրագօրէն վազել, բայց, ինչպէս բաի, ես ձիերու հետ վար-
ուելու իւրաքանակի կերպ սեխիմ: Ես կրնամ անոնց ընել տալ ի՞նչ որ կը վա-
ւաքիմ: Ձիերը զիս շատ բա կը հասկնան:

— Ինչպէ՞ն կ'ընես, — հարցուցի:

— Ես ձիերու լեզուն կը հասկնամ, — պատասխանեց ան:

— Ի՞նչ տեսակ լեզու է:

— Պարզ ու սղնիւ լեզու մը:

— Լաւ, ես ալ կ'ուզեմ հասկնալ, թէ ի՞նչպէս կարելի է ձիերու հետ
հասկացողութեան լեզու գանել. ինձի ալ սորվեցար այդ լեզուն:

— Գուն տակաւին մանուկ ես, — ըսաւ ան, — երբ մեծնաս, տանե-
րեք տարեկան բլբաս, ոչն տուն կը հասկնաս:

Ես տուն գացի եւ կուշտ ու կուռ նախաճաշ մը ըրի:

Նոյն օրը, կէսօրէ ետք, Խոսրով մօրեղբայրս մեր տանը եկաւ սուրճ
խմելու եւ սիկարէթ ծխելու համար: Ան հիւրասենեակի թիկնաթառնիկէն
մէկուսն մէջ բազմեցաւ, սուրճ խմեց, ծխեց եւ վերջիչեց հին հայրենիքի
կեանքը: Քիչ ետք սւրիչ այցելու մը եկաւ, ազարակապան մը՝ ձան Պայրօ
անունով: Այս մարդը տասրի էր եւ միւսակոթիկէն սառսպելուն համար հա-
յերէն խօսիլ սորված էր: Մայրս այս մենաւոր այցելուին սուրճ եւ սիկա-
րէթ հրամցուց: Մարդը սիկարէթը փաթթեց, սուրճը խմեց եւ սպա տխուր
հոտաշանքով մը ըսաւ.

— Սպիտակ ձիս, որ անցեալ ամիս գոցուած էր, ասկաւին չէ գանը-
ւած: Չեմ գիտեր, թէ ի՞նչ պէտք է ընեմ:

Խոսրով մօրեղբայրս չափէն աւելի զրզուակցաւ եւ գոռաց.

— Վնաս չունի՛, որքա՞ն մեծ բան է ձիու մը կարուտը, երբ ամբողջ
հայրենիք մը կըրանցուցած ենք: Կ'արժէ՞ ձիու մը համար ըսլ ու սղալ:

— Քաղաք բնակող մէկու մը համար՝ քեզի համար, շատ գիւրին է
այսպէս խօսիլ, — ըսաւ ձան Պայրօ, — բայց իմ սա՛յր, ինչի՞ կը ծառայէ
կասք մը տաննց ձիու:

— Վնաս չունի՛, կարեւորութիւն մի՛ տար, — ըզուակց Խոսրով մօ-
րեղբայրս:

— Այստեղ հասնելու համար սառ մզնն սաքով քայլած եմ, — յա-
րեց ձան Պայրօ:

— Հոգ չէ, սարե՛ր ունիս, — գոռաց Խոսրով մօրեղբայրս:

— Չախ ոտքս կը ցախի:

— Կարենուրութիւն մի՛ տար բախ քեզի, — աւելցուց մօրեղբայրս անհամբերութեամբ :

— Այդ ձին ինձի վախճան տարբի ապրանք եղած էր :

— Տօ, թքե՛ր եմ գրածին վրայ, — դայրացու Սուրբով մօրեղբայրս : Ան ապի երա խորիս ու հոգրա եւ աւանէն դարս նեաուեցաւ՝ զուսը շտաաշով մը պոցելով իր հոտէն :

Մայրս սկսաւ բացատրել՝ հարցը անուշի կապելու համար :

— Թէն բիրա ու հսկայ մարդ մըն է մեր կնարով մօրեղբայրս, սուէայն անուշ սիրա մը ունի : Հայրենիքի կարօտէն տառապելուն համար է, որ այսպէս վարուեցաւ :

Ազարակապանը հեամալուն պէս՝ եւ Մուրատին տունը փութացի :

Ան, գեղձենիի մը տակ նստած՝ թուշելու անկարող կարմրալանջի մը փրուար թեւը պարձանելու : Գործով պոպած էր : Ան թուշունին հետ կը խօսէր միանգամայն :

— Ի՞նչ կայ, — հարցուց ան :

— Ազարակապան ձոն Պայրօ այսօր մեր տունը այցելեց : Ան իր ձիուն պէտք ունի : Ամիսէ մը ի վեր իր ձին դս՛ւն նստած ես : Ստատացիք ինձի, որ այս ձին պիտի շփերապարձնես, մի՛նչեւ որ ես հեծնել սորվիմ :

— Գուն ձի հեծնել սորվելու համար տարիի մը պէտք ունիս :

— Ուրեմն մենք ձին տարի մը պէտք է պահենք, — շտապեցի բռել ես :

— Ինչո՞ւ, — դասաց ան, — որեմն գուն կը մղես, որ Գարսողանու հան բնասնիքի անդամներէն մէկը պոպութի՞ւն ընէ : Զին իր իսկական տիրո՛ջ պէտք է վերապարձուի :

— Ե՞րբ, — հարցուցի ես :

— Ամէնէն ուշը վեց ամիս յետայ :

Ան՝ թուշունը օդին մէջ նետելով աղտոտ արձակեց, թուշունը գորաւոր ճիւղ մը բրաւ թուշելու, երկու անգամ իյնալու պէս եղաւ, սակայն ի վերջոյ յաջողեցաւ թուշիլ բարձր եւ ուղիւ :

Երկու շաբաթ, ամէն տառու շաա կանուիս, ես եւ մօրեղբորսրդիս Մուրատ լքուած այգիի գոմին մէջ թաքնուած ձին դուրս կը հանէինք եւ կը քէէինք : Ամէն ատուս, երբ ձին հեծնելու իմ կորդոս դար, ան կը ցաակրուակր որթատանիերան եւ փոքր ծառերուն վրայէն ու, պիս իր վրայէն վար նետելով՝ կը վազէր տասնձին : Այստեհանդերձ, յսսս անէի, որ մասնակի ընթացքին Մուրատին պէս ձի հեծնել պիտի սորվէի :

Աստու մը, Գեթիաճեանի աւերուած այգիին ճամբուն վրայ դէմ գիմոց եկանք ազարակապան ձոն Պայրօյին, որ քաղաք կ'երթար :

— Զոյ, որ ես խօսիմ, — բաւ Մուրատ, — ես ազարակապաններուն հետ խօսելու կերպը պիտեմ :

— Բարի լո՛ւս, ձոն Պայրօ, — բաւ մօրեղբորսրդիս Մուրատ :

Ազարակապանը ուշադրութեամբ քննեց ձին :

— Բարի լո՛ւս, իմ բարեկամներուս սրբիներուն : Ի՞նչ է ձեր ձիուն անունը :

— «Միրա իմ», — հայերէն լեզուով խօսեցաւ Մուրատ :

— Միրուն անուն է ասանկ սիրուն ձիու մը համար : Կ'երգնու՞մ, որ

ասիկա շարաթներ տառջ ինձմէ՛լ զողջուած ձին է, — ըստ ձան Պայրօ, —
կրնա՞մ իր բերանը քննել:

— Անշո՛ւշտ, — ըստ Մուրատ:

Ազարակապանը ուշի ուշով քննեց ձիան բերանը:

— Ատամ առ ատամ յար եւ նման է, — բացաղանջեց Պայրօ, — ես
երգում պիտի ընէի, որ ասիկա իմ ձիս է, եթէ ձեր ծնողները չճանչնայի:
Ձեր բնասնկըք աղնուութեան եւ պարկեշտութեան համբար քաջ ծանօթ է
ինձի: Մյուսհանդերձ, ասիկա իմ ձիուս երկուտրեակն է: Կասկածամբիս
մարդ մը աւելի շատ իր աչքերուն պիտի հուսատար, քան իր սրտին: Բարի
օր, իմ գեռաաթի՛ բարեկամներս:

— Բարի օր, ձո՛ն Պայրօ, — ըստ մօրկեբօրբրդիս Մուրատ:

Յաջորդ օր, առտու կանուխ, ձին ասրինք ձան Պայրայի այլին եւ
ձեզեցինք գտնին մէջ: Շուները հեռեւեցան մեզի՝ տանց ձայն հաներս:

— Շուները, — փախապի Մուրատին տկանջին, — կը կարծէի, որ
կը հաջեն:

— Անոնք ուրիշի վրայ կը հաջեն, ես շուներու հետ վարուելու ձեր
գիտեմ:

Մօրկեբօրբրդիս գրկեց ձին, քիթը փակցուց անոր բիթին, ախով
քնքջօրէն շոյեց եւ հեռացանք:

Կէսօրէ ետք, ձան Պայրան սայլով մեր տունը եկաւ եւ զողջուած ու
վերադարձուած ձին մօրս ցոյց տուաւ:

— Ձեմ գիտեր ինչ մտածել, ձին տառջուրնէ աւելի զօրաւոր է: Նոյն-
իսկ բնասութեամբ աւելի հլու եւ հնուցանդ է: Փա՛ռք Աստուծայ:

Սոսրով մօրկեբօրբրդիս, որ հիւրասեղանին էր այլ պահան, զայրացած
զոռաց:

— Այ կը բուէ՛, ըսէ՛, ձիդ վերադարձած է, կարեւորութիւն մի՛ տար
ատոր:

ՈՒՒԼԵԼԻՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆ

Թարգմանեց՝
ՅՈՎՀԱՆՆԻՍ ՇԷՕՀՄԷԼԵԱՆ

ԻՎԱՅԱԿԱՆ ԷԱՐԻՈՒՄ

Ն. ՉԱՐԽՈՒՏԵԱՆ

ՈՒՒԼԵՐՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆ

Օտար լեզուներով արտասայտուող հայազգի ամէնէն նշանուար գրողէան է անկասկած Ուիլիքմ Սարսիան, ամէնէն նշանատարը եւ միակը, որ բարձրաձայն կ'աղագակէ իր հայութիւնը:

Այո՛, Ուիլիքմ Սարսիան միջազգային գէմք մըն է եւ քոսներսրդ գարու ամէնէն կարգացում հեղինակներէն մէկը, վիպո՛՛ ա՛յն հարիւրուար յօդուածները, որոնք գրուած են իր մասին, եւ վիպո՛՛ ա՛յն թարգմանութիւնները, որոնք կտասարուած են իր զործերէն, աշխարհի բոցմաթիւ լեզուներով:

Մեզմէ շատեր ունեցան զինք տեսնելու եւ հեաը խօսելու առիթը: Մարդը մեր աչքին առջեւ է իր համակրելի գէմքով ու փարթամ հասակով: Մերտը՛ բուխ, խառնուածքը՛ դէք, խօսքը՛ անկեղծ: Ան կարծէք ժայտի կտոր մը ըլլար՛ փրթած հայրենի լեռներու կողէն ու տոււպի մը պէս ինկած բլլար օտար եւ հեաուար ցամաքամասի մը վրայ:

Այդ օտար ու հեաուար երկիրը կը կոչուի Միացեալ Նահանգներ, որան Գալիֆորնիա Նահանգի Փրեյնօ հայաշատ քաղաքին մէջ ծնաւ 31 Օգոստոս 1908ին:

Ծնողքը՛ Արմենակ եւ Թագուհի Սա-

րսիան, պարսպաներու բերմամբ Պիթլիսէն գաղթած էին գէպի Նոր Աշխարհ, բայց իրենց սրտին մէջ կը կրէին հայրենի աշխարհին անմար կարօտը:

Այդ պատգամը, իբր սրբազան աւանդ՝ Թագուհի Սարսիան փոխանցեց իր զուկին:

Հայրը մեռած էր 1911ին, իր ետին ձգելով այլի մը եւ անշարժաւա զաւակներ: Ուիլիքմ այդ թաւականին երեք տարեկան էր, բայց այս դէպքը մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ իր պատշտութեան վրայ եւ տարիներ ետք անկամ ցնցեց զինք այդ սղբերգութեան անաւորութիւնը:

«Հազիւ երեւ տարեկան էի, երբ հայրս մեռաւ...: Կաւեց-կամեց զիտակցեցայ, քէ բնաւ պիտի չվերապահայ, քէ՛ իր ետին զգած է չորս գաւակներ եւ այրի մը: Մտածեցի, որ մաւր այնքան ալ մեծ ազդեցութիւն պէտք է ունենայ»:

Հօր մահով կը գծուարանայ նաեւ քնտանիքին կացութիւնը: Մայրը կը ստիպուի դուրսը աշխատիլ՝ հայ ճարտարու համար իր գաւակներուն, որոնք իրենց կարեւրին կ'ընեն թեթեւցնելու համար իրենց մօր ծանր աշխատանքը:

ՍԱՐԳՅԱՆ՝ ԵՐԻՏԱՍԱՐԻ ՏԱՐԻՔԻՆ

Եւ որովհետեւ առիթ չկար մանակ Ուիլերմով գրողելու, դա՛ն կը դնեն որբանոց, ուր կը մնայ հինգ տարի: Վերադարձին արդէն ութ տարեկան տղայ մըն է: Յերեկները կը յաճախէ տեղական վարժարանը, խոհ իրիկուսները թերթ կը վաճառէ Ճրեզնոյի փողոցներուն մէջ: Մօրը հաճոյք պատճառելու համար կը յաճախէ նսեւ կիրակնօրեայ վարժարան, ուր կը սորվի քիչ մը հայերէն:

Պատանի Ուիլերմ երբեք չի մտածեր հասարակարան մտնելու, այնպէս որ՝ օրէնքի կողմէ պարտադրուած ուսումնական շրջանը աւարտելուն պէս, կը նեաւի գործի ասպարէզ ու կը շարունակէ թերթ վաճառել: Մէկ խօսքով՝ մանուկ էւ պատանի Սարգիսանի վրայ կարելի է տեսնել երկու տղայութիւն. մէկը բն-

տանեկան մթնոլորտը, միւսը՝ Ճրեզնոյի փողոցները:

Փողոցի կեանքին մասին զտղտփար մը սեննալու համար, խօսքը տանք Ճրեզնոյի մէջ ծնած ուրիշ հայազգի որբ-ստացւոր մը՝ Գրիգոր Օհանեան, հանրաձեռն աւելի ծանօթ իրը Մայր Բանբոյ, պատկերասփիւռի անդուգական Մաներոյ:

«Յրեզնո փոքրամասնութիւններու հազար մըն է. պաւներ, իտալացիներ, սլոնացիներ: Այս բոլորի կողքին կային եւ հայեր: Մենք՝ փոքրերս, կ'ապրէինք վախի մէջ եւ երբեք դուրս չէինք գար մեր անվիշակամ շրջապատէն: Յաճախ կը պատահէր, որ մեզ տեսնելով, ամերիկացի տղաքը տղազակէին. «Ահա տանի կու գան անօթի հայերը», կամ՝ «Սպաննեցէք Ճրեզնոյի հնդիկները», այսինքն մեզ: հայերս: Ու մեր առջեւ կ'սիրը կը սկսէր: Երարու հետ կը կրօւէինք հայերով, փոյտներով, կամ ինչ որ սրամազրիւի բլլար: Եթէ տրիւնուայ տուն վերադառնայինք, ոչ ոք կը հարցրնէր զրդապատմար: Կը պատուիրէին ինձի, որ ոչ ոքի հետ կ'ուռի բռնուիմ, բայց երբ ցեղս կ'անարգէին, այն ատեն կ'սիրը անխուսափելի կը դառնար:

«Եթէ փոքրամասնութիւն կազմող ցեղէ մը ծնած եմ, մէջք կը զարգանայ վեցերորդ գգայարանէ մը մարդոց հանդէպ, կը յաջողիս հասկնալ մարդոց գգացումները քեզի հանդէպ, առանց որ բառ մը փոխանակեն քեզի հետ»:

Երբ կը հասնի սրտշ տարիքի մը, Ուիլերմ, թերթերու վաճառքը մէկ կողմ դնելով՝ կ'աշխատի կանաչեղէնի շուկայի մը մէջ, ուր սառուան ժամը հինգէն մինչեւ գիշերուան ժամը ասանրմէկը կը պտար՝ յաճախորդներ հրաւիրելու համար:

Ուրեմն, Ուիլերմ Սարգիսան իր ամբողջ ուսումը սառու ուղղակի փողոցէն եւ ամբողջացուց այն բոլոր գիրքերուն միջոցաւ, զորս կարգաց կեանքին ընթացքին:

«Փողոցին առօրեայ տեսարանը զիս խորապէս տպաւորեց: Մօտէն տեսայ

կորուսած մարդիկ, արհամարհուած հնդիկներ, բոլոր անոնք, գորս ես կը կոչեմ հոյակապ մարդիկ: Նայնպէս, մօտէն տեսած եմ հարուստ մարդիկ, որոնք իրենց տեղը կ'ապահովեն՝ ուրիշները ունակոխ ընելով: Այնպէս որ՝ շատ կանուխէն ունեցայ ընկերային անհաւասարութեան աւր զգացումը»:

Պատանի Ուիլիեմ ձեռով մը կ'ուզէ արատյայտուել, գործի վերածել այս բարբը, որ կը պատկերանան իր աչքերուն եւ կը յուզեն իր սիրտը:

Արտայայտուելու միջոցներ շատ կան: Ո՞ր մէկը ընտրել: Կայ նկարչութիւնը, կայ բանդակաւործութիւնը, կայ երաժշտութիւնը, բայց այս բարբը ժամանակի եւ գրամի կը կարօտին: Կը մընայ գրականութիւնը:

Մտխած թերթերուն մէջէն կը կարգար յօդուածներ, բայց ասոնք իրեն մ'չ ուզուեթիւն եւ ոչ ալ բաւարարութիւն կու տային:

«Զէի գլտեր ինչ գրել եւ ինչպէս գրել, միևնույն որ հանդիպեցայ կի տը Մօփասանի «Ձանդակը» պատմութիւն: Նիւրը եւ կառոյցը առիմնեցիմ գիս ու բացագանչեցի.— Ահաւասի՛կ իմ գրակահալութեան տիպարը: Այսպէս պիտի գրենք: Մօփասանը կը նկատեմ հոգեկան հայրս՝ զգայնութեամբ, մտածումով եւ կառոյցով: Իսկ ամերիկացի գրողներուն մէջ նախընտարածս է Մարք Թուէյն»:

14էն մինչեւ 24 տարեկան, Մարսիան կը գրէ պատմութեան եւ հրատարակութեան համար զանոնք կը գրէ թերթերու, բայց միշտ ալ կը մերժուի:

«Յուսահատած էի, բայց վնասած էի ամէն գնով յաջողիլ», կ'ըսէ:

Վերջապէս իրեն ձեռք երկարողը կ'ըլլայ նոյն թերթ մը, «Հայրենիք»-ի անդերէն յաւելումը, որ կը հրատարակէ իրմէ կարգ մը պատմութեան, Սիրաք Կորեան ծածկանունին տակ:

Այս նախախորձերը ուշադրութիւնը կը գրառեն ամերիկեան գրական շրջանակներուն:

1934ին, «Սքորի մակագիւն»ին մէջ

լոյս կը տեսնէ «Յանգուզն երիտասարդը քոչող մարգարդին վրայ» պատմութեան, որուն համար կը ստանայ 15 տարր: 11 տարրով վերաբերու մը կը գնէ, իսկ մնացեալ չորս տարրով՝ թուղթ ու գրոշմութեւզթ:

Այս թուականէն ի վեր, կը բացուին իր ներշնչումի սահմանքները եւ Մարսիան կը գրէ օրական մէկ պատմութեան: Կը պատահի, որ օրական գրէ երկու կամ երեք պատմութեան:

Մարսիան այնուհետեւ կը նուիրուի գրականութեան եւ պատմութեան կը հասցնէ պարբերութեան: 1934ին լոյս կը տեսնէ պատմութեան իր առաջին հատորը, վերը յիշուած գործին վերնադրով: Իսկ 1936ին՝ երկրորդ հատոր մը՝ «Ներշնչում եւ արտաշնչում»:

Գտած յօդուածներէն քաջալիրուելով՝ հայտնի գրողէտին առաջին գործը կ'ըլլայ այցելել հայրենիք, ուր կը հանդիպի հայ գրողներու, մտաւորականներու եւ արուեստագէտներու, որոնց կարգին Չարենցին, Թովմախնցին եւ Բակունցին:

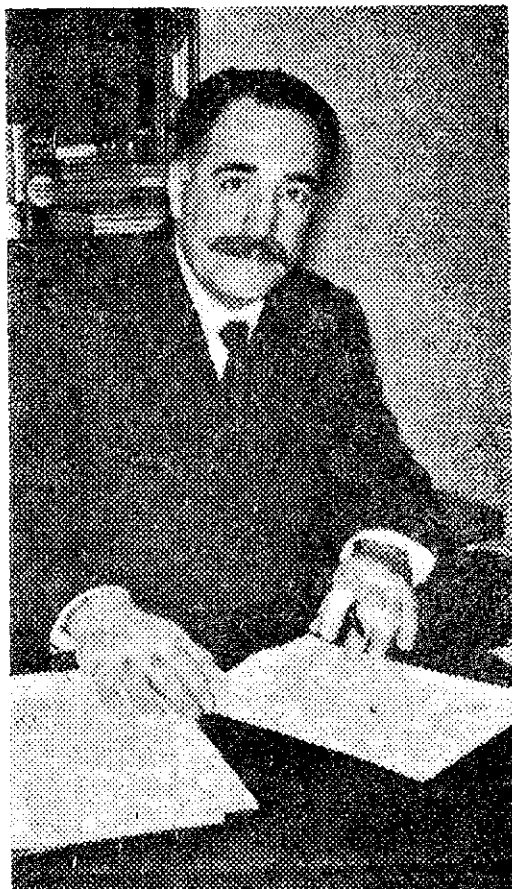
Վերադարձին՝ կ'այցելէ եւրոպական կարգ մը քաղաքներ ու նոր պատկերներով, նոր գաղափարներով հարստացած՝ կը վերադառնայ Միացեալ Նահանգներ ու կը շարունակէ գործ արտադրել:

Հատորով լոյս կը տեսնեն տարեկան մէկ կամ երկու պատմութեան հատորածաներ:

Իր բաւազոյն գործերը կու տայ 1939էն սկսեալ: «Անուս Արամ է» (1939), «Սիրտս լեռներում է» (1939), «Մարդկային կառակերգութիւն» (1940), եւ «Զեր կեանքի ժամանակը» թատերախորհրդանունով: Այս վերջինին համար Մարսիան կը ստանայ Միացեալ Նահանգներու գրական մեծագոյն մրցանակը, Փուլիցըր, 500 տարրնոց չէքով մը:

Մարսիան կը մերժէ այդ նուէրը, բարձր պահելու համար գրողէտին պատմութիւնը եւ արժանապատուութիւնը:

«Ես դէմ եմ արուեստը հարստութեան կողմէ: Ինչպէս արուեստը հարստութեան կողմէ: Ինչպէս արուեստը հարստութեան կողմէ»:

ՄԱՐՈՅԵԱՆ՝ ՎԱՐՄԻՆԱՎԱՆ ԹՈՒՍԿԱՆՆԵՐՈՒՆ

րին, — կը յայտարարէ Սարսիան, և կ'աւելցնէ, — մարդկային ոչ մէկ բնկերութիւն աւելի արժէքաւոր բան ունի, քան իր արուեստը, աւելի քանկազին, քան իր մշակայքը»:

Սարսիանի գործերը իրեն մեծ դամարներ կ'ապահովեն, սակայն ան այդ գամարները կը մտնէ ձխարշաւտրաններու մէջ: Կը ճամբարդէ անդադար, բայց ամէն անգամ, որ գտնուի յուսելու պէտք զգայ, կը վերադառնայ իր ծննդավայրը՝ Յրեկնո, և կը թաղուի բնասնեկան և մանկութեան մթնոլորտին մէջ: Կ'ամուսնանայ և կ'ունենայ դուստներ, բայց կը պահէ իր ուրոյն կեանքը և աշխարհը:

1950էն ետք, Սարսիանի արտագրութեան թափը դանդաղեցաւ որոշ չափով: Արդէն իր ատամ գործը և անոր

այլադասութիւնը կրնայ բուռն սեւէ գրագէտի համբաւին: Պատմութեան և պէպէն ետք՝ ան մտար գործնէ թատրոնի աշխարհէն ներս: Իր գործերէն սմանք վերածուած էին ժողովուրդի, անուանի բեմադրիչներու կողմէ: Յիշենք «Մարդկային կատակերգութիւն»-ը գործին բեմագրութիւնը: Աւելին՝ Սարսիան յորինած էր երբ մը «Նկար իմ աւուր», որուն ճաշտանակը միջնակարգ ծախուցաւ:

Ամէն տարի կ'այցելէր Եւրոպա և երկար ամիսներ կը մնար Փարիզ, որ իր ամէնէն սիրած քաղաքն էր:

1964ին՝ ճամբայ երաւ զէպի Արեւելը: Այցելեց Յունաստանը, Աթէնքէն Փարիզ անցաւ, Փարիզէն՝ Պէյրութ, ուր մնաց քանի մը ժամ միայն, Պէյրութէն՝ Թուրքիա ու այցելեց իր ծնողքին ծննդավայրը՝ Պիթլիս, որ կը դանուէր կեսուեր վիճակի մը մէջ:

Սարսիան երկրորդ այցելութիւն մըն ալ աւուաւ իր հայրենիքին, ուր դրողէաներու, արտեստողէաներու և ժողովուրդի բոլոր խաւերուն կողմէ արժանացաւ խանդավառ ընդունելութեան մը:

Իսկ 1972ի ամբան երկար մնաց Լիբանան և Միջին Արեւելքի հայաշատ կեդրոնները, և շփումներ ունեցաւ մասնաւորաբար Պէյրութի հայկական շրջանակներուն հետ: Հոս ալ արժանացաւ հայ ժողովուրդի ջերմ ընդունելութեան և զնահատանքին:

Այժմ, Ուիլքիմ Սարսիան 70 տարեկան է, բայց հոգիով միշտ երիտասարդ և խանդավառ: Ան կը շարունակէ ստեղծագործել: Իր ժամանակին մեծագոյն մտար կ'անցրնէ Փարիզ, որուն մթնոլորտը նոր ներշնչումներ ստեղծած է իր մէջ և նոր աւելն:

Պէյրութի հայկական թերթի մը թղթակիցին կը յայտարարէր.

— Ապրիլ 1972ին գրեցի երեք նոր գիրքեր, Մայիսին՝ երկու հատ: Այս գիրքերէն մէկը կը կոչուի «Առաջարկներ», ուրիշ մը՝ «Անտիկալ հանդիպումներ», ուր ներկայացուցած եմ մարտիկ, որոնց հանդիպած եմ պատուաւորաբար»:

ՈՒՒԼԵՐՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆԻ ԱՇԽԱՐՀՐ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԸ

Ուժեղեք՝ Սարոյեանի պատկան վաստակը պատկասելի է ե՛ւ քանակաւ, ե՛ւ արակաւ: Մինչեւ 1972 թուականը արատալրամ էր

- 44 հասար պատմութեամբ,
- 18 թուականաւ,
- 4 վէպ,

1000է աւելի փորձեր եւ յօդուածներ: Հիմա, անշուշտ, այլ թիւերը աւելի անձած են:

Ընդհանուր առմամբ դրականութիւնը փոխփոխ մըն է՝ կեանքի անպատեհութիւններուն եւ մարդոց անձնասիրութեան ու վատութեան դէմ: Զգայուն եւ ճշուած մարդոց համար պարթկում մըն է՝ աշխարհի անարդարութիւններուն եւ մարդկային ընկերութեան անխղճութիւններուն դէմ:

Ուժեղեք Սարոյեան իբր հայ, իբր փոքրամտանութեան անդամ, կը դռնուէր անտեսուածներուն եւ զրկուածներուն հոգմբ: Ունէր մեր վերը յիշած վեցերորդ զգայունքը: Զգայուն էր ու հետաքրքիր, ինչպէս իր «Մարդկային կատակերգութեան» գործին մասուկ հերոսը:

«Իւրիս միշտ կը փնտռէ, միշտ հետաքրքիր է. ոչ մէկ բանի մասին կը խօսի, բայց ամէն բան կը գրաւէ զինք: Կը քուլի, քէ ան կը սիրէ բոլորը ու բոլորը կը սիրեն զինք»:

Ուժեղեք Սարոյեան յստակօրէն կը բանաձեւէ իր դրականութեան նպատակը:

«Յիսուն տեսակ պատմուածքներ կան, որոնք կրնան ստիպել մէկը, որ գրիչ առնէ ձեռքը: Իմ պարագայիս, երիտասարդական ու սրտարուլի փափաք մըն էր ընկերութիւնը վերակառուցելու եւ բարեփոխելու»:

Ուրեմն, առաջին խոյ վայրկեանին, Սարոյեան, երբ թեթ կը ծախէր Ծրեզնայի փողոցներուն մէջ կամ բանջարեղէն կը ծախէր մինչեւ ուշ գիշեր, զգացած էր մարդկային ընկերութեան թերի կող-

մերը եւ անարդարութիւնները: Ահա ինչ էրո՞ւք այլ ընկերութեան մեծաշնորհաբաներուն:

«Հարուստները ընդհանրապէս կը գտնեն կատակերգուն եւ սնափառ: Դրամատեր գանգաւածներուն եւ միլիոնատերներու ևոգիներուն մէջ ոչ մէկ ազգային պիտէ գոյութիւն անի: Բայց եթէ դրամատեր մը իր կարատութիւնը դնէ ի սպաս մարդկութեան, այն ատեն կը համակրիմ անը»:

Ստեփան Թափա չի նշանակեր, որ Սարոյեան կ'արհամարհէ կեանքը եւ մարդկութիւնը: Ան յոռեակս գրող մը չէ:

«Նս կեանքը չիմ ներկայացներ իբրեւ միգրանց, ինչպէս կ'ընէ Պեքէր, այլ կ'ուզեմ կեանքին իրերամերժ հակասութիւնները սալ:

«Մարդիկ կը բնագաւտեն իմ գգայնակամութիւնս, գոր ես կը կոչեմ մարդկային ջերմութիւն»:

Սարոյեանի նախընտրած ախարհները, ընդհանրապէս, կը պատկանին համեա պատկարզին, այն բոլորը, որ կ'ապրին իրենց հայրենիքէն հեռու, իրենց անցեայէն հեռու եւ կը շարունակեն կեանքի գժուարութիւններուն դէմ պայքարել, կապուած մնալ այլ անցեային, վերտեղի մտոր աւանդական եւ դարուար մթնոլորտը: Սարոյեան կը գրէ իր հայրենիքէն հեռու ապրող իտալացիի մասին, ասորի եւ արաբի մասին, կը գրէ մոնտեանդ հայու մասին, որ արմատախիլ եղած է իր հայրենի հողէն, ինչպէս եղած էին իր ծնողքը եւ, դահանալով կեանքի պարզեաններուն փշուրներէն՝ կը շարունակէ հաւատարիմ մնալ այլ անցեայի անգոտանելի երեւոյթներուն եւ արժէքներուն:

Անոր աշխարհին մէջ շատ քիչ տեղ կայ կեանքի մեծաշնորհաբաններուն, հարուստներուն, դղեակներու եւ վիրաներու ընտելներուն: Իր ներշնչումի ենթահողը եղած է ընդհանրապէս փողոցը, իր շրջուն վաճառողներով, իր խանութպաններով, իր մանր արհեստաւորներով: Այս ընդհանրական կրկնէն ո՛չ

ԵՐԵՒԱՆԻ ՄԱՏՆԱԳԱՐԱՆԻՆ ՄԵՁ

շատ հետո, կայ ընտանեկան բայնը, իր մտերմութեամբ, իր մտահոգութիւններով, իր անկեղծ եւ մաքուր ուրախութիւններով:

Մարտիան եղած է համեստ դասակարգի երգիչը, ան եղած է նաեւ մանուկ հոգիներու մեկնաբանը: Իր երիտասարդական գործերուն մէջ տիրապետող զէմփերը յնդհանրապէս մանուկներ եղած են:

1940ին, Էստերլտ Ուելլըն, ամերիկացի թննողատր կը գրէր.

«Մարտիան մեզ կը տանի գինետուն մը եւ իսկ կը ստեղծէ աշխարհ մը, որ գոյութիւն պիտի ունենար, երբ բոլոր մարդիկը գինով ըլլային. այլեւ՝ Մարտիան գտած է գալստիքի մեզ յանդիմանական գինարբուքի մէջ պահելու: Այդ

գալստիքի Մարտիանի ձեռքերուն մէջ գտնուող արուեստի բանալին է»:

Հիւժուրով զրուած այս սուղերը որոշ ճշմարտութիւն մը կը յայտնաբերեն: Ուելլըն ըսել կ'ուզէ, որ ինչպէս բոլոր մեծ գրողները՝ Մարտիան եւս յաջողած է ստեղծել ինքնուրոյն աշխարհ մը, որ կը հետեւինք իրեն կամայ թէ տկամայ եւ կը տարաւինք հոն տիրոջ կարգուսարքէն եւ մթնոլորտէն, որ նմանելով հանդերձ իրական կեանքի կարգուսարքին ու մթնոլորտին, անկէ կը տարբերի իր սեփական կասկածով ու տրամարանութեամբ: Այդ աշխարհին մէջ չեն պակասիր անարգարութիւններ, վատութիւններ եւ չարագործութիւններ, բայց այս բոլոր տղեղ կողմերուն վրայ կը տիրապէտ մեղուցեան եւ անկեղծութեան մրթնոլորտ մը: Եղեմական գոյապիճակ մը, որ սերիչ բան չէ, եթէ ոչ հեղինակին հոգիին մեծութիւնը եւ բարութիւնը:

Մարտիանի համար զրականութիւնը ըմբռնած եւ անպատասխանատու գործունէութիւն մը չէ. ան հակառակ է արւեստը արուեստի համար տեսակէտին: Գրողէար մարդ մըն է մարդոց մէջ, աւելի յատկապէս, աւելի իրազեկ եւ աւելի օժտուած, եւ այդ պատճառաւ ան ունի մեծ պարտաւորութիւն մը մարդեղբայրներուն հանդէպ:

«Գրականութիւնը մարդոց հարցեցնելու մէջ մխրտալից է. համակրանք ու անկեղծութիւն ստեղծելու նշնարտութիւնը»:

Ուելլերմ Մարտիանի զրականութիւնը բացատրելու ձեռով բանաձեւած է զրականացէա Ուելլերմ Պրատն՝ իր «Համապատասխան ժամանակակից ամերիկեան գրականութեան» գրքին մէջ.

«Շատ համակրելի տնօ մըն է հայկական ծագումով այս գալիֆորնիացին, որ ինքզինքը կը պատմէ անսքեւեք ու քիչ մըն ալ բարեկիտ շնորհիով, պատմութիւն եւ վեպի բազմաթիւ հատորներու մէջ, որոնք արդէն հեքիաթներու կը նմանին:

«Ի՞նչ բաներու մասին կը խօսի Մարտիան: Շատ բաներու եւ ոչինչի: Սրի-

ՆԵՐՍԻՍԵԱՆՍԻՍ՝ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՆՎԱՐԻՉ ՏՈՆ ՖԵՄԵՆ

տասարդութեան օրեւէ յիշատակ, քրեւէ խօսակցութիւն պատրուակ կը ծառայէ՝ պատմութիւն մը հիւսելու: Յաճախ կ'ազնուի՞նք պատկերները իր բազմազան ընտանիքին՝ այլազան տոնի մը, ուր կը խառնուին արեւելեան աւանդութիւնները եւ ամերիկեան արդիականութիւնը: Իր պարագաներու ձեւափոխութիւնը, ամերիկացիները բլլալու ամոնց փափաքը, կը կազմեն յուզիչ ու մարդկային էրօնիկը *ամերիկեան զուրայ գարծելակերպի մասին*:

«Յոռետեսութեան մթնոլորտի մը մէջ Սարոյեանի ունեցած լաւատեսութիւնը մեզ կը գարնացնէ. ան կը կարծէ, որ ամէն ինչ լաւ կ'ընթացայ աշխարհի մէջ, կը սիրէ մարդը եւ կը ճիշտէ, որ աշխատները, ընչազարկները, ժառանգազարկները բնականաբար ազնիւ են ու բարի: Ամէն տեղ ան կը տեսնէ գեղեցկութիւն ու բանաստեղծութիւն»:

Ուրեմն աշխարհի բոլոր ընթերցողներուն համար Սարոյեան տաղանդաւոր ու մեծ գրագէտ մըն է. իսկ մեզի՝ հայերուն համար, ան այս բոլորէն աւելի

մեծ անձնաւորութիւն մըն է. Սարոյեան հայ գրագէտ մըն է, որ պարագաներու բերմամբ կ'արտայայտուի անդերէն:

Սարոյեան մնաց անկեղծ ու մաքուր հայ մը եւ պատիւ համարեց իր դրութիւնները ստորագրել իր տոհմային անունով, հակառակ բոլոր անպատեհութիւններուն: Համբարը աւելի մեծ պիտի բլլար Միացեալ Նահանգներու մէջ, եթէ ան կոչուէր, օրինակի համար, Ուիլքըմ Մմիթ: Այդ մասին ահա ինչ կ'ըսէ ուրիշ գրողի մը մասին, որ կը գրէր նոյն լեզուով.

«Մեր մէջ եղածը եւ ապրողը հայութիւնն է:

«Մայքըլ Աոլէն լէեց հայութիւնը՝ յաջողիւմ համար: Յաջողեցաւ, միլիոններու տէր եղաւ...»

«Մեր մէջ եղողը հայութիւնն է»:

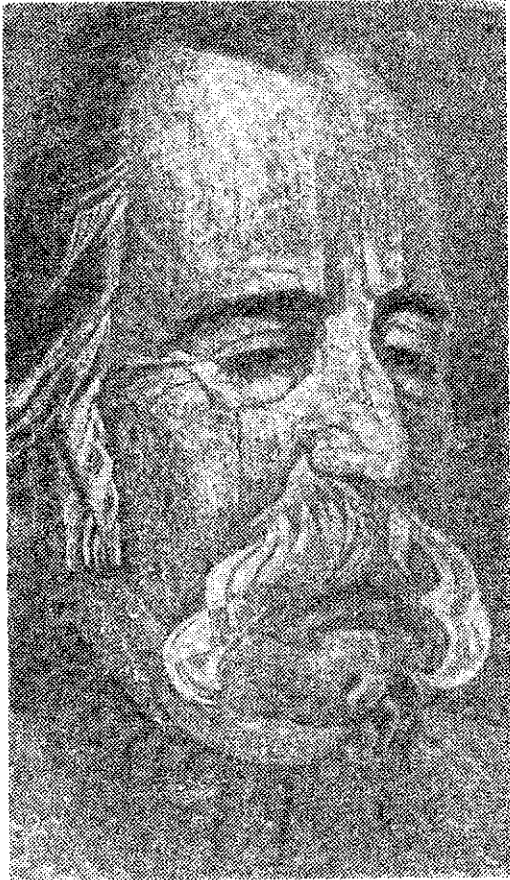
Սարոյեան լսել կ'ուզէ, որ հայութիւնը այնքան թանկագին լան մըն է, որ կ'արժէ անոր սիրելի զոհել գերք եւ հարստութիւն: Հայութիւնը մայր մըն է եւ իր գաւտիներէն կը սպասէ գուրդուրանք, սէր ու պաշտպանութիւն.

«Մենք ընտանիք մըն ենք, որ երջանկութեան իրաւունք ունինք, լուրջ ժողովուրդ ենք, նարեկի հոգիով, լաւին եւ ճշմարտին հետամուտ: Բոլորիս համար մեծ հպարտութիւն պէտք է ըլլայ մտտ կազմել հայութեան, հայ ընտանիքին»:

Եւ Սարոյեան մտաս է, որ այսքան արժէքաւոր ժողովուրդ մը, այդքան զոհողութիւններու ենթարկուած ժողովուրդ մը չի կրնար չհամնիլ իր նպատակին. ու կը յայտարարէ.

«Ես Տարօն կ'ուզեմ: Ամէնքս ալ պէտք է ուզենք, Տարօն ուզենք, Մուշ ուզենք, Պիքլիս ուզենք, Վան ուզենք, Սասուն ուզենք: Ուզելը լաւ է, օր մը կու տան»:

Յիշենք «Անուռն Արամ է» գիրքը, սրտուն մէջ, ինչպէս ինք կ'ըսէ՝ «Ուզեցի իմ ընտանիքիս անդամները դիտել հիւմարով եւ խանդադատամբով, ընդգծելով արտասովոր երեւոյթները: Կրնայի բնադատութիւններ ընել, բայց նախընտրեցի այս տեսակետը»:

«ՌԻՒԼԵՐԻ ՍԱՐՈՑԵԱՆԻ ԴԻՄԱՆԿԱՐԸ»
ՌԱԳՈՒՅ ԳԱՐԳԱՆՈՑԵԱՆ

Նային է տարազան «Մարդկային կատակերգութիւն» վէպին, որուն գործող անձերը նայալէս իր ընտանիքին անդամներն են, եւ գլխաւոր տխարը, Իւլիսը ի՞նք՝ Սարսիանն է:

Սարսիան ս'չ միայն չի թխուր իր հայկականութիւնը, այլեւ ունի հայ մարդու բոլոր հակադրեցութիւնները, մտածելակերպը, երպնները:

«Գեղեցիկ սպիտակ ձիուն ամառ» պատմուածքին մէջ, հայ հերոսը կը մըլխիթարէ իր գրացի ասորի ագարակապանը, որ յուսահատած է իր սպիտակ ձին կորսնցուցած քլարուն համար:

— Ինչո՞ւ այդքան նեղուած ես ձիու մը համար, գար գնեցիր քանի մը տասնեակ առարով: Հապա ի՞նչ ընենք մենք՝ կայերս, իրք մեր ամբողջ կայրենիքը կորսնցուցած ենք»:

«Հայր ու կայր» պատմուածքին մէջ, Սարսիան կը սրտամէ, թէ ինչպէս տարիներ առաջ, Ռուսիա կատարած իր ճամբարգութեան ընթացքին, Ռուսով քաղաքին մէջ հանդիպած է մշեցի գոնայանի մը եւ անոր հետ ժամեր խօսած է մ'աթ գարեջրատան մը սեղանին առջև: Մշեցի գոնայանը, Մեծ Եզեանին կորորնցուցած է իր ամբողջ բնտանիքը, ու հետո կ'ապրի ծննդայայտէն ու հայրենիքէն, տանձին՝ այս օտար քաղաքին մէջ: Կը խմէ, կը հայհոյէ ու կը խնդայ աշխարհի վրայ, հիացում ու ցարմանք պատճառելով Սարսիանին:

«Ատուա՛ծ իմ, — կը բացազանչէ Սարսիան, — ինչքան լաւ բան է տեսնել այս մշեցի թուխ կայր: Գուք որբուէ գաղափար չունիք, քէ ինչ հրաշալի բան է երբ հայ մը կը հանդիպի ուրիշ կայրու մը, աշխարհի՛ հեռաւոր մէկ անկիւնը եւ, մա՛նուանդ՝ գարեջրատան մը մէջ:

Ու կ'աւելցնէ.

«Կա՞յ աշխարհի վրայ որբուէ ուժ, որ կարողանայ ոչնչացնել այս ցեղը: Կը կարծէ՞ք, որ այս ցեղը պիտի չ'ապրի, երբ անոք երկու գաւակները, քան տարի ետք, գարեջրատան մը մէջ դէմ դիմաց նստած՝ կը խնդան ու կը խօսին իրենց մայրենի լեզուով»:

«Մարդկային կատակերգութիւն» վէպին հերոսներէն մէկը, նպարավաճառ Աբա, որ սրտուղ ու բանջարեղէն կը ծախէ, անհամ կը դանկ ամերիկեան հալի վրայ աճած խնձորն ու նարինջը: Նպարավաճառ Աբա չարունակ կը յիշէ իր հայրենիքը եւ կը նախանձի բալբա ահանց, որ կ'ապրին հան:

Սարսիանի գործերուն հերոսները միայն հայկական անուն չեն կրեր, այլ ունին հայկական հոգեբանութիւն, հայկական մտահոգութիւններ եւ հայրենի կարօտ, որովհետեւ ինք՝ հեղինակը, կը մեայ հարազատ ու մարտը հայ:

«Թէիւ անգլերէն կը գրեմ եւ հակառակ այն բանին, որ ծնունդով ամերիկացի եմ, ինքզինքս կը կամարեմ հայ գրող: Գործածած խօսէիս անգլերէն են, միջուկայրը, սրուն մտախն կը գրեմ, ամե-

րիկեան է, սակայն այն ոգին, որ զիս գրելաւ իր մէկ՝ հայկական է: Ուրեմն՝ ես հայ գրող եմ: Հայ ժողովուրդի ազնւարթներ, քաջութիւնը, բարութիւնը, խիզախութիւնը, պարգաւթիւնը, սրբամտութիւնը եւ անվեհերութիւնը ինչպէս որ անվեհերութիւնը ինձի: Այդ բարեմասնութիւնները բոլոր նշանաբան հայերու ժառանգութիւնն են: Անոնք սրբունց տուած են իմ կեանքիս սկիզբէն ի վեր եւ ես երախտապարտ եմ անոր համար»:

Մարոյեան մեծ պաշտամունք ունի հայ լեզուին հանդէպ եւ երբ առիթը ներկայանայ իր կարեւրին կ'ընէ խօսելու համար այդ լեզուով: Մարոյեան պաշտամունք ունի նաեւ իր մօրը հանդէպ, որուն բերնէն լսած իր աստղին բաները հայերէն էին: Մայրը եղած էր հողեկան կապր իր եւ անցեալի յիշատակներու եւ իր սոսկութիւններուն միջեւ: Մարոյեան խօսուէս կը ասուողէր, որ մայրը չէր կրնար կարգալ իր գրածները, որովհետեւ անպիտան չէր պիտար, իսկ ինք հայերէն չէր կրնար գրել: Ուստի՝ որոշեց միջոց մը գտնել այս անպատահելիները քննելու համար եւ հայերէնի թարգմանել տալու իր «Մարդկային կտակերգութիւն»ը նշանուար վէպը, որուն աստղին էջին վրայ կը կարգանք հետեւեալ մտկայութիւնը.

Այս վէպը ԹԱԳՈՒՀԻ ՍԱՐՈՅԵԱՆԻՆ համար է

«Այսօր Երկար ժամանակ առի ես գրելու վէպ մը յատկապէս Քեզի համար, որովհետեւ կ'ուզէի, որ անիկա ըլլար յաջող վէպ մը՝ լատաքայնը, զոր ես երբեք չեմ կրնայի գրել:

«Յայտ ունիմ, որ շատով շնորհալի մէկը կը թարգմանէ այս վէպը հայերէնի, որպէսզի էու գիտցած տառերով տըպագրուի ու լոյս տեսնէ: Թարգմանուած վիճակի մէջ քերեւս անիկ համոզով կարդացուի, քան անգլերէնի մէջ, եւ թերեւս դուրս ինքն անկէ մասեր կարդաս ինձի — ինչպէս բրած ես ասեօօֆ, — հոգ

չէ թէ գայն ես ինքն գրած ըլլամ: Այն տանն, կը խոստանամ ունկնդրել Քեզ ու սխալման գեղեցկութեանը վրայ մեր լեզուին, որ այնքան քիչ ծանօթ է ուրիշներուն եւ զոր Քեզմէ անիկ բարձր գնահատել ոչ ոք զիտէ:

«Գիտեմ, վէպը միայն բաւական չէ, բայց ինչ փոյր՝ անիկա Քեզի բաւական պիտի բուի, քանի որ էու գուտակ է, որ գրած է գայն եւ իր սիրտը գրած է անոր մէջ»:

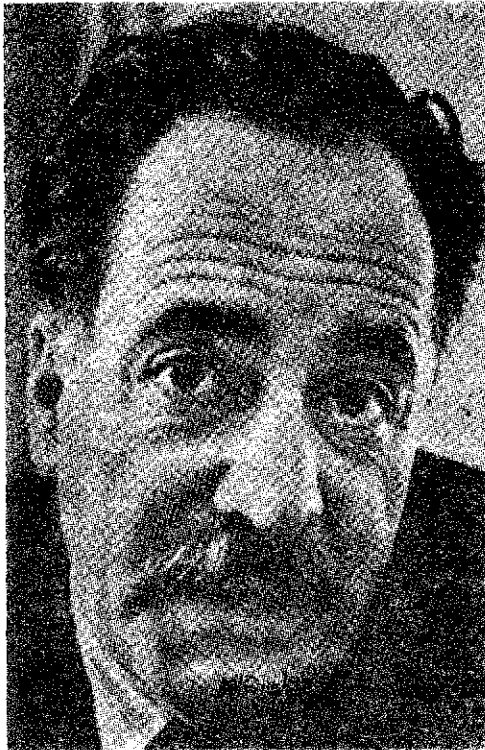
Ուրեմն, Ուրիշը Մարոյեանը իրը մտրոյ եւ իրը հայ կը կարգէ մէկ եւ անբաժանելի անհատականութիւն մը, ինչպէս ինք կը յայտարարէ.

«Այս ամէնը կը շեշտեն կռուատը խառնուածն: Ես չեմ ուզեր անպայման ամէն մէկուն հետ համաձայնիլ. ես ամէն մարդ չեմ»:

Այսինքն՝ բոլոր կ'ուզէ, որ իր անսակէաները պաշտպանելու համար պատրաստ է գիտակալելու ամէն պիտարութիւն եւ քննադատութիւններէն կ'ընդունի ո՛ր մտար միայն, որ կատարուած է անկեղծութեամբ եւ ասանց յեռին նպատակներու:

Քննադատութիւն բարձր մեր առջեւ կը բանայ Ուրիշը Մարոյեանի գրական վստասակին ճամբան: Ինչպէս անասնք, անոր արտադրութիւնը եղած է աստա, այնպէս որ՝ ինչպէս կ'ընէ անպիտան գրողէս Մամբրեթ Մամ, իր գործերուն պիտան արժէքը անհատապէս է, այսինքն՝ կատարեալ ու գեղեցիկ արտագրութիւններու կողմին տուած է անիկ սկար պարծելը, եւ անիկ հասկնալի է գրողէսի մը պարագային, որ, ինչպէս կը խոստովանի, ներշնչուած կամ ոչ, ամէն օր կը նստի մեքենային առջեւ եւ կ'արտադրէ որոշ թիւով էջեր:

Պատմուածք, վէպ, թատերախաղ, բանաստեղծութիւն, փորձ, նամակներ, յօդուածներ եւ սեմարիաներ իրեն ծառայած են իրը գործունէութեան պաշտ. սակայն պէտք է բռնել, որ իր ամէնէն յաջող արտադրութիւնները պատմուած քննելը կը նկատուին եւ այս ուղիով կամբ ան կը նմանի 19 դարու իր վարպետին,

ՍԱՐԳՅԱՆ՝
ԽՈՐԴԱՍԻՆՆԵՐԱԿԱՆ ԲՈՒՄԱՍՆՆԵՐՈՒՆ

Կի ալ Մօփաասնին: Ասով չենք ուզեր բան, որ իր վէպերը կամ թատերգութիւնները արժէքաւոր դարձեր չեն, սակայն եթէ ընտրութիւն մը ընել պէտք լըլա՛յ՝ նախապատուութիւնը պիտի տանք պատմուածքներուն:

Սարգեանի գրականութեան նիւթը մարզն է՝ իր հայերով, իր երազներով, իր ձախտութիւններով, իր ուրախութիւններով: Ինչպէս տեսնեք, ան շատ չի դանդաղիր բարձր գառակարգի ազնուական կամ հարստ մարդոց հետ, որոնք կ'ապրին կեղծիքի մէջ ու կը դործեն դիմակներու ասի: Անոր հերոսները կը պատկանին միջակ եւ ընդհանրապէս մարդկութեան համեատ խաւերուն: Իսկ այլ միջակ ու համեատ դասակարգի մարդոց մէջէն ան մասնաւոր դուրգութեանք եւ համակրանք կը ստանձնէ մասնաւորաբար անոնց հանդէպ, որոնք բնագծանրապէս կը պատկանին ամերիկեան ընկերութեան ըւ-

սանցրին վրայ, փոքրամասնութիւնները, շրջուն վաճառականները, գաղթականները, որոնք գեա կը պահեն բան մը իրենց անցեայէն: Իսկ իր մասնաւոր հոգածութեան առարկայ դարձուցած է արեւելք-ցիները եւ, հարկա՛ւ, հայերը:

Իր խոյզարկութեան առաջին գաշար կցած է իր բազմանգամ բնտանիքը, հայրենի աշխարհէն բերուած այս մարդկային կցոյին, որուն գէժ կ'ունար ազգաձայնի սպասանայից ովկիանոսը, որ կը կոչուի ամերիկեան իրականութիւն:

Արեւելքի ծնունդ՝ Սարգեան պահած է իր ցեղին մայր պիծը, մարդկային ջերմութիւնը, զոր կը դրանք իր ոճին եւ պատկերներուն մէջ:

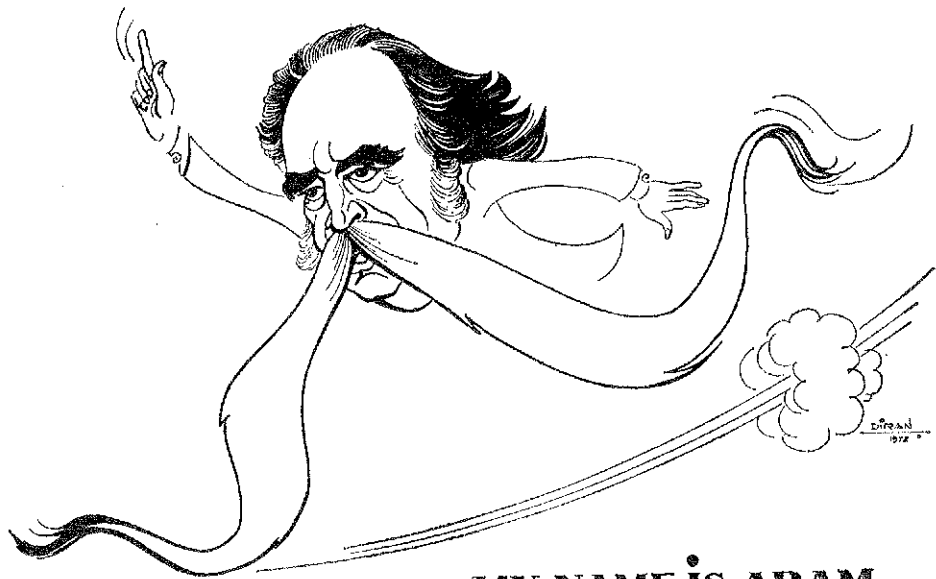
Շատ մը գրողներ, ներշնչուելու համար պէտք ունին իրենց սենեակի մը անբնութեան, իրենց տան լուսթեան: Սարգեանի՝ պարագան բոլորովին տարբեր է. ան կը գրէ ս'ւր որ ուղէ, սրճարանի մը սեղանին վրայ, սրանցովի մը սպիտակին մէջ, շողեակի ճաշարահին մէջ: Եթէ գրելու տրամադրութիւն իսկ չունենայ՝ կը ստեղծէ այլ տրամադրութիւնը, մեքենային անցընելով ճերմակ թուղթը:

«Անկրածեշտ է աշխատիլ, ներշնչուելը ետքը կու գայ: Պէտք չէ բնաւ բնկրկիլ արտաքին դժուարութիւններուն առջեւ. պէտք է ապրիլ ու արտայայիլ, պէտք է ստեղծել բան մը: Բան մը ստեղծելուն մէջը կը կայանայ միակ երջանկաւորութիւնը»:

Սարգեան, ինչպէս բոլոր իրաւ դրողները՝ կազմաւորուած է նախորդ դարերու մեծագոյն գրողներուն դործերը ուսումնասիրելով ու կարդալով եւ անմիջապէս գտած է ս'յն ճամբան, զոր պիտի լայնցնէր հետզհետէ ու վերածէր սեփականութեան: Իր պաշտած գրողներուն անունները յիշեցինք արդէն, Կի ալ Մօփաասն, Մարք Թուէյն, Տոսթոյեւսկի:

Իր սեփական ուղին բռնալով՝ Սարգեան սպգած է նաեւ իրմէ ետքը եկող կարգ մը անուանի գրողներու վրայ. «Ազգամ եմ շատ մը գրողներու վը-

MY NAME IS ARAM

գործ ՏԻՐԱՆ ԱՃԵՍԵԱՆԻ

բայ, քէն անոնք յանախ չեն գիտակցիր անոր:

«Կ'ըսեն քէ չեմիմկուէյ ազգած է իմ վրայ, որովհետեւ պարզ կը գրեմ: Հեմիմկուէյի տաղանդը չեմ ուրանար, բայց իմ գրելու պարզ ձեւն աւելի Աւետարանէն կու գայ, քան Հեմիմկուէյէն: Իմ վրայ ազդուները եղած են Շերվաւս Անտեքսան, Մարտ Թուէյն եւ կի տը Մօփասան:

«Մենք ազգուած ենք ամբողջ գրականութենէն. հաւաքական փոխադարձութիւն մը կայ իւրաքանչիւր գրողի վրայ, որ իր մէջ կը կրէ բոլոր գորղները»:

Ինչ կը մտածէ Սարոյեան տրդի գրականութեան մասին, ինք՝ որ կը պատկանի նախարդ սերունդին:

«Մի կարծեմք, որ աւանդարտ գրողները զիս անտարբեր ձգած են: Երբ պատանի էի գիւտը ըրի ձէյնս ձոյսի, ապա վիրահիմիա Ուլֆի, եւ յետոյ գերիթապաշտներուն: 1926ին պատմութեամբ կը գրէի առանց կետադրութեան»:

Սարոյեան չի գնահատեր սակայն նոր վեպը.

«Եթէ մտայ կրկնէ կամ նաքալի Սա-

բօք կը գրեն, այն տպաւորութիւնը կ'ունենամ, որ անոնք կարդացուելու ոչ մէկ պատրանք կը սնուցանեն»:

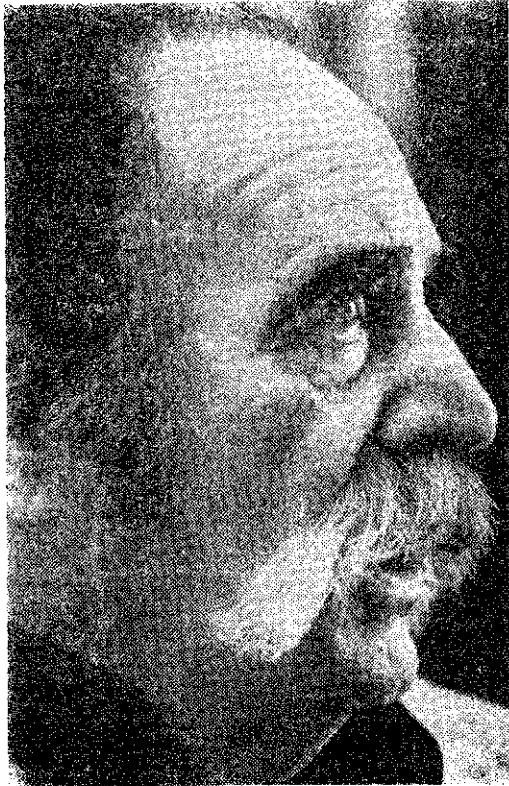
Ու տրուեալի յաւիտեանականութեան մասին խօսելով՝ կ'ըսէ.

«Կա բաները չեն մեռնիր, կը ձեւափոխուին. հիմնականը սակայն կը մնայ: Հիմնականը ինձի համար, իմ եւ քուրթիս փոխյարաբերութիւնն է»:

Ինչպէս անանք, Ուիլյեմ Սարոյեան կը մնայ պատմէչի վրայ եւ վերջերս արտաստգրած գործերը նուազ արժէքաւոր չեն, քան տաղիները: Ան միշտ կը մընայ յատկապէս դրամատիկներէն մէկը միջազգային գեանի վրայ եւ վստահ ենք, որ Շուէտական ակադեմիան օր մը միաձայնութեամբ իրեն պիտի յատկացնէր Նոպէլեան Մրցանակը, եթէ Միւստաֆ Նահանգները մէկըն գնեիրով գձուձ հաշիւները, զինք տաղարկէ իբր թեկնածու:

Սարոյեան հայ է, հայ կը մնայ, եւ աշխարհի մեծագոյն մրցանակէն գերվելը կը համարէ իր հպարտ, աստուպած ու կենսունակ ազդը եւ մեզի համար կը պատմայ ա'լ աւելի մեծ:

Հայութեան հարապրտ գաւակ, գրո-

ՍԱՐԳՅԱՆԻ ՎԵՐՋԻՆ ՆՊԱՐԸ

կանստության երկիւզած սպասարկու, զեզեցիկին ու բարիին, անկեղծութեան ու արժանատրտաութեան պաշտպան, Ռւիլերժ Մարտյանի զործերուն մէջէն կը ջարայ անհուն համակրանք ու խանդադատանք դէպի ճնշուած, զրկուած ու ջրուած մարդկութիւնը: Ան տեսած է կեանքին բոլոր երեսները, լաւն ու դէշը, չքաւարութիւնը եւ հարստութիւնը:

Տեսած է սպաներայրմներ, յեղափոխութիւններ, վրուպամներ, բայց յայտը երբեք չէ կարած մարդկութեան ճակատագրին մեծութեան մասին: Յայտը չէ կրտած իր ազգի տարագոյլի մասին, սրովհետեւ վստահ է, որ օր մը չէ օր մը պիտի տիրէ աւետարէր արգարութիւնը:

Ան կը խօսի տարեցներուն եւ երիտասարդներու սրտին ու մարին, սրովհետեւ իր հերոսները մարդեր են մարդոց մէջ, յատկաւ թիւններով ու թերութիւններով: Ռւիլերժ Մարտյանն դիտէ, որ մէկ օրէն միւսը կարելի չէ յոյսել աշխարհը եւ մարդկութիւնը, բայց կը պահանջէ, որ մեզմէ իւրաքանչիւրը թան մը ընէ իր կարելիութիւններու սահմանին մէջ, պզտիկ նպատակ մը բերելու համար այս գոյափոխակին:

Այդ նպատակը իրաւորձելու համար, Մարտյանն մեզի կ'ազդէ հետեւեալ պատգամը, զոր կը վերցնենք իր «Ձեր կեանքի ժամանակը» գիրքէն.

«Միշտ ի մտի ունեցիր, որ ամէն մարդ էս մէկ տարբերակի է: Ոչ ոքի յանցանքը բուկի չէ, բայց նաեւ ոչ մէկուն անմեղութեան մէջ բաժին ունիս: Այսպսկ մեղքը ու անասուածութիւնը, բայց երբեք մեղաւորը եւ անասուածը: Մի ամչնալ ազնիւ ու բարի ըլլալէ»:

Միայն անկեղծ ու վեհ հոգի մը կրքնոր արտասանել այս բաները, որոնց մէջ կը լսենք Աւետարանի իօսքերուն արձագանդը:

Ռւիլերժ Մարտյանն արժանի է իր կոչումին, ազգին ու մարդկութեան:

ՆՈՒՊԱՐ ՉԱՐԽՈՒՏԵԱՆ

«ՀԱՆԳԻՊՈՒՄՆԵՐ»ԷՆ

«Բազին»ի ներկայ համարին հետ միտնումանով հրատարակ կ'ըլլէ Սարգեանի ծննդեան 70ամեակին առիթով Պ. Մանգեանի խմբագրած հատարը՝ «Հանդիպումներ Ռիլերմ Սարգեանի հետ»:

Մատրի. հասուած մը այգ հատարին մուտքէն.—

Հետագայ էջերը, իրենց պարզութեան մէջ ու անփոքականութեան՝ պիտի բացայայտեն վերը բարւածը, երեսան հանելով ամէնէն առաջ Սարգեանի հայրենական զգացողութիւններուն վնիտ ու հաւատարի երակները, երբ մա'հաւանգ ան կը սահմանէ մեր լեզուին խորհուրդը, կը խօսի հարեկացիին մասին, Նարեկացիին ըմբռնելու պայմաններուն մասին, կը մտնէ Արովեանի, Մեծարեցի, Չարեցի մընարարին մէջ, կը քրքրայ Արարատի դիմաց ու կը յորդի Հայաստանի հողին, Էսրին, ջուրին, արեւին, ծաղիկին, անձեռակերտ միւս գեղեցկութիւններուն ու ձեռակերտ հրաշալիքներուն մասին՝ հիաստանջ ու հրավառ սպրումներով:

Այս բոլորով ջերմացած, վարարած ու գորացած Սարգեանի ձայնը լսելի եղաւ աշխարհին, հասակը տեսանելի եղաւ աշխարհին, չորս ծագերուն բնդունելի՝ համարը, եւ բարեգէտ այդ իսկ իրողութիւններուն բերումով՝ մասնաւոր ոչանակութիւն մը ունեցաւ իր հայրութիւնը, գոր դրօշակի մը պէս պտրտուց ամենուրեք, առանց որ ասիկա պահանջող ըլլայ իրմէ, բոլորովին բնագոյային մղումներով, իբրեւ անգուպելի սպրում, յարգանքի ու հիացումի արժանի դարձնելով իր պատիկ ժողովուրդին մեծ պատմութիւնը, մշակոյթը, քաղաքակրթութիւնը, այդ ուժերուն ծնուցիչ աղբիւրը նորէն, ի՛ր ժողովուրդը, աշխարհի բոլոր չարիքները յարքանարելով սպրելու անոր վիքիտարի ուժը:

Ռիլերմ Սարգեան:

Մարգը, արուեստագէտը, հայը:

Մարգը ըստ ինքեան որակ է հարկաւ, աշխարհը վերափոխելու յանձնառութիւնն է կարեւորը, — Սարգեանի քաղը:

Արուեստագէտը բան մըն է հարկաւ, անոր նկարագիրն է կարեւորը, — Սարգեանի անկասելիութիւնը:

Հայը արժէք է անպայման, հայութեան ընծայուած յանդամական ցոլին է կարեւորը, — Սարգեանի հեղեղային վաստակը:

Բարի, հետաքրքիր, հիաստանջ, զարմացող, այլասէր, գրւարք, իմաստութիւններու խուզարկիչ, կեանքի խեղճ՝ Ռիլերմ Սարգեան:

Ա. ՌԱԿԵՐԻՉԵԱՆ

ՕՇԱԿԱՆ՝ ԻՐ ՄՏԵՐՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Անոց որ կեանքին բար պարտեզներէն վնասուցան, երբ քիթեանիկ էին, ու գացին սուպերուսն համբոյրին,

Անոց որ ինքիարներու տղոց նման ուրականի գիշեր մը Բակուեցան իրենց մօր բագուկներէն, նետուելու համար բանովն,

Անոց որ դուրս եկան վանդակէն ու անագատէն, դարձեալ հայ, ապրելու համար,

Իմ կիացումս ու անասիման համբոյրս:

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

11.— Պատերազմի 4 տարիները սրահ-
ւըտամ մնաց Պոլսոյ մէջ, ամէն օր փըն-
արուած ամբողջ թուրք ստաիկանու-
թեան կողմէ: Արատքինով անչուք, ա-
ռանց ընտանիքի, գժուար է պինք բանե-
լլու, մանուսանդ՝ որ բուտունկար մը իսկ
չկար ստաիկանութեան ձեռքը: Այդ տա-
րիներուն մասին չէր ուզեր խօսիլ: Կը յի-
շեմ, որ թէ՛ մայրս, թէ՛ մենք սարտա-
կանութիւն ունէինք զինք արթնցնելու,
երբ սկսէր քունին մէջ խօսիլ, պոռալ,
զտանցել: Մանկութեանս քունի մը ան-
գամներ լսած եմ հօրս «կը տանի՛ն կոր,
կը տանի՛ն կոր» պոսայր: Թուրքերը
կա՛մ զինք կախապոն, կա՛մ ընկերները
սպաննելու եւ կամ մեզ մարթելու կը տա-
նէին:

12.— Չորս տարի փախտական —
1460 օր — հոս ալ երեւան կու գայ Օշա-
կանի նկարապրին սրբի մէկ երեսը — իր

տակունութիւնը, զիմանալու ու ապրելու
կամքը՝ նոյնիսկ ամենայնուհանրահան
վայրկեաններուն: Կուզեմ այս մասին մի
քանի դրուագներ պատմել ձեզի, մօրս
պատրաստած նոթերէն: Երեք օր է անօ-
թի թափառած է — զիչեղելով կամուրջ-
ներու տակ, օրուան ընթացքին պահուր-
տելով պարտեզներուն մէջ: Յուսահատ՝
կ'սրտէ սէօլէօցի հայրենակիցի մը տու-
նը սպաստանիլ:

Հին թաղ մը, շէնքերը գրեթէ իրա-
րու փակած, լախքին երկար պատշգամ
մը լուսոցք փակելու համար: Ժամը Զէն
ետք ստաիկանութիւնը Պոլսոյ զանազան
թաղերը չզթաշի կ'առնէր ու տուն-տուն
խուզարկութիւն կ'ընէր, փնտռելով իր
թէ զինուորական փախտականներ, բայց
երականին մէջ պահուրտած հայեր: Հայ-
րենակիցները դուրս արագ կը բանան,
ներս կ'տանեն Օշականը: Տանտիկինը
չուտով ձաչ կը պատրաստէ, չըջանակի

կը նստին, փիլաւը կը դրուի Օշականին սննակին մէջ: Մինչ այդ ասն փերջին անգամը ներս կը մտնէ, բան մը կը փախայ մեծ եզրօր տկանջին: Թողը շղթայուած է ոստիկանութեան կողմէ ու սկսած է իրենց ասն խուզարկութիւնը: Օշական ասանց դպալ մը բերանը դնելու, տեղէն կ'ելլէ, կ'աննէ կոշիկները ձեռքը, պատրզամին ձողերը բնակելով կը ցատկէ գիմացի շէնքին պատրզամը: Կը մտնէ աննտեօթ շէնք մը ու կը սկսի սանդուղներէն վար իջնել: Ո՞վ են ասն բնակիչները, հո՞յ, յո՞յն թէ թուրք, չի գիտեր: Յանկարծ յարկարտօթինէ մը պօրաւոր շան հաջոց մը: Գուռ մը կը բացուի, մարդ մը դուրս կ'ելլէ, մէկ ձեռքը լապտեր մը, միւս ձեռքը՝ ատրճանակ: Մարդը կը հարցնէ — ո՞վ ես, ի՞նչ դարձ ունիս հոս: Ես դինուորական փախստական եմ կը պատասխանէ Օշական, շատ կը խնդրեմ ձայն չհանէք, շունը լսեցուցէք, ես արդէն վար կ'իջնեմ: Կը հաղուի կոշիկները, կը դանէ պազարիւնութիւնը, կը սկսի սանդուղներէն վար իջնել: Հանդամանքով, իրրեւ թէ այդ ասն բնակիչը ըլլար, կը բանայ փողոցին գուռը: Հուաքում է ոստիկաններու իււմբը: «Սընդրեմ, ճամբայ սուէք», կը հրամայէ Օշական: Ոստիկանը ձեռքի լոյսը Օշականին դէմքին կը բռնէ: Մէկ վայրկեան, ուր ատրիններու ապրում ունեցայ ըստ է հայրս: Կը թալէ գինուորներուն մէջէն, կը կարէ ոստիկաններուն շղթան ու կ'անհետանայ մութին մէջ:

13.— Երբ իմացուեցաւ, որ ոստիկանութիւնը Օշականը կը փնտռէ, պոլսահայ բարեկամները սկսան վախնալ ու չուղել զինք պատասպարել, սրովհետեւ արեկէ՛ որ բռնուէր, այդ ասն բոլոր անգամներն ալ դատասպարուած էին աքաղի: Պոլսոյ պատրիարքը դադանօրէն ամասական կապած էր պահուրտած մտաւորականներուն, Էսայեան փարթարանի ազջիկները պարտականութիւն ունէին այդ գումարները հասցնել անոնց, սափրել, կտրել անոնց մազերը, նամականք ու լուրեր տանիլ ու բերել:

Երջան մըն ալ, շուրջ 6 ամիս պահուրտած է իր նահատակ բարեկամ Բարթոլ Զօրեանի սուր, հին թաղի մը մէջ, Յրգ յարիւր: Տան մէջ կ'ապրէին Զօրեանի կիներ, հայրը եւ դրանչը, որ կ'երևի թէ քաջ ու խեղացի կին մը եղած է: Յանկարծ ոստիկանութիւնը կը շրջապատէ շէնքը, կը սկսի խուզարկութեան: Ազատութի ոչ մէկ յոյս: Ճարտահատ՝ դրանչը Օշականը կը պահէ հայուաւոր պահարանին մէջ, կախուած կնոջական զգեստներուն ետեւը եւ պահարանին գուռները կիսով մը բաց կը ձգէ: Ներս կը մտնեն 4 ոստիկաններ: Մանրակրկիտ ըննութիւն — երկաթ պիցեր կը խոթեն անկողիններուն մէջ: Զորանչը այս տեսնելով, քաջաբար կը մօտենայ պահարանին, լայն կը բանայ երկու գուռները ու ժպտելով կ'ըսէ՝ — էֆէնտիներ, կը տեսնեմ շատ մանրակրկիտ կը ըննէք, խնդրեմ, հոս ալ աչք մը նետեցէ՛ք: Ոստիկաններէն մէկը կը մօտենայ, ձեռքը հարեանցի մը կ'անցնի կախուած զգեստներուն վրայէն ու՝ «դոպէ, հանրմ», բտելով կը հետանայ:

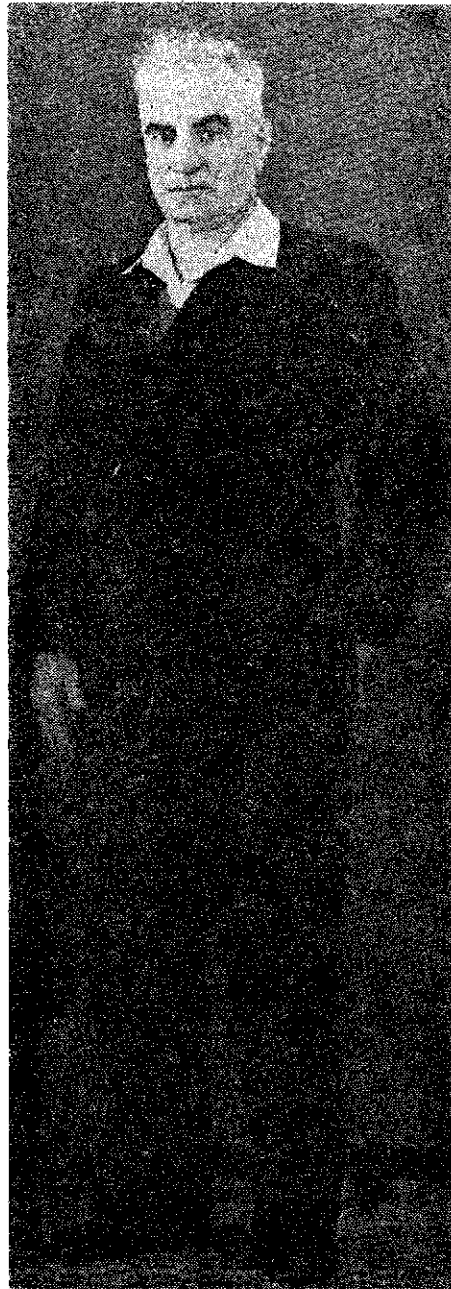
14.— Օշական կը հուսատար հրաշքին եւ կը հուսատար, թէ ինքը հրաշքով ապրտած էր 1914-18 շարագուշակ ու արիւնոտ տարիներուն: Տեսած էր հրաշքը Արմաշի Չարխափան ուխտատեղիին մէջ: Ուրեղէն անրացատրելի բաներու նկատմամբ զդոյշ էր, ունէր դօրաւոր նախադապտում, կը հուսատար ճակատագրին, ունէր տարօրինակ նախապաշարումներ, օրինակ, սուրճի գուտթին վրայի աչքը անպայման կը փակէր, խմելէ աւաջ: Ասոնք ալ ուրիշ մէկ երեսը իր բարդ ու խոր ներաշխարհին: Կը պատմէր, թէ երբ բուրբօթին յուսահատ օր մը կ'որոշէ անձնասպան ըլլալ — դրպանէն կը հանէ թոյնի գեղահատը, դոր 4 տարի հետը պարսպուց Պոլսոյ մէջ — ինքը կը պատմէր, թէ մէկը թեթեւ մը ուտին դպած է: Երբ կը դանձայ ետին, մարդ չկար: Այս հրպուր Օշական համարած է նախախնամութեան մէկ ազդանշանը, թէ ինքը պէտք է, ի գին ամէն բանի, փորձէ ապրել, ազատիլ: Կը հուսատար ոգիներու

գոյութեան, անմահութեան: Կը յիշեմ. մեզի կ'ըսէր, ցոյց առաջով երկինքին մէջ փայլող աստղերը, թէ իւրաքանչիւր աստղ մարդու մը ուղին էր, սը յաւիտեան պիտի փայլէր: Կը հաւատար, թէ ինքը մահէն ազատած էր, որովհետեւ իր սերունդին, իր ընկերներուն, հայ մշակոյթին պատմութիւնը: «Պէտք է դրեմ, — կ'ըսէր, — ճիտիս պարտքն է»:

15.— Ապրիլ 24ին նախորդող շաբթուն հայրս հիւանդ կ'ըլլար, գիշերաշրջեկի պէս կորուսած, յուզուած: Ախորժակը կը կտրէր, չէր կրնար դբել, գէշ կրագներ կը տեսնէր: «Ընկերներս, բոլորն ալ, շարան-շարան աչքիս առջևս կու գան», կ'ըսէր — Վարուժան, Զօհրուպ, Շահ-բեկեան, Զարդարեան, Արատչեար:

Երուտագէմ, տարի մը երկտասարդները շատ խնդրեցին, որ խօսք տանէ Ապրիլ 24ի հանդիսութեան: Դժուարաւ ընդունեց. նախ՝ տկար սիրաբը պատճառ ընելով եւ նաեւ լսելով, թէ Ապրիլ 24ը կարելի չէր խօսքով հասկցնել: Թորոքով պատրիարքը, մլտաբանութիւնը իր ամբողջ կազմով, Երուտագէմի հայութիւնը սրահ լեցուած էին: Եղան զանազան խօսքեր, արտասանութիւններ: Օշականի կարգը եկաւ: Բեմ բարձրացաւ: Սրահը լուս, մազնիտացած, աչքերը յառած Օշականի ալիւնը դիտուն, ողջ մնացած միակ գլուխը հարկւրուոր նահատակ իր ընկերներէն:

Օշական լուս է, բեմին վրայ: Քանի մը վայրկեան կ'անցնի: Օշական դեւ լուս: Կը նայէր, բայց ո՛ւր... նայուածքը ժողովուրդէն անդին, կը նայէր հասունները, կ'անցնէին ընկերները աչքին առջևէն: Ու երկար, երկար լուսեմէնէ ետք, Օշական սկսաւ լալ: Բսլորին աչքերը արցունքոտեցան, լուսեցաւ հեծկըլուսք: Օշականի դէմքը պատի պէս ձերմակ: Երթունքները կտրցան, հաղիւ ջուրի պէս բան մը լուսեցաւ ու նստաւ աթոռին վրայ: Ետեւէս լսեցի. «Մարդը պիտի մեռնի, հասէք»: Մէկը բեմ բարձրացաւ, բաժակ մը ջուր, մտաւ թեւ ու

ՕՇԱԿԱՆ՝ 1941ԻՆ

զանդաղ քայլերով իջեցուց զինքը վար ու ժողովուրդին դրանալով բառու. «Հանգեալ փակուած է, Օշական իր բեկերը բուսաւ»:

16.— 1918ին՝ զինապատեր: Գերման սպայի համազգեստով կ'անցնի Պուլկա-

բխա: Պուլկարիոյ տոտջնորդը Պուլէն փոխած մտաւարականներուն ամսական կը կապէ: Օշական կը մերժէ ազգին դըրամը: Արտած է ստոյշութիւն չընել: Իրամ փոխ կ'անէ ու զիւղերէն հաւկիթ կը հաւաքէ ու կոպովը թելին, տուն-տուն հաւկիթ կը ծախէ: Օր մըն ալ Աստար-ճեաններուն դուռը կը դարնէ ու հաւկիթ ծախելէ ետքը կը հարցնէ, թէ վարձու սենեակ ունի՞ն: Երբ մօրս հարցուցի, թէ մեծմայրս — որ հինգ շափահաս աղջիկներ ունէր — ինչպէ՞ս անձանօթ մարդու մը սենեակ վարձու տուաւ, — խեղճ, կոնակը կրած, ձեր կրեւոյթ մը ունէր, — սրտասխանեց (թէեւ միայն 35 տարեկան էր հայրս այն տանն): Ճակատագրի խող, կ'ըսէր հայրս, քանի որ այդ տան մէջ կը սիրէ մայրս ու կ'ամուսնանան: Մայրս կը պատմէ, թէ իր պսակին, Օշական իրիկունը շուկայէն եկած է, հետը բերելով սէօլէօզոյցի հայրենակից մը իրբեւ կնքահայր: Երկուքն ալ գործի հագուստով: Կը մերժէ Խոսթիւմ հաղաւիլ — հաւանաբար չունէր ուրիշ ձեռք գլեհաս: Պոսիկ ընթացքին՝ տէր հօր ըսած է — «տէր հայր, կարճ կապէ, մի երկինցներ», որուն պատասխաներ է տէր հայրը — «տէն տեղ խօսքը կը քալէ, հոս չի քալիր, լո՛՛՛ք»:

Իմ հարսնիքս ալ կը յիշեմ, 1943ին: Երբուստղէմի մեր բարեկամները գրաւի եկած էին, թէ Օշական ուղղկան պոսակին փողկապ պիտի գնէ՞ կամ ոչ: Անոնք, որ այս ըսին, կորսնցուցին դրամը, քանի որ բաց շապիկով զիս եկեղեցի տարաւ: Մայրս, անշուշտ, ինձմէ աւելի նեղուեցաւ, թէ մարդիկ ինչ պիտի ըսեն:

17.— Օշականի գրական տաղանդին մասին ինքզինքիս իրաւունք չեմ կրնար տալ հանգամանօրէն արտայայտուել — այդ մասին քանիցս դրած ու խօսած են ինձմէ աւելի հմուտ անձեր, ցանազան առիթներով, որոնցմէ մէկը՝ այսօրուան բանաստեղծ Պօղոս Մնացեան: Կը յուսամ սակայն, որ կըցայ իմ խօսքին մէջ, անձնական յիշատակներով ու իր կեանքէն

տոնուած դրուագներով ձեզի փոխանցել սակայն իր նկարագրին քանի մը հիմնական կողմերը — իր պարզութիւնը, հրպարասութիւնը, վաւերական մտաւարականի քաջութիւնը, ազնուութիւնը, իր հոգիին վիհութիւնը, սրտին բացութիւնը, աշխատելու ու զիջանայրու սակունութիւնը:

Օշական կեանքը տպրեցաւ ու գիտեց որոյն իր ամենամախնական երեսներով, եւ նաեւ՝ հայր լւրայատուի եղբրականութեամբ մը: Ծնունդ — աշխատել, սղջ մնալու, տեսելու համար, սիրել՝ ստեղծելու համար քան մը — զաւակ թէ վէպ, տաճար թէ երգ, նոյն մղումին արգիւնքը կը նկատէր, թէեւ տարբեր՝ իրբեւ արժէք — եւ մահ, որ կը նշանակէ հանդիս, քոյաթիլ ճակատագրէն, հայուն պոյալային՝ սեւ ճակատագրէն:

Օշականի համար իր գործը պատկերն է իր սպրած կեանքին, եւ իր կեանքն ալ հարստատ հայելին է հայ ժողովուրդի դարուսը կեանքին, ճակատագրին, անցեայն ու ներկան միաւորուած, անցեայն ու ներկան նոյն որակով, ինչպէս գրած է: Եւ երեխային առաջին ճիշին եւ յախանականութեան փշուած վերջին շունչին մէջանդը կոյ աշխատանք, տեսելու սակունութիւն, ինչպէս նաեւ սիրելու ու ստեղծելու ատուածային խենթութիւնը մեր ժողովուրդին: Օշականին խի բոսերով:

Հայ ժողովուրդի կեանքը, դարերու վրայ նետուած կը գլե-կ'անցնի բառերով րնդգրկելի իրադարձութիւններէն, կարգէ աւելի անկարգութիւն, հեքիաթին պէս, կեանքին պէս: Թոխէք մը հայուն կեանքը, հեզմանքն իսկ կեանքին, որ թեւ առած մեր լեռներէն, դատապարտուած բացուելու, կորսուելու, տարտրոնուած ազաւնիներու շարագուշակ, բայց ստոյգ ճակատագրով: Բանաստեղծութիւն մը եղաւ հայուն կեանքը, աստուածային գիւնովութիւն մը, ասանց որուն շատանց մերժած կ'ըլլային մեր կեանքը: Եղե-

րականութիւն մը, որ հայ ժողովուրդին զգայնութեան սեւ երակներուն մէջ, դարեր ու դարեր, դրած է նեներումը, կտակած արիւնը:

Հայ ժողովուրդին աներեւակոյնի պատմութեան պէս, Օշականի կեանքն ալ երբ անպանդներու ու դապաթներու յաջորդութիւն մը, Օշականի զրականութիւնն ալ կեանքի և հէքիաթի, սիրոյ ու ստիքի, մեղքերու ու մարդկայինի թաւալում մը: Օշականի մարդկայնութիւնը, որուն մէջ կ'իյնան մեր ցեղին յատուկ անհատութիւնը, քրիստոնէական սէրը հանդէպ բոլոր մարդոց, օղտակար ըլլալու ինքզինքէն ուրիշին, անշահախոնդիւր: Միւս կողմը, Օշականի համեստութիւնը — հակասակ բացառիկ տաղանդին ու հմտութեան — համեստութիւն մը, որ մեհութենէ մը կը նայի կեանքին, բայց նաեւ մօտ է հոյկով ամէնուն:

Մայրս կը պատմէ, թէ երբ դապաթ մը րնկերացողներուն թիւը քիչ ըլլար, հայրս կը ձեռք տանք ու կ'ընկերանար բոլորովին անձանօթ այդ մարդուն դապաթին. «Մարդ մըն է մեռնողը, թող մինակը չմեկնի աշխարհէն», ըսելով: Օշական իր ամբողջ էութեամբը մտանակից կ'ըլլար այդ մարդուն մահուն, կը յուզուէր, կու լար ու, հարագատ մը կը րնկանդի շափ՝ կ'աղղուէր: Ինչպէս ժողովուրդներու համար մարդկայնութիւնը մեծագոյն արժանիքներէն կը համարէր: Իսկ մեր դարաւոր արիւնոտ, ատապաղոյն սեւ ճակատապրին դիմաց, հայ ժողովուրդին կարենալ մարդկային մնալը՝ բացառիկ արժանիք: Չկորսնցնել հաւատը հանդէպ իր ցեղին, ունենալ թուիչք դժոխքին մէջ իսկ, հալածանքին մէջ իսկ, մեղ շրջապատող դադանային ժողովուրդներուն մէջ իսկ, ա՛յլ է ճշմարիտ մարդը, արժէքաւոր ժողովուրդը: Այս մասովին մէջ Օշական ինքզինքը կը տեսնէ, կը դնէ, հայ ժողովուրդին դարաւոր ճակատապրին հետ, կը նոյնանայ անոր հետ — տրտում, յախուսն, ծեծուած կեանքէն, հարածուած

ՕՇԱԿԱՆ՝ 1946ԻՆ

ու հերքուած, բայց միշտ հաւատաւոր, տոկուն, առինքնուած դապաթներու թընթիւքով, ինքզինք վերանորոգած, ու երբեք յուսարեկ:

Օշականի գործը, ինչպէս նաեւ իր կեանքը հաւատարիմ մնացին մեր ցեղին ձայնին, հայուն խոտլայոյց աշխարհին, եղբրականութեան, խենթութեան ու թընթիւքին, որ իրրեւ թաքուն զսպանակ կը վարէ հոյկները տաղանդաւոր մարդոց, տաղանդաւոր ժողովուրդներուն:

18.— Ինձի պէս Սփիւռքի մէջ մեծցած, եւրոպական մշակոյթով կազմուած հայու մը համար, Օշականի զրականութիւնը կարճ ևս հաճոյքէ ունիլ ուրախութիւն պատճառեց: Ետտ մը բառերուն իմաստը չհասկցայ, տեղիք ցատկեցի, մասեր հարեւանցի կարգացի, նոյնիսկ եղան տեղիք, ուր ձանձրացայ, բայց ուրախացայ: Ուրախացայ՝ որովհետեւ զրպի, հասկցայ այն մեծ արժանիքները հայ

ժողովուրդին, որուն կը պատկանիմ այսօր: Արտյէհեանս զգացի մտրդարէաշունչ մթնուլըս մը, կարծես մտանակից եղայ մեր դարաւար ժողովուրդին տպրամենբուն եւ հայ ժողովուրդը ճանչնալով, ինքզինքս ա'լ աւելի կրցայ ճանչնալ, եւ բացատրել մեր այսօրուայ իրականութեան շատ մը անբացատրելի, հակասական երեւոյթները:

Երբ Օշական կ'ըսէր, թէ 50 տարի ետքը պիտի հասկցուէր, զրահան ամբարատւանութիւն չէր ըրածը: Գիտէր, կը զգար, թէ ժողովուրդ մը տեւելու համար, պէտք ունէր հողի, հայրենիքի, թիւի եւ, մա'նաւանդ՝ հողեկան աշխարհի, մշակութի, երեք զիրար յրացնող տարրեր: Գիտէր, թէ Սփիւսքի հայութիւնը օր մը պիտի մերայանէր իր պատկանելութեան զխտակցութիւնը, պիտի ուզէր պիտանայ իր անցեալը, որպէսզի աւելի հաստատուն քայլերով քայլէր քաղաքակիրթ աշխարհին հետ: Գիտէր, թէ օրը պիտի դար ու Հայաստանի ժողովուրդն այ նոյն տաղնապին պիտի հանէր:

Անոր համար է, որ կ'ըսէր, թէ ճիւտ պարտքն է, պէտք է գրեմ: Նման այն մտրդարէնեպուն, որոնք կը հուստան, թէ իրենք կոչուած են ժողովուրդին բան մը ըսելու, Օշականն ալ կը հուստար, թէ ինքը նախախնամութեան հրաշքով ազատած էր մահէն, որպէսզի գրէ իր ժողովուրդին, իր սերունդին, իր բնկերներուն պատմութիւնը, կեանքը եւ, այսպէսով, կապէ 1914ի արիւնով կտրուած կապը մեր ժողովուրդին կեանքին ու մշակոյթին: Կը զգար, որ ի'նք միայն կրնար, թուզթի յոնձնելով, կորուստէ մերկել, անմահացնել այդ տառապաղին շրջանը եւ այդ սերունդին դերակատարները, ժողովուրդ թէ մաւուրական: Փորձեց լեցնել այն հսկայական բացը, այդ ահաւոր անդունդը, օդակել մեր անցեալն ու ներկան, պահելու համար մեր պատմութեան եւ մշակոյթին շարունակութիւնը: Վերջին տարիներուն միակ փափաքն էր, որ ստիպուած չըլլայ աշխատիլ ու միայն գրէ: «Գրելիքս շատ է, ժամանակս քիչ, վախճամ թէ չհասնիմ», կ'ըսէր:

Եզլէջ պտարիարք կը պատմէ, թէ Օշական յաճախ ըսած է իրեն.

— Վարդապետ աղա, մտիկ ըրէ, ըսելիք ունիմ, խօսք ունիմ ըսելիք այս ժողովուրդին: Վազը մեռնիմ երթամ ո'վ պիտի ըսէ այս բաները: Ինձի տան 200 երեստարց տղար ու ես խօսիմ անոնց, որպէսզի հասկնան, թէ ինչ արժէքաւոր ժողովուրդի դաւակնեք են:

Ինք խորապէս կը հուստար իր խօսքին, երբ կ'ըսէր, թէ աշխարհի դրայ ամէնէն քարձարժէք ժողովուրդը հայ ժողովուրդն է, եւ այս՝ ո'չ թէ ամբողջները խանդավառելու մտածումով, այլ խոր համոզումով: Օշականի մը այդ խօսքը, այդ համոզումը խապած էր, ծանրացած էր 2000 տարուան մեր ժողովուրդին հողեկան, սղեղէն եւ խնայական արժէքներու իր խորաթափանց հասկացողութեան, հմտութեան, զգացումներուն գումարտիր — գրականացած արուեստագետի բացառիկ իր տաղանդով: Օշական կ'ըսէր, թէ հայ ժողովուրդը, իր դարաւոր կեանքը, հարիւրաւոր սերունդներու դրայ նետուած, ազրամ է մտրդկայինի բարձրագոյն եւ միհաղօյն բմբռնումով մը, պարզ գիւղացիէն մինչեւ հըրօրագոյն իշխաններն ու թագուորները: Գրիգոր Լուսաւորիչ մը, Վարդան զօրսփար մը, Մեսրոպ Մաշտոց մը, Աշոտ Ռզըրմած մը, Նարեկացիին, Ծնորհայի Ներսէս, Գուրեան եւ Կոմիտաս: Անուններ, որոնք մեր ժողովուրդին առաքինութեանց, հողեկան արժէքներու ու ոգեղէն թոփշներու ամբողջական սեմրէզը իրենք իրենց մէջ բիրեղացուցին, իրենց կեանքով ու գործով, եւ տաղանդով:

20.— Այսպէս դիտուած, աւելի դիւրին կ'ըլլայ հասկնալ Օշականին դրելու կիրքը, հեւքը, ինքզինքը բաշխելու պահանջը բոլորին, իր անսպարանքը՝ բսելու բսելիքը «տարօրինակ պարոնին» այցէն տուած — իր բտեղը — ինչպէս նաեւ իր անտարբերութիւնը ուրիշներուն զնահատանքին թէ պարսաւանքին նրկատմամբ: Օշական կը գրէր հայ ժողովուրդին համար, որ յաւիտեան պիտի

շարունակէ, ոչ թէ 1915ի ջարդէն ազատած ընկճուած հայաթեան համար, Սփիւռք թէ Հայրենիք:

Իր գրականութեան մասին կը գրէ սրամտութեամբ.

Օջական հաշտուած է — քառորդ դարէ աւելի կայ — իր նախատա- գրին: Շարունակել միմակ, խուլ, առան ապահովութեամբ այդ համ- բուն յանգումին, որ երկու կանգուն խոր, մէկ կանգուն լայն փոսին է հո- մանիշ: Ու, սէտք է ըսել, այտոււմ, սրտոււմ է առիկա:

Իր անտիպները անտիպ են, երբ մեր մամուլը դրամ շահելու համար յիսուն տարի առաջուայ միջակու- րիւններն իսկ կեանքի, վերակեան- քի կ'արժանացնէ: Ի վերջոյ չի մոռ- նար, որ սրտառուչ է մարդ մը, որ խաչ մը կը կրէ, ի յատազագումէ համոզուած, որ այդ խաչը բեմին պիտի չհասնի: Սրտառուչ է մարդը, որ վէպ կը գրէ՝ գիտնալով հան- դերձ, որ իր ժողովուրդին ընկալ- չութիւնը գրեթէ ամբողջութեամբ փակուած է իր դէմ:

Չեմ քաղեր ձեր ուզածին պէս: կը քաղեմ իմ համբովս: Ըսելը դիւրին, բայց քաղելը...

21.— Եւ զրեց տոտնց կենալու, վի- բաւոր սրտով, չուրջ 40 հատոր գիրք — աշխատանքի հսկայ կոթող: Համապատ- կերին 10 հատորներէն միայն 6ը արդ- ւած են, իր ինքնակենսագրական վէպը — «Կեանքիս պէս» — ազատած է տարի- ներու ընթացքին, իր հարիւրաւոր նա- մակները դրուած աշխարհի չորս կողմը, կը մնան ցիր ու ցան, եւ օր մըն ուլ, ան- գիտակցաբար պիտի հասնին աղբին թի- թեցը: Անոնք, որ բնատանի են իր գրին ու սճին, անոնց շարքերը օրէ օր կը հօտրա-

ՕՇԱԿԱՆԻ ՎԵՐՁԻՆ ՆԱՐԸ

նան եւ օրը երբ դայ — 20 տարի մը եւս — ու մարդիկ, հաստատութիւններ թէ կառավարութիւն մը ուզեն ապել Օշա- կանի գործերը, իր ձեռագիրը կարդացող պիտի չզոյճուի:

Օջականի յիշատակին այս հանդի- սութիւնը, բանախօսութիւններէ, ծափե- րէ անդին սէտք է շարունակուին, իմաստ մը ունենալու համար: Պէտք է մտածել՝ ապելու համար իր անտիպ գործերը, որ- սէտքի այց երկու կանգուն երկար ու մէկ կանգուն լայն փոսին մէջ պատկած Օշա- կանի ոսկորները հանդէին, խաղաղին: Արտիճեաւ Օշականի գործերուն հրա- տարակաթիւնը հայ ժողովուրդին ան- սիւրտիւտին է — որմէ իրենց հոգիին ու մտքին սնունդը պիտի առնեն բոլոր ա- նոնք, որ կը մտածեն, կը յուսակին հայ մշակութիւնը շարունակել — Սփիւռք թէ Հայրենիք:

(*) Հաստատք անուած է «Համապատկեր հայ գրականութեան» հատորէն:

Սովորական բնթերցողին համար չէ, որ կ'ըսուեն այս բաները, այլ այն զննչբուն, ազատայ գրողէաներուն, արւեստագէտներուն, բանաստեղծներուն, կրթական մշակներուն համար, որոնք, իրենց կարգին, ժամանակին, պիտի ըլլան այս ժողովուրդին մարդկայնութեան, մտքին ու հոգիին փարսաները, մարդաբէները:

Ինչպէս բաւ այս խօսքիս սկիզբը, կը յատած, թէ ներկայ հասարակութիւնը, նայնիսկ անոնք, որ Օշականը կարգացած չեն, պրացին, թէ ինչ տեսակ մարդ մը եղած էր ան, ըմբռնեցին իր մեծութիւնն ու արժէքը, եւ հասկցան, թէ սրբան կարեւոր է անոր գործերուն հրատարակութիւնը, հայ ժողովուրդին հոգեկան հարստութեան եւ հայ մշակոյթի շարունակութեան համար:

22.— Օշականի մահն ալ եղերական եղաւ, իր կեանքին պէս: Արդէն շատ ընկճըւած էր 1946ի իր դէմ սկսուած հալածանքէն, Սիբուրքի զանազան թերթերուն կողմէ: «Դուաճան Օշական»ը այս մարդն է — իր աղանջով լսած էր Լիբանանէն եկած ուխտաւորներու բերնէն, եւ տուն եկած ու լացած:

1947ի ձմեռը, յաճախ մահճակալին վրայ երկնցած՝ ասիին գիծերը կը դիտէր ու կ'ըսէր — կեանքիս պիտի վերջացած է, ես այս տարի պիտի մեռնիմ: Մեր տան պարտէզին մէջ հաւնոց մը կար: Աջըրը երբեմն կէս գիշերին կ'երգէր: Հայրս կ'ըսէր — ես այս աքրորին երգելը չեմ սիրեր: Մեր գեղը կ'ըսէին, թէ անժամանակ երգող աջըրը լաւ նշան չէ, մահ կը բերէ տունին:

Յետոյ կը մտածեմ: Ինչպէ՞ս պատահեցաւ, որ ձմրան կէտին, Փետրուարին, Պէյրութի գնաց: Ինք՝ որ չափազանց զգոյշ կ'ապրէր Փետրուար ամիսը: Կարգացած էր, որ սրտի կաթումներուն մեծագոյն տոկոսը Փետրուար ամսոյն կը պատահէին: Պաղէն կը զուշանար, ինքզինքը

չէր յոգնեցներ, քիչ կը գրէր, իրիկունները սաքերը տաք ջուրի մէջ կը դնէր, գլխուն արիւնը մաքմնին մէջ տարածելու համար. երբ Մարտ ամիսը սկսէր, կ'ուրախանար: «Այս տարի ալ աղատեցանք», կ'ըսէր: Ինչպէ՞ս պատահեցաւ, որ Պէյրութի գնաց, այն ալ առանձին: Ռբովհեաեւ բնաւ չէր ուզեր առանձին մընալ, առանձին ճամբորդել: «Օր մը փոքոցը պիտի ինձմ մեռնիմ», կ'ըսէր: Այսինքն մահուան մասին կը խօսէր, որ վարժուած էինք — բայց տարօրինակ բան, յարջի չէինք տունը լսածները:

Վերջին օրը, առտու, երբ Պէյրութի պիտի մեկնէր, զիս քովը կանչեց ու համբուրեց — ստաջին եւ վերջին անգամը, որ համբուրած ըլլայ զիս: Մայրս կը պտտակէ, թէ իմ մեկնումէս ետքը, հայրս մտած է իւրաքանչիւր սենեակ ու մնաք բարով բսած է կարծես, սա կրկու տոգերով:

Ելակ կելտիմ կիտիտորմ
Եկն գալաւրն Հալէպ շէտիր

(Անա եկայ ու ես կ'երթամ,
Դուն շէն մնաս Հալէպ քաղաք)

Հալէպը ուրիշէ՞: Հայէպ երթալու խօսք իսկ չէր եղած տան մէջ: Ընդհակառակն, կը վախնար Հալէպի ձմեռուայ խիստ կլիմայէն: Ինչո՞ւ Հայէպ գնաց: Ի՞նչ պատահեցաւ իր ներաշխարհին մէջ, Պէյրութ: Պէյրութէն դրուած վերջին նամակը ախար, արտուած նամակ մըն էր: Գրած էր, թէ Պէյրութի մէջտեղէն ճեղքուած է, ես Հայէպ պիտի երթամ, Չաբեհ սրբազան թելեֆոն բրաւ, կանչեց:

Մահուան նախազգացում սենէր արդէն: Տիրանը՝ ամուսինս, զինք ճամբու գրաւ երուսագէտի կայարանէն: Վերջին խօսքը Տիրանին եղած է. — «Տղաս, Տիրան, ահա ես կ'երթամ, չես գիտեր ինչ կը պատահի, կընամ մեռնիլ: Այս ընտանիքը քեզի կը ձգիմ, հոգ տար»:

Հայէպ քաղաքը միշտ սիրած էր, Հայէպի հայրութիւնը՝ նոյնպէս: Գիտէր, որ

պիտի մեռնի եւ ուզեց Հալէպ մեռնիլ :
Հալէպ դնաց մեռնելու համար :

Մարգու մը կեանքը՝ նոյնացած իր
ժողովուրդին հետ : Պարզ, մաքուր, յըս-
տակ՝ նման մեր հեքիաթային լիճերուն :
Սիրտ մը՝ լայն ու փխրուն, թրթռացող
տատապանքովն ու արցունքովը իր ժողո-
վուրդին : Միտք մը՝ բաց, սուր, պայ-
ծառ, երկնամերձ : Չաւակը, մարդարէն
ժողովուրդի մը տաղանդաւոր, որ կեան-
քը սպրեցաւ թէ՛ դարերու հաշիւովը եւ
թէ՛ մարդկայինի սրակովը : Անցեալն ու
ներկան նոյն սրակով, ինչպէս ինք Օշա-
կան գրած է : Իր խի բռտերը կու տան
Օշական մարդուն կերպարը յստակ, կա-
տարեալ ու սրտատուչ :

«Շատ քիչ անգամներ անհատ-

(Շար. 2 եւ վերջ)

ներ մեծ եւ իրենց ծնունդ տալով ժո-
ղովուրդէն, բայց երբեմն կան այդ
անունները» :

Օշականի ամբողջ հասակը դեռ սե-
փականութիւնը չէ դարձած իր պաշտած
ժողովուրդին, որուն նուիրեց, առանց
սակարկութեան, իր կեանքը : Դեռ ասո-
նեակ հատորներով ձեռագիրներ կը սպա-
սեն հրատարակիչի, մահէն 30 տարի ետ-
քը : Դեռ քանի՞ տարի պիտի սպասեն .
պէ՞տք է սպասեն : Այս հարցումը՝ հայ
մշակույթի ճակատագրով տալիսպոզ
մարդոց, հաստատութեանց, մշակութա-
յին հիմնարկութեանց կ'ուղղեմ ու կը
վերջացնեմ խօսքս :

ԱՆԱՀԻՏ ՈՍԿԵՐԻՉԵԱՆ

ՄՏԱԻՈՐԱԿԱՆԻ ՄԸ ՄԱՅԸ

ԵՒ ԱՆՈՐ ԳՐՈՒԱԾ ՈՒ ԶԳՐՈՒԱԾ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆԸ

Ոչ շատ նշանաւոր մարդիկ կան կեանքին մէջ, ու պատմութեան լուսանցքներուն կան սարիչներ, որոնք մէկ հանդիպումով ազաւորութիւն մը կը ձգեն ուրիշներուն վրայ եւ այլեւս բնաւ չեն ջնջուիր յիշողութիւններէն:

Այդ կարգի արիւարներէն էր հաւանաբար Աբաս Իսահակեան, Աւետիք Իսահակեանի աւագ եղբոր սրբին, որ անցեալ տարուան Յունուարին, Երեւանի մէջ կնքեց իր մահկանացուն, 77 տարեկան հասակին:

Նոր չիմացոնք հարկաւ իր մահուան լուրը, կ'ուզէինք սակայն լուրին հետ տալ նաեւ լուսանկարչական պատճէնը իր դիմանկարին, որ սակայն անկարելի եղաւ մեզի սրեւէ տեղ հանդիպել անոր:

Աւելի չուշացնելու համար արդէն շատ ուշացած մեր հաղորդագրութիւնը, քիչ մը անդին կ'արտագրենք Երեւանի «Գրական քերք»-ի նոյն տարւոյն յունուարեան մէկ համարին մէջ «Սուժը մը ընկերներ»-ու կողմէ խմբագրուած մահագրութիւնը, խոստանալով օր մը գտնել ու տպագրութեան տալ նաեւ լուսանկարը՝ ի յարգանս իր կրած ատուպանքներուն եւ մտաւորական դեանի վրայ ի գործ գրած ջանքերուն:

Աբաս Իսահակեանի անունին մենք առաջին անգամ հանդիպած ենք յիսունական թուականներուն Միխիւռքի մամուլին լոյս բնծայած յուշագրական յօդուածներու մէջ, իսկ վաթսուական թուականներէն ետք՝ Հայաստանի մամուլին մէջ, բնդհանրապէս Աւետիք Իսահակեանի անձին ու դործին վրայ լոյս նետող յօդուածներու ու ծանօթագրութիւններու տակ:

Անկէ առաջ, երեւի, եթէ նոյնիսկ բանտերու մէջ չէր, դատադատուած էր մեկուսացման ու լուրթեան, ա'յն ատիճան, որ իրեն բանտակից մարդիկ երբեմն նոյնիսկ մեռած կը կարծէին զինք, ինչպէս կը վկայէ Ս. Մահառունիի հետեւեալ սպեկոչումը.

«Այսքան տարի անց, դեռ այսօր էլ այն տպաւորութիւնն ունեմ, որ մեր Աբասը, եթէ ողջ է, դարձեալ վիճում է Զայլոյեանի հետ»:

«Եթէ ո'ղջ է»:

Բարեբախտաբար Մահառունիի կատկածը մնաց կատկածի սահմաններուն մէջ ու իննալուսեցաւ Աբաս Իսահակեանի

կեանքին, որուն վերջին տանըհինգ տարիները արժեւոր-
ւեցան յեղաժան զործերով :

Գաղափար մը աւելի տարւ համար Արատ Իսահակեանի
կեանքին ու վարքին մասին, ստորեւ կը ներկայացնենք եր-
կու տարիներով բնառ նետուած եւ երկու տարեկը բանաս-
կիցիներու յաշերէն երկու քաղաւածքներ, ուր յատկանշական
սեւեռումներ կան անոր ասպրումներուն, կեցուածքին ու ար-
տայայտութիւններուն արնշաթեամբ :

ԱՒԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆԻ ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆԸ

Չեկայի մէջ բանաստեղծուած էին նաեւ մի խումբ մարքսիստ ուսանող-
ներ : Շատերը նախկին Գաշնակցականներ էին, որոնք ընկնելով յայտնի յե-
ղափոխական Գաւթ Անանունի սոցիալիստական ասիլ՝ փարած էին Մարքսի
գրօշին : Անոնք կը կարծէին, թէ այլ ճանապարհով աւելի յաջող կերպով
կրնային գաղափարական պայքար մղել համայնափարութեան դէմ :

Չեկայի մէջ գաղափարական տարբերութիւնը արժէք չէր ներկայա-
ցըներ : Բոլորն նպատակն ալ նոյնն էր՝ պայքարիլ բոլշեւիկներու կործա-
նարար քաղաքականութեան դէմ : Բոլոր բանաստեղծներն ալ հաւատար չա-
փով յեղափոխականներ էին, եւ մարքսիստ երիտասարդներու ու Գաշնակ-
ցականներու փոխյարտերութիւնները ծայր աստիճան ընկերական, ջերմ եւ
սիրալիր էին :

Մարքսիստ ուսանողներու մէջ իրենց յանդգնութեամբ, մտաւոր պա-
շարով ու զործօն աշխատանքներով յատկապէս աչքի կը գործէին Սուրէն
Մխիթարեանը, Կարօ Աւանդալուիանը եւ Արատ Իսահակեանը : Այս վերջինը
բանաստեղծ Աւետիք Իսահակեանի եղբորորդին էր :

Արատը ձերբակալուած էր հեռեւեալ պարագաներու ասիլ : Չեւք ձգած
էր սպազրական փոքրիկ մեքենայ մը, որ ուզած էր փոխադրել Լենինական՝
իւր ծննդավայրը : Չեկան յուր էր ունեցած, հեռեւած էր Արատի բոլոր քայ-
լերուն եւ, Լենինական չհասած՝ ձերբակալուած էր դնացքի մէջ, գրաւելով
մեքենան :

Արատը բերած էին Երեւանի Չեկան եւ տեղաւորած թիւ մէկ խուցի
մէջ :

Յաջորդ օրը, զրօտանքի պահուն, ինք պատմեց այլ բոլոր մանրա-
մասնութիւնները :

Օր մը, Մելիք Օսիպովի ընկերակցութեամբ, Չեկա եկաւ հայց մեծ
բանաստեղծ Աւետիք Իսահակեանը :

— Որդիս, — բարձր ձայնով բտաւ ան, — վերջ տուէք ձեր այլ երե-
խայական աշխատանքներին, դիմում կատարեցէք Չեկայի պետին եւ նա ձեզ
կ'ազատի : Ես էլ իմ կողմից խնդրում եմ :

— Հօրեղբայր, — մտաւորական պատասխանեց Արատը, — չնարհակալ եմ

Բնական է, որ Վարդևաթի տուած կէս-դրահան, կէս-քաղաքական տարրը իրեն չէր կարող ստանալել էնկառնկողնի հետադրումներէ: Բանական էր, որ նա «բարձրական» արատահաննէն էր եկել...

Եւ, իբրք, 1936-39 թթ. Վարդևաթի երեսին նայող չի եղել. երեք տարի ստրատի մէջ է սպրել՝ սակն օր սպասելով էնկառնկողնի հոգեւոր հրեշտակներին...

Աւետիք Իսահակեանը աստջին անդամ չէր, որ լինում էր խորհրդային երկրում: Հետևաբար, անձամբ ծանօթ էր երկրի դրութեան: Նա նման չէր այդ բոլոր կոյր հայրենասիրներին, որոնք խորհրդային կարմիր ստանալից. գնացին եւ յուսախորհեցին չարաչար: Նա հանաչում էր այդ ստանալիին ի՞նչ իսկ բնի մէջ: Սակայն, ինչո՞ւ 1936 թ. «խորհրդային», սա է հարցը:

Հարց է նայողէս, թէ կարմիր ստանալն խորհրդային Վարդևաթին, թէ Վարդևաթ ստանալին:

Բայց ինչ էլ լինի այդ հարցերի պատասխանը, այսօր ստանալն ու Վարդևաթը կողք-կողքի քայլում են դժոխքի ճամբով...

Ս. ՍԱՀԱՌՈՒՆԻ

(«Հայրենիք» 1955, Դեկտեմբեր)

ԱՐԱՍ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ

Կեանքից հետոգու Արաս Գէորգի Իսահակեանը՝ անբասիր մարդը, շնորհալի գրականագէտը: Նա Վարդևաթի աւագ եղբոր օրդին էր եւ շատ բան է արել իսահակեանագիտութեան համար:

Մասնագիտական կրթութիւն ստանալով Երևանի պետական համալսարանում այնպիսի նշանաւոր գիտնականների մօտ, ինչպիսիք են Ահոն, Յակոբ Մանանդեանը, Հրաչեայ Աճառեանը եւ Գրիգոր Ղափանցեանը, Արաս Իսահակեանը սասնամեակներ շարունակ հանդէս է եկել գրականագիտական ու բանասիրական, բնագրագիտական ուսումնասիրութիւններով, կատարել է նաեւ թարգմանութիւններ: Նա մերթ եղել է Աւետիք Իսահակեանի անախտ էջերի հրատարակողն ու ծանօթագրողը, մերթ՝ արագրուած երկերի ներհուն մեկնաբանը, մերթ օրպէս այդ երկերում նկարագրուած իրական դէմքերի ու դէպքերի ներկայացնող: Նրա աչքի ընկնող գործերից են «Արու Լայա Մահարու» առանձին հատուածների ինքնատիպ, ուշագրաւ մեկնութիւնները, «Իսահակեանի «Օջախի ծուխը» պատմուածքի հերոսի նախատիպը», «Վարդևաթա գիւղի իրական դէմքերն ու դէպքերը Ա. Իսահակեանի «Հին գիւղ» պատմուածքում» ուսումնասիրութիւնները:

Գրականագէտը իսահակեանագիտութիւնը հարստացրել է մեծ բանաստեղծի կեանքի որոշ շրջանները լուսարանող էջերով, ինչպիսիք են «Բանաստեղծի մայրը», «Բանաստեղծի մահը», եւ այլն:

Անխտից պրպտողը մէկին էր այն սակաւաթիւներից, որոնց բախտ վեհակուէց մասնակցելու Վարդևաթի երկերի վեցհատարեակի պատրաստմանը:

Արաս Իսահակեանը Աւետիք Իսահակեանի Երեւանի առև-թանգարանի ստեղծողներից մէկն էր: Նա ո՛չ միայն կազմել է այդ թանգարանի վաւերական ուղեցոյցը, այլևէ հաւաքել է Վարդեալի մասին անուանի մարդկանց մտքերը, սուանձին դրքով լոյս բնծայել նախ՝ ուսուերէն, ապա եւ հայերէն՝ իր թարգմանութեամբ:

Նշանաւոր թարգմանչուէր Վերա Զուեազինցեան ուսւ ընթերցողին է ներկայացրել Վարդեալի շատ բոնաստեղծութիւնները, որոնց սողացի թարգմանութիւնը բարձր ճաշակով կտարել է Արաս Իսահակեանը:

Արաս Իսահակեանը 1974 թուականին հրատարակ հանեց նաև իր ազանդաւոր կղբօր, բանաստեղծ Իսահակ Իսահակեանի հատընտիրը՝ հմտալից առաջարանով, ծանոթագրութիւններով ու բառարանով:

Անխոնջ, բեղմնաւոր գրակոնտղէա, բանասէր եւ թարգմանիչ Արաս Իսահակեանի յիշատակը միշտ վաւ կը մնայ մեր սրտերում:

ՄԻ ԽՈՒՄԻ ԸՆԿԵՐՆԵՐ

Ինչպէս կ'երեւի, Արաս Իսահակեան, «խեղօքնալէ» Լուք, իր ժամանակը ընդհանրապէս արամաղբած է Իսահակեանին, այն ստոխձան, որ իր ծննդեան 75ամեակին (1975) առիթով, «Խաւակեանագիտութեան ելախտաւարք» անուն յօղումձին մէջ՝ Մուշեղ Նարեան չէր վարաներ նայն կոչումը աւլ իրեն — Իսահակեանապէա:

Իսահակեանագիտութիւնը, սակայն, շատ ջուր վերցնող «գիտութիւն» է եւ ոչ սք կրցած է դերձ մնալ այդ ջուրին պտոյաներէն: Այդ վարձութեան անղտմ մը ենթարկուեցաւ նաև Արաս Իսահակեան եւ թիւրիմացութեան մէջ ձգեց նաև ուրիշներ, առաջին հերթին՝ Ամենայն հայոց կաթողիկոսն ու մեր մամուլի անղամներէն սմանք:

Պատմութիւնը հեաեաւոն է.—

«Նալիրի» շարթաթերթի 17րդ տարուան թիւ 38ի առաջին էջին երեցաւ սա ծանուցումը.

ՅԱԶՈՐԴ ԹԻՒՈՎ

անտիպ պատմուածք մը

ԱԻԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆԷՆ

Երեւանէն ուր ստացուած

Իսկ յաջորդ թիւին մէջ, Երեւանէն ստացուած «անտիպ պատմուածք»էն առաջ լոյս տեսաւ «Էջիլաձին» ամսաղբի խմբապիւր Ա. Հատիտեանի ստորապրութեամբ աւ այդ դըրւած նամակ մը, թուական՝ 20 Յունուար 1970, սա տեղեկութիւններով.

«Վեհապատ Հայրապետի յանձնարարութեամբ Ձեզի կ'ուղարկեմ Աւետիք Խաւակեանի մէկ անտիպ գրուածքը «Նալիրի»ի մէջ հրատարակելու խնդրանքով, գոր մեզի տրաւ-

մազրեց Վարպեաի երթօր ազան, գրականագէտ Աթաա Խաակեանը :

«Վերոյիշեալ «Երեսնամեակ» խոսակաւ երկր, չես գիտեր ինչն'ու, դուրս մնացած է Խաակեանի երատարակուած ժողովածուներէն» :

Ըսենք անտիջապէս, որ իբրև անտիպ դարձ ներկայացուած, յանձնարարուած, ծանուցուած, հրատարակուած ու հարգացուած Իրաճակեանի ինդրոյ աւարկոյ կտորը՝ «Աւարկաւ ինքնին», անտիպ չէր, այլ տարուած էր իր դրաման թուականներուն, նոր պատմութիւններէն մտաւորապէս կէս դար առաջ, 1924ին, «Հայրենիք» ամսագրի գեղեցիկերէն համարին մէջ, էջ 1-3 :

Անշուշտ, ո՛չ Վեհափառ Հայրապետէն եւ ոչ ալ վերջիչեալ թերթերուն խմբագիրներէն կրնոյ մէկը պահանջել, որ անպայման գիտնան գրական ամէն դարձի կենսապրականը, բայց իրաճակեանագիտութեան ախպար կրոյ անձերը, կը կարծենք, որ պարտուր են անուազն գիտնալ իրենց հերոսին կապուած բոլոր մանրամասնութիւնները :

Մնաց որ, հաս եւս արգար պիտի չբլար խոստարանը բլար : Իրաճակեանի պարագան մասնուր պարագայ է եւ անոր անձին ու դորձերուն կապուած թիւրիմացութիւններուն մէջ յանցաւորները, ինչպէս կ'ըսեն Հայաստանի գրողները, «ժամանակներն են» :

Ա. Իրաճակեանի վերջնականօրէն Հայաստան սաք դրած օրերուն (1936 Գեղեցիկեր), ստալինեան գժսիւքը արդէն հասած էր իր ծայրագոյն չափերուն եւ Մփիւսքի մամուլէն ու անցաւորձերէն որմատապէս կտրուած Հայաստանի մրտաւորականութիւնը չի կրնար ամբողջովին ինք մեղադրելի բլրուլ նոյն պատճառներով առաջացած անտեղեկութեանց համար :

Միայն այդ հանդամանքներով կը բացատրուի ա՛յն՝ որ Արաա Իրաճակեան առանձին չէր Իրաճակեանի ապագրեալ դորձերը անտիպ համարելու եւ անտիպ համարել տալու անտիպ սղեորութեան մէջ :

Նոյնը պատահեցաւ Իրաճակեանի «Սալնոյ ձորում» ստանուարին տրիթով, Լեւոն Հախփերգեանի մէկ յօդուածին կապակցաբար :

Նո՛յնը՝ իրաճակեանագիտութեամբ տեղի համբաւուած հանգուցեալ Արամ Ինձիգեանի գրչին սակ, այս անգամ պատգիրքերու մէջ անցած եւ Օհան Տարեանի կողմէ եղանակաւորուած Իրաճակեանի «Հայաստան» բանաստեղծութեան տարչնութեամբ :

Լ. Հախփերգեանի յօդուածին «խորհուրդը» նիւթ եղած է անգամ մը այս թերթին (1977, Յոսիս) մէջ : Պատմութեան համար մտանանչենք նաեւ Ինձիգեանի «յայտարարումը» :

«1950 թ. Վարպեաի յանձնարարութեամբ պատրաստուի էի Յրա երկերի խոսակատարեակը : Աեղանին սիրուած բրգ-

քերի մէջ տեսնելով նրա 1921 թ. գրած, մինչ այդ ինձ անծանօթ՝ «Հայաստանին» բանաստեղծութիւնը, առաջարկեցի գետեղել հատարում :

«Վարպետը անտարկելի՝ մերժեց» :

Եւ յետոյ՝ մերժման պատճառը :

Եւ յետոյ՝

«Քերում եմք Խահակեանի այդ բանաստեղծութիւնը, որ նրա ելիերի ժողովածուներից ոչ մէկում չի գետեղւում» :

Կարեւորը հաս ո՛չ քերթուածին սրահական գնահատանքն է եւ ոչ ալ դրան հասարի մէջ դեռեղելու առաջարկին մերժումը, այլ՝ Խահակեանագետին ուչ մնացած ծանօթութիւնը բանաստեղծութեան մը մասին, որ տուեալ թուականէն ուղիղ 26 տարի առաջ ապուած էր, նորէն «Հայրենիք» ամսագրին մէջ, 1924ի մայիսեան համարի առաջին էջին :

Ինչպէս կ'երեւի, Իսահակեան այդ բանաստեղծութեան ապագրական պատմութեան մասին սչինչ ըսած է իր խոր համարումը երկար տարիներու վրայ վայելած Արամ Ինճիզեանի եւ վերջինը, Լեւոն Հախիբրդեանի ու Արաս Իսահակեանի պէս՝ անտիպ գրութեան մը հանդիպած ըլլալու աւետիտի ներկայացած է այլոց :

«Քերում եմք Խահակեանի այդ բանաստեղծութիւնը»,
եւ այն :

Լուեկայն կը հասկցուի, որ խօսքը կը դառնայ ողորդութեան մը շուրջ եւ աւերորդ անդամ մը եւս կ'ուրուանայ մթնոլորտային այն ճնշումը, որուն տակ ո՛չ միայն հայրենի մեր մտաւորականները չէին կրնար հետեւիլ իրենց փառաբանած Իսահակեանի հեաքերուն, այլեւ՝ Իսահակեանին որրտ չէր մնացած այդ ուղղութեամբ բերան բանալու :

Վերջին տանտմեակին հրատարակուած փաստական տուեալներու հիմամբ՝ ասկէ առաջ ասիթ ունեցած ենք Իսահակեանի այդ օրերու հոգեկան կացութեան անդրադառնալու : Հակառակ յեղեղուած ու դռնադարդուած երեւոյթներուն, ստալինեան մռայլին ծանօթ պատճառներով՝ Իսահակեան բախտաւոր չեղաւ հայրենիքի մէջ, ու ինչպէս կը հաստատեն վերի վկայութիւնները, վերադարձի օրէն մինչեւ վերջին օրը, իր բարեկամներուն ու մօտիկ մերձաւորներուն մօտ անդամ ապրեցու վերապահ կեանք մը, զգուշանալով նոյնիպ պատմել անոնց իր դրական կենսապրականը, նոյին բանիւ ու ակամայ պատճառ դատնալով յաջորդական թիւրիմացութիւններու :

«ԲԱԳԻՆ» 1978Ի ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԵՂԻՆԱԿ	ԽՈՐԱԳԻՐ	ԹԻԻ
---------	---------	-----

Բ Ա Ն Ա Ս Տ Ե Ղ Ն Ո Ի Թ Ի Ւ Ն

Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	Ելագի մը խորհրդապատկերին	1
»	Հեռակայեաց լուսամուտներ	5
»	Դարերու անխոստովան շուքքերուն	5
»	Վերանաբաց հանաչազարեամբ	12
»	Յետ միջօրեի մտարում՝ հունքական համապարհին	12
Ա. ԵՐԿԱԹ	Եղիշէ Չարեց	1
Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ	Լուսանցք	1
»	Զինք	3
»	Ահագանգ	3
»	Թոչունները պատաստին վրայ	6
»	Հովէ մարդիկ	6
»	Մարդիկ	6
»	Ջերմութիւն 40°	6
»	Հոսանքին մէջ	6
»	Բանաստեղծութիւններ	9
Ա. ՃԻՒՂԵԱՆ	Հպատակներու գտնուում	1
»	Ապամի քաղաք	1
»	Ես եւ ես, կամ դուն եւս	1
»	Ինձմէ առաջ	1
»	Սեւր կարմիր	4
»	Խոստովանութիւն	4
»	Անպեր	7

Հեղինակ	ԽՈՐԱԳԻՐ	Թիի
Վ. ԹԵՔԵԱՆ	Բանաստեղծութիւններ	2
» »	Բանաստեղծութիւններ	4
» »	Մանր կը բնակի սիրոյ մէջ	5
Ե. ԶԱՐԵՆՑ	Ափիլէոս, քե՞ Պիերո	2
» »	Խեղկասակ	9
Փ. ՃԵՐԱՆԵԱՆ	Հիրոշիմա	2
» »	Քամին շատախօս	2
» »	Քարնան հետ	3
» »	Կէս գիշերային ստոյտ	3
» »	Անվերադարձ ստոյտ	3
» »	Տողանցք	3
» »	Մեռեալ ծով	6
» »	Պիլատոս	6
» »	Անգարա	6
» »	Անի	6
» »	Լնակ իմ	6
» »	Այցելութիւն	9
» »	Որոնում	9
Պ. ՀԵՐԵԱՆ	Ծառապաշտ ոգի	2
» »	Որովհետեւ	2
» »	Ահացին	6
» »	Բու քերքուածը	6
» »	Ականներ	11
» »	Շարժումներ	11
Ռ. ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ	Տանկանայերի հառաչանքը	2
» »	Կարիւնի կտորածը	2
Է. ՍԱՐԱՃԵԱՆ	Բնդունէ գիւ...	3
Մ. ՊԵՇԻԿՅԱՆՆԵԱՆ	Յետին հառաչներ	3
Կ. ԱՐՄԵՆԵԱՆ	Կոչում	3
Հ. ՍԱՀԵԱՆ	Մեր լեզուն	5
Խ. ՍՍՈՅԵԱՆ	Գինովի օրատեսք	5
» »	Մեռակեաց ու լուռ...	7
» »	Գինովի օրատեսք	11
Կ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ	Ծով պիտի գաս հեշտանքով	7
» »	Այսպէս խօսեցաւ Վահագը	10
Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ	Շարական այլակերպութեան	8
Ա. ՏԷՐ ՅԱՐՈՒԹԻՆԵԱՆ	Ինձի կը պատմեն	8
» » »	Մեծ հայր	8
» » »	Ուրիշօրեայ մահացում	8
» » »	Վայրի ծանորու մէջ	9
» » »	Խորհրդաւոր Մատնան	9
» » »	Նօրհրարգ երգ	9
» » »	Հիշի նման փափաւքով	9
» » »	Հին տուն մը	10

Հեղինակ	Խորագիր	Թիվ
Ա. ՏԵՐ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵԱՆ	Վերջին արարողութիւն	10
» » »	Ներքին քշնամի	10
» » »	Հայրուած մը կամ երկու	10
» » »	Տեսողութիւն	10
» » »	Գլխուս մէջ մրցիւններ կան	10
Հ. ԷՂՈՅԵԱՆ	Յերեկային խօսքեր	8
Գ. ՊԸԼՏԵԱՆ	Վայրեր	11
Է. ԱԼԷՆ ՓՕ	Ազատը	11
ՇԱՀԷ ԲԵՕՐՕՂԼԵԱՆ	Դուռն Տախիւս, ես՝ Դազարուս	12

Ա Ր Ձ Ա Կ

Յ. ԿԱՐԱՊԵՆՑ	Ուշացած արատրուք	1
Կ. ԶԱՐԵԱՆ	Բանկօօպը եւ մամուլի ոսկորները	1
Ա. ՊԱԼԵՆՉԵԱՆ	Նուագահանդէսը	1
Ա. Ն. ԶԱՐԵՈՒՏԵԱՆ	Մենք երգելով տեսնել ուզեցինք մեր լոյսը	1
Ն. ՏԵՐ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ	Հողը	1
» » »	Հանրային պարտեզ	2
» » »	Կարտային մէջ	5
» » »	Փողոցը	9
Ա. ՀԱՅԿԱԶ	Երջանկութիւն	2
» »	Երկրարդ անգամ արդարադատութեան պալատին մէջ	3
Ս. ՊԵՔԷԹ	Սպասելով Կոտոյին	2
» »	» »	3
» »	» »	4
» »	» »	5
» »	» »	6
» »	» »	7
Ս. ՓԱՆՈՍԵԱՆ	Ազուաներու կռիւնչին տակ	3
» »	Կորսուած փամփուշտ	7
» »	» »	8
» »	» »	9
» »	» »	10
ԼԵՈՒ ԿԱՄՍԱՐ	«Իշաբար շարուած սղորմի»	3
Ն. ՎԻՐԱՊԵԱՆ	Առաջին խտարանը	3
» »	Շատ աւօթ եղաւ	4
» »	Այսինչին փեսան	12
» »	Աստուծոյ գոհը	12
Յ. ՄՆՁՈՒՐԻ	Սիլա	4
Ա. ՏԱՏՐԵԱՆ	Երեքը-մէկով	4

Հեղինակ	ԽՈՐԱԳԻՐ	Թիի
Գ. ԱԲԷԼԵԱՆ	Յետամնաց Յովսէփ պարսիանդէսի կ'երբայ	5
Գ. ՍԻՀՈՒՆ	Մէկում ցերեկ է, միւսում՝ գիշեր	6
ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՅՏ	«Կուտ սրայ, մայ լավ»	6
Կ. ԱՐՄԵՆԵԱՆ	Կիլիկիան մերն է	6
Վ. ԹԵՔԵԱՆ	Խաչակիր	7
»	Նշանագիր XIV	11
Ռ. ԱՐԱՄԵԱՆ	Մեռած ֆաղափ պարիսպների տակ	9
Ս. ԽԱՆՋԱԳԵԱՆ	1971 թուական, ամառ	10
Յ. ՕՇԱԿԱՆ	Պատասխանը	11
»	»	12
ՈՒ. ՍԱՐՑԵԱՆ	Կտրած անիւր	12
»	Գեղեցիկ սպիտակ ձիւն ամառը	12

Ի Մ Ա Յ Ա Կ Ա Ն Շ Ա Ր Ժ Ո Ւ Մ

Լ. ՄԿՐՏԶԵԱՆ	Ալեքսանդր Սուլթանիցին (շար. 7)	1
»	«Կոնստանտինոպոլ» հանդէսի դերը	3
»	Լեւ. Կապելիսի	
	«Պահպանել յաւիտեանսդ» գիրքը	4
»	Վասիլի Գրոսմանի	
	«Ամէն ինչ հասում է» գիրքը	7
»	Ալեքսանդր Զինովիսի	
	«Յուրաքանչէր թարգմանիչները» գիրքը	10
Գ. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ	Հրաչեայ Անտեսանի հետ	1
ՊԱՐՈՅՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ	Գարնալ այս մեծ հայուն հետ	1
Ս. ԴԱՐՈՆԵԱՆ	Մի լուսանկարի հետեւեալ	1
Պ. Ս.	Բ. Կռանեանի «Հայաստանը եւ հայը»	1
Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ	Վ. Վահեանի	
	«Յուշարձան Վահրամի» հատարը	1
»	Պ. Գալուստեանի	
	«Կամուրջը կանգուն կը մնայ» վիպակը	4
»	Բ. Փափագեանի	
	«Թառեղապարտ թեան արտեսար»	8
»	»	9
»	Յ. Գեղարքի	
	«Միտայ եւ մեղքի համանուագը»	10

Հեղինակ	ԽՈՐԱԳԻՐ	ԹԻԻ
Ս. ՓԱՆՈՍԵԱՆ	Թ. Թորանեանի «Կարօտի ճամբաներով» հատորը	1
»	Յ. Մեծարիի «Կառնի սասի կու գաս» հատորը	2
»	Խ. Դաշտեցի «Ռանչպարները»	4
»	Ն. Այիշեանի «Հոսանքն է վար» հատորը	5
»	Ա. Տարեանի «Զորքոց մը կը փնտռուի» հատորը	6
Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ	Յովհաննէս Գրիգորեանի «Երգեր առանց երաժշտութեան» հատորը	1
»	Ա. Մարտիրոսեանի «Բանաստեղծութիւններ»ը	2
»	Անկարողութեան գրականութիւնը	3
»	Դաւիթ Յովհաննէսի «Երգերի պակ»ը	4
»	Արտեմ Յարութիւնեանի «Նշաններէ երկիր»ը	7
»	Հենրիկ Էդոյեանի «Անդրադարձումներ»ը	8
»	Բ. Պտուկեանի «Լակտար» հատորը	10
»	Մ. Գլուստեանի նաբեկեան քարգմանութիւնը	10
»	Սիլվիա Փլէքի համար	11
Է. ՍԱՐԱՃԵԱՆ	«Կասեկը կը կանչէ» քառերայնադին բեմադրութիւնը	1
»	Մայլ Ալլէն կրտսերի «Դէպի Արարատ» հատորը	2
»	«Պէպէք»ի բեմադրութիւնը	3
»	«Աշաֆրանկա»յի բեմադրութիւնը	4
»	«Շարունակական Շարաք օրը»	5
»	«Մտախօս կ'ուզուի» քառերայնադին բեմադրութիւնը	6
»	«Հանրային պարտէզին մէջ բողբոջ»ի բեմադրութիւնը	7
Բ. Ճ.	Անիտիքի քատրակին գլուխ-գործոցը	2
Կ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ	Ե. Չարեցի «Երկիր Նայբի» եւ «Երևանի սղոյիչ տնից» գարծերը	2
Մ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ	Մի լուսանկարի հետախոյն	2
Ն. ԶԱՐԵՈՒՏԵԱՆ	Արգի գրականութիւնը կը հարցադրէ	3
»	Կաւս ուր Լօքրեանոն	4
»	Կինը՝ գրականութեան ստատման եւ հրեշտակը	8
»	Ուիլիամ Մարոյեան	12
Վ. ԹԵՔԵԱՆ	Կ. Արմենեանի «Մարտին եւ արիւն» հատորը	3
»	Դոյութեանպաշտութեան փիլիսոփայութիւնը	5
»	»	6
»	Զրոյց՝ Ա. Տէր Յարութիւնեանի հետ	8
Ն. ՏԷՐ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ	Ճամանակի հոսիւն մէջ	4

Հեղինակ	ԽՈՐԱԳԻՐ	ԹԻՒ
Պ. ՀԵՐԵԱՆ	Սարգիս Արվենի «Հանդիսաններ»ը	4
» »	Ռուբինա Տէր Բարսեղեանի «Իմ սիրտը»	6
Վ. Հ.	Արուսի Զարխուտեանի «Լեզանան՝ նէրս եւ տառապանքս» հատորը	5
Կ. ԶԱՐԵԱՆ	Նամակներ՝ Կ. Սասունիին	5
Ս. ԶՕՐԵԱՆ	Զարեհ	5
Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ	Միխայիլ Նայիմէի ետա	6
» »	Գեմ առ գեմ Տիրան Անէմեանի	11
Խ. ԱՍՈՅԵԱՆ	Միխայիլ Նայիմէի կեանքը եւ աշխարհը	6
» »	Մալրեպեան գրականութեան հարվոյթը	8
Ս. ՏԱՏՈՅԵԱՆ	Շարժանկարը իբրեւ միջոց	6
Խ. ՏԷՐ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ	Յշգրտումներ Նոր Զուգայի սպարանի պատմութեան համար	7
ՀԱՄԱՍՏԵՂ	Նամակներ՝ Կ. Սասունիին	8
Ա. ԶԱՐԵՆՑ	Զարեհի ճեղագրերի աշխարհում	8
Յ. ՆԱԳՈՒԼԵԱՆ	Հերիքի Մուր եւ Հայաստանի բանդակագործութիւնը	9
Ե. ԶԱՐԵՆՑ	Նամակներ՝ Լէյլիին	9
Ռ. ԱՐԱՄԵԱՆ	Գրողն արարիչ է	10
» »	Վերագաւանակ Իբրաւա	10
» »	Մտարումներ	10
» »	Մարդուն մարդ պահել	10
Ա. ՈՍԿԵՐԻՉԵԱՆ	Օշական՝ իր մտերմութեան մէջ	11
» »	» »	12

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ն Ո Թ Ե Ր

Երկրային մուսաներ	1
Պիերոյական ջրապտոյաներ	2
Համագաւայ Նարիատեան	2
Մ. Պէշիկպաշլեանի սէրը	3
Յ. Մնձուրի	4
Բացառիկէն ետք	5
Ամենամերը	5
Պարը	6
Մանուածապատ ցուցադրութիւններ	7
Զարեհի դիմանկարը	7

ՀԵՂԻ

«Զարեհի ձեռագրերի աշխարհում» եւ աշխարհէն հետո	8
Կակձալի կորուստ մը	9
Անտուրք վերաբերումներ	9
Կարօտալի կարօտ	10
Օսեան-Սիրունի, Փանջունի-Կուրտիկեան	10
Պատասխանը	11
Նե՛վրրմար	11
Զրոյցէն ստաջ	11
Ռիլերը՛ Սարոյեան	12

Ս. Փ

»

»

»

Յ. Պ

Ն Շ Մ Ա Ր Ն Ե Ր

»

»

»

»

Արևելաբիւն եւ ոչ միայն . . . ալլ, ալլ մահու, ալլիւ	2
Միատեսակութեան համար	3
Ներբագիւնեան լրացումներ — Ա	4
Ներբագիւնեան լրացումներ — Բ	4
Ներբագիւնեան լրացումներ — Գ	4
Հայերէն՝ բարոյշ	5
Ռուսերէնը՝ . . . եւ այլն	5
Ներբագիւնեան լրացումներ — Լեհինն էր երբեմն	7
Յանգաբանական չափագանցութիւն	8
Ռ. Դառոյեանի «Միգամածութիւնները»	8
Տոկոսային հայեր	8

Է. Ս

»

»

»

»

»

Գ Ր Ա Գ Ա Ր Ա Ն Ի Գ Ա Ն Զ Ե Ր

Բ. Հ

Կ. ՅԹ

Սիամանթոյի անբողջական երկերը	5
Ռ. Զարդարեանի «Յայզալոյ»ը	6
Ռ. Իշխանեանի «Հայ դրբի պատմութիւն»ը	9

Մ. Ղ

Ն. ՉԹ

»

»

Վ. Թ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Թիւ՝ 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11

»

»

»

Ն. ՏԹ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ՀՐԱԶ ՏԱՍՆԱՊԵՏԵԱՆ

Յ Ե Ղ Ա Փ Ո Խ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Կեղրնատեղի

LIBRAIRIE HAMASKAINE
10, Rue Hussein Beyhoum
Beyrouth — Liban

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

Մեծանուն գրագետին 70ամեակին սուրբով միջադրային,
հայրենի եւ սփիւռքահայ մտնույի էջերէն կազմուած

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ ՈՒԻԼԵԸՍ ՍԱՐՈՅԵԱՆԻ ՀԵՏ

ԱՆՈՒՆ ՀԱՏՈՐԸ

300 էջ
13 հանդիպում
13 լուսանկար
13 վկայութիւն

Խմբագիր՝ ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆ

ԼԻՐԱՆԱՆ 50 Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ 27 ՏՈՂԱՐ
ՀԱՏԱՎԱՋԱՌ 5 Լ. ՈՍԿԻ

پاكين

مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية
مدیر المسؤول
السید ارتین کارنیک قزاقچیان

•
PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

•
Բ Ա Գ Ի Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒՆԵՍԻ

•
ԽՄԲԱԳԻՐ
Գ. ՄՆԱԳՆԱՆ

Հեռագրային՝ 296898